

Janusz Grabowski

Dynastia
Piastów mazowieckich



AVALON



Dynastia Piastów mazowieckich



Janusz Grabowski

**Dynastia
Piastów mazowieckich**

Studia nad dziejami politycznymi Mazowsza,
intytulacją i genealogią książąt

AVALON



Archiwum Główne Akt Dawnych
ul. Długa 7, 00-263 Warszawa
<http://www.agad.archiwa.gov.pl>
e-mail: sekretariat@agad.gov.pl



Wydanie publikacji dofinansowane przez Naczelną Dyрекcyję Archiwów Państwowych

Recenzenci

Dr hab. Sobiesław Szybkowski

Prof. dr hab. Jan Tęgowski

Skład i opracowanie typograficzne

Zakład Usługowy PRIM

Redakcja

Izabella Rdzanek

Korekta

Piotr Szerzyński

Projekt okładki i stron tytułowych

Sławomir Onyszko

Na okładce

*Portret Konrada III Rudego, księcia mazowieckiego, połowa XVI w., Polska, olej, płótno,
93 × 77,50 cm, Muzeum Pałac w Wilanowie, Warszawa*

Copyright by Archiwum Główne Akt Dawnych & Wydawnictwo Avalon
& Janusz Grabowski, Kraków 2012

Archiwum Główne Akt Dawnych

ISBN 978-83-7730-999-5

Wydawnictwo AVALON

ISBN 978-83-7730-066-4

Z a m ó w i e n i a p r z y j m u j e

Wydawnictwo AVALON T. Janowski Sp. j.
ul. Fiołkowa 4/13; 31-457 Kraków
tel. +48 606 750 749
zamowienia@wydawnictwoAVALON.pl

Parentibus
optimis carissimisque
Zophiae et Josepho Grabowskim

SPIS STREŚCI

Wprowadzenie.....	11
Cel i zakres pracy.....	12
Stan badań.....	14
Baza źródłowa.....	22
Rozdział I. Dzieje polityczne Mazowsza (połowa XIII w.–1526 r.).....	33
Dzieje Mazowsza w latach 1248–1381.....	35
Dzieje Mazowsza Zachodniego w latach 1381–1462.....	99
Dzieje Mazowsza Wschodniego w latach 1381–1471.....	142
Dzieje Mazowsza w latach 1471–1526.....	176
Rozdział II. Intytulacja książąt mazowieckich (XIII–XVI w.).....	213
Stan badań nad intytulacją.....	214
Treść intytulacji.....	222
Imię wystawcy.....	225
Imiennictwo Piastów mazowieckich.....	226
Tytuły, określenia i epitety władców mazowieckich.....	248
Formuła <i>Dei gracia</i>	265
Tytułatura książąt mazowieckich (XIII–XVI w.).....	268
Tytułatura książąt mazowieckich w latach 1248–1381.....	268
Siemowit I.....	268
Perejasława.....	270
Konrad II.....	271
Bolesław II.....	272
Siemowit II.....	275
Trojden I.....	278
Wacław.....	280
Bolesław III.....	282
Bolesław Jerzy II.....	284
Kazimierz I.....	286
Siemowit III.....	288
Henryk.....	297
Tytułatura książąt Mazowsza Zachodniego w latach 1374/81–1462.....	298
Siemowit IV.....	298
Synowie niedzielni Siemowita IV.....	319

Aleksandra, żona Siemowita IV.....	320
Siemowit V.....	321
Aleksander.....	326
Kazimierz II.....	328
Trojden II.....	331
Włodzisław I.....	331
Anna, żona Włodzisława I.....	336
Siemowit VI i Włodzisław II.....	338
Siemowit VI.....	340
Włodzisław II.....	341
Katarzyna, córka Siemowita IV, żona Michała Bolesława	342
Tytulatura książąt Mazowska Wschodniego w latach 1374–1526.....	345
Janusz I.....	345
Janusz, syn Janusza I.....	354
Bolesław, syn Janusza I.....	355
Bolesław IV.....	356
Anna, żona Bolesława Januszowica.....	359
Barbara, żona Bolesława IV.....	361
Tytulatura niedzielnych synów Bolesława IV.....	363
Konrad III Rudy.....	366
Kazimierz III.....	370
Bolesław V.....	374
Janusz II.....	379
Anna, żona Konrada III.....	382
Stanisław i Janusz III.....	384
Stanisław Konradowic.....	385
Janusz III.....	386
Anna, córka Konrada III.....	387
Tytulatura książęca a lista świadków.....	391
Tytulatura mazowiecka na dokumentach i na pieczęciach królewskich.....	402
Podsumowanie.....	408
Rozdział III. Genealogia Piastów Mazowieckich.....	413
Uzupełnienia i rozważania na marginesie <i>Rodowodu Piastów mazowieckich</i> Kazimierza Jasińskiego.....	415
Stan badań do 1997 r.....	415
Wkład Kazimierza Jasińskiego w badania nad genealogią Piastów mazowieckich.....	418
Stan badań po 1997 r.....	422
Podstawa źródłowa i konstrukcja opracowania.....	424

Rodowód pierwszych Piastów. Uwagi i uzupełnienia.....	431
Kazimierz II (Sprawiedliwy).....	431
Rodowód Piastów małopolskich i kujawskich	432
Konrad I	432
Bolesław I.....	433
Rodowód Piastów mazowieckich.....	435
Konrad II.....	435
Siemowit II	435
Trojden I.....	437
Wacław	438
Bolesław III.....	441
Bolesław Jerzy II	442
Siemowit III	443
Kazimierz I	444
Janusz I Stary	444
Siemowit IV.....	450
N. syn Siemowita III [Stanisław Siemowit].....	451
Henryk.....	453
Janusz Januszowic.....	454
Bolesław Januszowic.....	456
Konrad Januszowic	461
Siemowit V	462
Jadwiga	464
Eufemia	465
Kazimierz II.....	466
Włodzisław I	467
Maria	470
Katarzyna	473
Małgorzata.....	474
Włodzisław II	476
Konrad, syn Bolesława Januszowica.....	477
Bolesław IV.....	477
Janusz Bolesławowic [I].....	479
Konrad III Rudy.....	479
Kazimierz III.....	487
Bolesław V	488
Janusz II	493
Stanisław.....	493
N. (Wojciech?), syn Konrada III Rudego	495
Hieronim (Jarosz)	496
N. (córka Konrada III?).....	501
Zofia.....	501
Anna	502

Stanisław.....	506
Janusz III.....	507
Sylwetki Piastów mazowieckich.....	509
Aneksy	
Aneks I. Wykaz dokumentów i zapisek źródłowych	533
Aneks II. Katalog tytułatury książąt mazowieckich (poł. XIII w.–1526 r.).....	591
Aneks III. Tytułatura na dokumentach książąt mazowieckich i w legendzie na pieczęciach większych	603
Aneks IV. Związki małżeńskie Piastów i Piastówien mazowieckich z rodami europejskimi.....	605
Aneks V. Daty zgonu oraz miejsca pochówków Piastów mazowieckich	607
Aneks VI. Spis chronologiczny władców mazowieckich z uwzględnieniem ich władztwa terytorialnego	613
Wykaz skrótów	619
Bibliografia	623
Summary	667
Indeks osób i miejscowości	671
Tablice genealogiczne	721
Spis tablic.....	722
Spis ilustracji.....	733

Książęta mazowieccy pochodzą z krwi królów Polski i z tobą także są związani bliskim węzłem pokrewieństwa, znakomici zarówno dzięki ziemiom i posiadłościom, jak i licznemu wojsku. Możesz się chlubić ich posłuszeństwem i lenną zależnością, bo niewielu królów na świecie ma tak potężnych i znakomitych książąt-wasali

Zbigniew Oleśnicki, bp krakowski
do króla Kazimierza Jagiellończyka,
Roczniki Jana Długosza

WPROWADZENIE

W 2011 r. minęła 485 rocznica od wygaśnięcia w linii męskiej Piastów mazowieckich. W nocy z 9 na 10 III 1526 r. w Warszawie (w czasie trwającego wówczas sejmiku mazowieckiego) zmarł w wieku 23 lat Janusz III Konradowic, ostatni książę piastowski, władający ziemią czerską, warszawską, ciechanowską, zakroczymską, wyszogrodzką, wiską, nurską, różańską i łomżyńską. Współczesna zapiska Łukasza Noskowskiego, profesora uniwersytetu krakowskiego, określiła go jako *ultimus iam ducum Mazovie de antiqua progenie Regum Poloniae P i j a s t h, que fuit domus diuterne dominacionis*¹. Uroczysty pogrzeb księcia odbył się pod koniec sierpnia z udziałem króla polskiego Zygmunta I w warszawskiej kolegiacie pw. Męczeństwa św. Jana Chrzciciela, gdzie został Janusz III pogrzebany. Był to ostatni pochówek piastowski w tym mieście. Po śmierci Janusza III, przez kilka miesięcy sprawowała władzę w dzielnicy jego siostra, księżniczka Anna Konradówna, która po przyjeździe króla do Warszawy i objęcia przez monarchę w posiadanie Księstwa Mazowieckiego otrzymała stosowne zaopatrzenie. Jej krótkotrwałe rządy po śmierci brata Janusza oraz późniejsza, prawie dziesięcioletnia, obecność w Warszawie i w dobrach stanowiących zaopatrzenie w ziemi czerskiej i liwskiej, podtrzymywały tradycję miejscowej dynastii. Następował jednak powolny proces integracji Mazowsza z Polską, zapoczątkowany już w 1462 r. inkorporacją ziemi rawskiej i gostyńskiejskiej do Korony. Od połowy XIII w. (początek rządów Siemowita I) do 1526 r. (śmierć Janusza III) na Mazowszu książęcym panowało wielu przedstawicieli tej gałęzi Piastów, potomków Konrada I Mazowieckiego. Wśród książąt znajdujemy wielu wyróżniających się władców, m.in.: Siemowita III Trojdenowica, jego synów Janusza I i Siemowita IV oraz prawnuka Bolesława IV, a także synów tego ostatniego księcia: Konrada III Rudego i Janusza II. Niektórzy

¹ L. Birkenmajer, *Zapiski historyczne wśród dawnych almanachów Biblioteki Jagiellońskiej II. Zapiski Łukasza Noskowskiego*, KH t. 17, 1903, s. 416. Książę zmarł o świcie z piątku na sobotę przed niedzielą *Laetare*.

z książąt mazowieckich byli nawet kandydatami do tronu w Polsce, jak Siemowit IV i Bolesław IV. Ważną rolę w kontaktach z Rusią i piastowskim Śląskiem odegrały córki książąt mazowieckich, wydawane za mąż za tamtejszych dynastów. Książęta mazowieccy byli również skoligaceni z Giedyminowiczami, Przemyślidami, Habsburgami, Romanowiczami, Wettinami i Gryfitami. Wśród córek Piastów mazowieckich szczególną rolę odegrała Cymbarka (córka Siemowita IV), matka cesarza Fryderyka III z albertyńskiej linii Habsburgów. Natomiast Anna (córka księcia Wacława), która poślubiła Henryka V Żelaznego, była matką Jadwigi żagańskiej, ostatniej żony Kazimierza Wielkiego.

Cel i zakres pracy

Dynastia Piastów mazowieckich jest od bardzo dawna przedmiotem zainteresowania polskiej historiografii. Jednak dopiero w XIX w. rozpoczęto na większą skalę prowadzić studia historyczne na podstawie zachowanych materiałów archiwalnych i bibliotecznych. Do dzisiaj powstało wiele prac naukowych i opracowań popularnonaukowych, szkiców historycznych, esejów i przyczynków poświęconych dziejom tej dynastii. Życiorysy wielu Piastów mazowieckich znalazły się w słownikach, leksykonach i wydawnictwach encyklopedycznych. Niektórym dynastom mazowieckim poświęcono nawet oddzielne publikacje, jednak dotychczas żaden z książąt mazowieckich nie doczekał obszernej, naukowej biografii. Także najnowsza synteza Mazowska do 1526 r. nie wyczerpuje całej problematyki dotyczącej dynastii Piastów mazowieckich.

Celem niniejszej pracy jest omówienie ważnych zagadnień dotyczących dynastii Piastów mazowieckich z uwzględnieniem dziejów politycznych tej dzielnicy, od połowy XIII w. do inkorporacji do Korony w 1526 r. Praca składa się z trzech rozdziałów prezentujących wyniki badań nad trzema odrębnymi tematami badawczymi.

W pierwszym przedstawiono dzieje polityczne Księstwa Mazowieckiego zwracając szczególną uwagę na problematykę podziałów dzielnicy i kwestie związane z rządami opiekuńczymi sprawowanymi na Mazowszu, najczęściej przez matki po śmierci władcy, ale również braci i babki nad niepełnoletnimi książętami. Do regencji w imieniu małoletniego potomstwa dochodziło również w okresie trwania stosunku lennego Mazowsza z Koroną. Jednak ingerencja króla polskiego jako pana lennego (suzerena) ograniczała się tylko do kontroli nad sposobem wykonywania i długością trwania rządów opiekuńczych. O wyborze tutora decydowała rada książęca, która wraz z regentką sprawowała rządy w dzielnicy. Nie znamy przypadku ingerencji króla

przy ustanawianiu regencji (m.in. po śmierci Janusza I, Bolesława IV, Włodzisława I, Konrada III), gdyż interwencja Zygmunta I w XVI w. nie dotyczyła ustanowienia opieki Anny Radziwiłłówny nad synami po śmierci Konrada III, lecz sporów między księżną Anną a poddanymi w związku z przedłużającą się jej regencją, pomimo osiągnięcia przez synów lat sprawnych. Drugim ważnym problemem poruszonym w pierwszej części rozprawy są zagadnienia dotyczące podziałów politycznych Mazowsza. Pomimo ustaleń Adama Wolffa, najwybitniejszego znawcy średniowiecznych źródeł do dziejów Mazowsza, ciągle w wielu publikacjach (naukowych i popularnonaukowych) spotykamy się z nieprecyzyjnymi określeniami podziałów Mazowsza. Dotyczy to zwłaszcza XV w., w którym dzielnica ta przeżywała swój największy okres rozdrobnienia.

Drugi rozdział obejmuje zagadnienia z zakresu dyplomatyki i historii politycznej Mazowsza, gdyż dotyczy szczegółowej analizy intytulacji, zwłaszcza tytułury książęcej. Na dokumentach i pieczęciach Piastów mazowieckich (poł. XIII w.–1526 r.) spotykamy, oprócz tytułury ogólnomazowieckiej i ruskiej, 30 różnych tytułów partykularnych, w tym także tytuły pretensyjne (roszczeniowe) nawiązujące do ziem inkorporowanym do Korony Polskiej w XV w. W rozdziale tym omówiono wszystkie określenia i epitety, które spotykamy na dokumentach książęcych oraz imiennictwo Piastów mazowieckich. Następnie zbadano tytułurę książąt i księżnych mazowieckich od poł. XIII w. do 1526 r. oraz omówiono relacje między kolejnością tytułów występujących w intytulacji dokumentów a porządkiem urzędników na liście świadków, zwłaszcza w odniesieniu do najwyższych rangą dostojników. Przedmiotem oddzielnej analizy jest tytułura mazowiecka i płocka na dokumentach i pieczęciach królów polskich (XIV–XVIII w.).

Trzeci rozdział został poświęcony genealogii książąt mazowieckich. Są to uwagi, korekty i uzupełnienia do wydanego pośmiertnie *Rodowodu Piastów mazowieckich* Kazimierza Jasińskiego oraz moje rozważania na temat przedstawicieli tej dynastii. Obejmują one zagadnienia z dziedziny onomastyki i tematyki sepulkralnej, a także kwestie związane m.in. z mariażami książąt i księżniczek mazowieckich czy wizerunków Piastów w opinii współczesnych. Rozdział zawiera wprowadzenie, w którym omówiono stan badań (zwłaszcza najnowsze prace powstałe po 1997 r.), dorobek Kazimierza Jasińskiego w zakresie genealogii Piastów oraz bazę źródłową. Było to konieczne, gdyż autor *Rodowodu* nie zdążył przygotować wstępu do swego dzieła. Następnie przedstawiono uzupełnienia i korekty do biogramów Piastów opracowanych przez Kazimierza Jasińskiego. W sumie dotyczą one prawie 40 biogramów, głównie Piastów mazowieckich. Do niniejszego rozdziału odnoszą się również 2 aneksy zamieszczone na końcu pracy.

Przygotowana rozprawa zawiera 6 aneksów. Pierwszy z nich – źródłowy – to edycja różnych dokumentów i rękopisów w większości dotychczas niepublikowanych, lub wydanych bez krytycznego aparatu naukowego. Są to m.in. dokumenty dotyczące podziałów terytorialnych, oprawy wiana i poręczenia posagu oraz dyplomy odnoszące się do różnych czynności prawnych książąt, m.in. przywilejów i potwierdzenia dokumentów dla miast mazowieckich (zwłaszcza Warszawy), dóbr rycerskich itp. W aneksie zamieszczono również zachowane przekazy źródłowe na temat nieślubnego potomstwa Piastów mazowieckich. Kolejne dwa aneksy to *Katalog tytulatury książąt mazowieckich (poł. XIII–1526 r.)* i *Titulatura na dokumentach książąt mazowieckich i w legendzie na pieczęciach większych*. Trzy ostatnie aneksy są zatytułowane *Związki małżeńskie Piastów i Piastówien mazowieckich z rodami europejskimi*; *Data zgonu oraz miejsca pochówków Piastów mazowieckich*; *Spis chronologiczny Piastów mazowieckich z uwzględnieniem ich władztwa terytorialnego*.

Pracę uzupełniają wykaz zastosowanych skrótów, bibliografia, streszczenie w języku angielskim, indeks osób i miejscowości, tablice genealogiczne oraz spis ilustracji.

Stan badań

Dzieje polityczne Księstwa Mazowieckiego w okresie wyznaczonym ramami chronologicznymi niniejszej rozprawy były przedmiotem licznych studiów i opracowań. Ukazała się również synteza obejmująca dzieje tej dzielnicy do 1526 r. Pierwsze jej wydanie pod redakcją Aleksandra Gieysztora i Henryka Samsonowicza ukazało się w 1994 r.² Po 12 latach wznowiono wydanie dziejów Mazowsza do 1526 r. Nowa edycja pod redakcją H. Samsonowicza została wzbogacona wkładem innych badaczy³; zawiera m.in. cenny rozdział (szkic archeologiczny) poświęcony Mazowszu we wcześniejszym średniowieczu pióra Marka Dulinicza. W porównaniu do pierwszego wydania, za sprawą Ewy Suchodolskiej, Anny Supruniuk i Kazimierza Pacuskiego, poszerzono i uzupełniono niektóre rozdziały. Jednak wypada żałować, że niektóre fragmenty pracy nie zostały zaktualizowane w porównaniu z pierwszym wydaniem. Niemniej jest to cenna, acz nierównej wartości, synteza Mazowsza. Ważniejsze problemy dotyczące dziejów politycznych Mazowsza do 1526 r. zostały omówione w pracy Marka K. Barańskiego poświęconej dynastii Piastów⁴.

² *Dzieje Mazowsza do 1526 r.*, red. A. Gieysztor, H. Samsonowicz, Warszawa 1994; zob. rec. z tej pracy: K. Jasiński, *Zap. Hist.*, t. 61, 1996, z. 2–3, s. 87–92; J. Grabowski, *PH*, t. 89, 1998, z. 1, s. 160–169.

³ *Dzieje Mazowsza*, t. 1, red. H. Samsonowicz, Pułtusk 2006.

⁴ M. K. Barański, *Dynastia Piastów w Polsce*, Warszawa 2005, s. 324–327, 348–351, 464–466, 500–501, 566–577.

Z obowiązku drobiazgowego przeglądu źródeł i literatury zwalnia mnie fakt, że doczekaliśmy się w ostatnim czasie kilku szczegółowych opracowań na ten temat. Zwłaszcza mam tu na myśli obszerny przegląd źródeł do dziejów książęcego Mazowsza w opracowaniu Pacuskiego⁵.

W I poł. XIX w. wydano pionierskie prace dotyczące dziejów Mazowsza oraz miast mazowieckich pióra Wincentego Hipolita Gawareckiego i Aleksandra Wejnerta. Pierwszy z autorów (absolwent Szkoły Prawa i Administracji w Warszawie, prokurator i prezes trybunału w Płocku)⁶ opublikował w latach 1821–1845 prace poświęconą dziejom m.in. Płocka, Łowicza, Warki oraz ziemi wyszogrodzkiej⁷. Natomiast Aleksander Wejnert (także z wykształcenia jurysta, pracownik m.in. Archiwum Miasta Warszawy oraz Biblioteki Branickich) opublikował w latach 1848–1858 r. pracę pt. *Starożytności warszawskie*, poświęconą zabytkom miasta Starej i Nowej Warszawy oraz jurydykom warszawskim⁸. Warto w tym miejscu wspomnieć jeszcze o publikacjach Tymoteusza Hipolita Kownackiego (archiwisty i bibliotekarza rodziny Potockich), poświęconych dziejom Mazowsza. Chociaż prace Kownackiego cechowała bezkrytyczna analiza źródeł, jednak udostępnił wiele dokumentów i statutów książąt mazowieckich, zwłaszcza z XV w.⁹ W 1858 r. wyszła spod pióra Felicjana Kozłowskiego pierwsza monografia Mazowsza w okresie książęcym pt. *Dzieje Mazowsza za panowania książąt*¹⁰. Była to popularna synteza, jednak oparta na obszernym materiale źródłowym, zgromadzonym do *Kodeksu dyplomatycznego* przez Leona Ryszczewskiego, Antoniego Muczkowskiego

⁵ K. Pacuski, *Przegląd źródeł*, w: *Dzieje Mazowsza*, t. 1, s. 19–42.

⁶ Wincenty Hipolit Gawarecki (1788–1852) był nie tylko prawnikiem, historykiem regionalistą i edytorem źródeł, ale także dramatopisarzem; zob. na jego temat: A. Maciesza, *W. H. Gawarecki, historyk regionalny Mazowsza*, „*Życie Mazowsza*”, t. 5, Płock 1939, s. 2–9; M. Żywczyński, *Gawarecki Wincenty Hipolit (1788–1852), historyk*, PSB, t. 8, 1948–1958, s. 312–313; *Bibliografia Literatury Polskiej – Nowy Korbut*, t. 4: *Oświecenie*, Warszawa 1966, s. 464–465.

⁷ W. H. Gawarecki, *Opis topograficzny ziemi wyszogrodzkiej na teraz w obwodzie i województwie płockim*, Warszawa 1824; tenże, *Pamiętnik historyczny Płocki*, t. 1–2, Warszawa 1828–1830; tenże, *Pamiętki historyczne Łowicza*, Warszawa 1844; tenże, *Opis miasta Warki nad Pilicą położonego*, Warszawa 1845.

⁸ A. Wejnert, *Starożytności warszawskie*, t. 1–6, Warszawa 1848–1858.

⁹ T. H. Kownacki zamieścił m.in. w „*Pamiętniku Warszawskim*” (t. 16–17, 1820; t. 21, 1821) przyczynki na temat dziejów Mazowsza oraz w tłumaczeniu polskim wybrane statuty i przywileje książąt mazowieckich). Na jego temat zob. A. Birkenmajerówna, *Kownacki Tymoteusz Hipolit Symforian h. Sucheckomnaty (1761–1854), technolog i historyk górnictwa, wydawca i tłumacz kronik średniowiecznych, archiwista, bibliotekarz*, PSB, t. 14, 1968–1969, s. 584–587.

¹⁰ F. A. Kozłowski, *Dzieje Mazowsza za panowania książąt*, Warszawa 1858.

i Juliana Bartoszewicza¹¹. W pracy Kozłowskiego zamieszczono również rozprawkę Kornela (syna autora) pt. *Czersk historycznie i statystycznie opisany*¹². Z innych dziewiętnastowiecznych autorów, podejmujących m.in. tematykę inkorporacji Mazowsza, należy wymienić Stanisława Lisowskiego¹³ oraz Stanisława Lukasa. Cenny jest zwłaszcza artykuł tego ostatniego badacza (przedwcześnie zmarłego ucznia Ksawerego Lisego) na temat przyłączenia Mazowsza do Korony Polskiej¹⁴. Natomiast w 1880 r. ukazała się praca Karola Dunina poświęcona źródłom dawnego prawa mazowieckiego oraz zagadnieniom z dziedziny prawa publicznego, prywatnego, karnego oraz postępowania sądowego¹⁵.

Wraz z udostępnianiem większej liczby dokumentów szerszemu kręgowi odbiorców, zaczęły powstawać kolejne opracowania na temat dziejów politycznych Mazowsza. Ukazały się cenne publikacje Władysława Semkowicza¹⁶, Marcelego Handelsmana¹⁷ i Władysława Smoleńskiego¹⁸ dotyczące polityki wewnętrznej książąt, m.in. stosunku do rycerstwa. W tym miejscu należy wymienić *Genealogię Piastów* Oswalda Balzera¹⁹, która oprócz wielkiego wkładu w badania m.in. nad dynastią mazowiecką zawiera wiele ustaleń z zakresu historii politycznej Mazowsza i podziałów terytorialnych tej dzielnicy. W okresie dwudziestolecia (1918–1939) nastąpiło dalsze ożywienie badań nad dziejami politycznymi Mazowsza. Ukazały się wartościowe dysertacje póra Adama Wolffa²⁰ i Jadwigi Karwasińskiej²¹, pracowników

¹¹ Monografia F. Kozłowskiego została surowo oceniona w recenzji J. Bartoszewicza, „Biblioteka Warszawska”, t. 1, 1860, s. 664–695.

¹² K. Kozłowski, *Czersk historycznie i statystycznie opisany*, w: F. A. Kozłowski, *Dzieje Mazowsza*, s. 421–571.

¹³ S. Lisowski, *Przyłączenie Mazowsza do Korony*, „Album Literackie”, t. 1, 1848, s. 1–28.

¹⁴ S. Lukas, *Przyłączenie Mazowsza do Korony Polskiej*, „Przewodnik Naukowy i Literacki”, t. 3, 1875, s. 767–771, 844–872.

¹⁵ K. Dunin, *Dawne mazowieckie prawo*, Warszawa 1880.

¹⁶ *Mazowieckie przywileje rodowe z XIV i XV w.*, wyd. W. Semkowicz, AKP, t. 11, 1909–1913, s. 361–191.

¹⁷ M. Handelsman, *Przywileje rodowe mazowieckie. Kilka uwag krytycznych*, MH, t. 7, 1914, nr 3–4, s. 41–51, nr 5–6, s. 89–95.

¹⁸ W. Smoleński, *Szkice z dziejów szlachty mazowieckiej*, Kraków 1909.

¹⁹ O. Balzer, *Genealogia Piastów*, Kraków 1895.

²⁰ A. Wolff, *Nieznaný dokument Ziemowita Trojdenowica dla klasztoru w Czerwińsku*, KH, t. 42, 1928, s. 67–69; tenże, *Metryka Mazowiecka. Układ pierwotny. Sposób rejestracji*, Warszawa 1929; tenże, *Mazowieckie zapiski herbowe XV i XVI wieku*, Kraków 1937.

²¹ J. Karwasińska, *Sąsiedztwo kujawsko-krzyżackie 1235–1343*, Warszawa 1927; *Szpital św. Ducha w Warszawie. Dzieje fundacji Anny Bolesławowej księżny mazowieckiej po-*

Archiwum Głównego. Analizą dokumentów dotyczących stosunków wewnętrznych na Mazowszu i relacjami Piastów mazowieckich z Koroną Polską oraz sąsiadami zajmowali się w swoich pracach m.in.: Henryk Paszkiewicz²², Ewa Maleczyńska²³, Bronisław Włodarski²⁴. Z innych badaczy z tego okresu należy wymienić m.in. Antoniego Juliana Nowowiejskiego (autora monografii o dziejach Płocka)²⁵, Zygmunta Lasockiego²⁶, Przemysława Dąbkowskiego²⁷ oraz Kazimierza Tymienieckiego²⁸ i Józefa Rafacza²⁹, których prace zostały oparte w dużej części na niezachowanym obecnie materiale źródłowym z ksiąg sądowych mazowieckich przechowywanych w przedwojennym zasobie AGAD; zbiory te uległy zagładzie w 1944 r.³⁰

W pierwszych latach po II wojnie dzieje Mazowsza nie były przedmiotem ożywionych badań historyków. Jednak w tym okresie ukazał

czątkowe (1444–1544), Warszawa 1938.

- ²² H. Paszkiewicz, *W sprawie zhołdowania Mazowsza przez Kazimierza Wielkiego*, PH, t. 24, 1924, s. 1–14; tenże, *Polityka ruska Kazimierza Wielkiego*, Warszawa 1925; tenże, *Z dziejów Podlasia w XIV wieku*, KH, t. 42, 1928, s. 229–245; tenże, *Z życia politycznego Mazowsza w XIII wieku (Rządy Ziemowita Konradowica)*, w: *Księga ku czci Oskara Haleckiego*, Warszawa 1935; tenże, *Bolesław (zm. 1340), ostatni książę Rusi halicko-włodzimierskiej*, PSB, t. 2, 1936, s. 270–271.
- ²³ E. Maleczyńska, *Książęce lenno mazowieckie*, Lwów 1929.
- ²⁴ B. Włodarski, *Wołyń pod rządami Rurykowiczów i Bolesława Jerzego Trojdenowicza*, „*Rocznik Wołyński*”, t. 3, 1934, s. 105–148; tenże, *Rola Konrada Mazowieckiego w stosunkach polsko-ruskich*, Lwów 1936.
- ²⁵ A. J. Nowowiejski, *Płock. Monografia historyczna*, wyd. 2, Płock 1930.
- ²⁶ Z. Lasocki, *Szkice z życia szlachty zawkrzeńskiej w XV i XVI wieku*, MH, t. 10, 1931, s. 241–250, 265–269; t. 11, s. 5–12, 50–57, 79–89; tenże, *Dołęga czy do Łęga*, Cieszyn 1932.
- ²⁷ P. Dąbkowski, *Przewóz wodny. Studium z historii prawa polskiego*, RAU whf, seria 2, t. 32, 1914, s. 196–301.
- ²⁸ K. Tymieniecki, *Łowiectwo na Mazowszu w w. XV*, PH, t. 20, 1916, z. 1, s. 44–59; tenże, *Wolność kmieca na Mazowszu w XV w.*, Poznań 1921; tenże, *Procesy twórcze społeczeństwa polskiego w wiekach średnich*, Warszawa 1921; tenże, *Sądownictwo w sprawach kmiecych a ustalenie się stanów na Mazowszu pod koniec wieków średnich*, Poznań 1922.
- ²⁹ J. Rafacz, *Zranienie w prawie mazowieckim późnego średniowiecza*, Lwów 1931; tenże, *Regale bartne na Mazowszu w późnym średniowieczu*, Lwów 1938.
- ³⁰ Na ten temat zob. A. Wolff, *Akta partykularne przedzoborowe Archiwum Głównego 1381–1835*, w: *Straty archiwów i bibliotek warszawskich w zakresie rękopiśmiennych źródeł historycznych*, t. 1 *Archiwum Główne Akt Dawnych*, red. A. Stebelski, Warszawa 1957, s. 175–221. W wyniku świadomego podpalenia przez okupacyjne wojska niemieckie spłonęły doszczętnie, m.in. księgi ziemskie: czerskie (od 1405 r.), grójeckie (od 1407 r.), liwskie (od 1445 r.), łomżyńskie (od 1419), mławskie (od 1413), nurskie (od 1438 r.), ostrołęckie (od 1455 r.), szreńskie (od 1418 r.), wąsoskie (od 1471 r.), zambrowskie (od 1434 r.), zawkrzeńskie (od 1418 r.) i inne.

się wartościowy artykuł Władysława Sobocińskiego, poświęcony historii rządów opiekuńczych w Polsce piastowskiej, gdzie omówiono m.in. zagadnienie rządów regencyjnych (matek i babek): Perejasławy Siemowitowej, Anny Bolkowej, Barbary Aleksandrówny i Anny Konradowej³¹. W późniejszym okresie ważne są prace wspomnianego już Bronisława Włodarskiego na temat stosunków Mazowsza z sąsiadami, zwłaszcza z Rusią i zakonem krzyżackim³². Także w latach sześćdziesiątych wydano kolejne prace, które wniosły wiele nowego do naszej wiedzy na temat średniowiecznego Mazowsza. Były to m.in. dysertacje Bogdana Sobola³³ i Stanisława Russockiego na temat sejmu i sejmików oraz prawa ziemskiego na Mazowszu³⁴. Spod pióra tego ostatniego badacza wyszły również publikacje poświęcone m.in. statutom książąt mazowieckich³⁵, lokacji miast³⁶ i innym problemom Mazowsza³⁷. Natomiast Jerzy Senkowski opublikował (opartą na szerokiej kwerendzie źródłowej) rozprawę poświęconą skarbowości książęcego Mazowsza do 1526 r.³⁸

W tej dekadzie ukazała się również praca Wolffa (odtworzona tylko częściowo po spaleniu rękopisu w czasie II wojny) poświęcona urzędnikom mazowieckim z lat 1370–1526. Publikacja ta zawiera cenny do dzisiaj materiał na temat kwalifikacji i uposażenia urzędników mazowieckich (wraz z wykazem urzędników ziemskich) oraz tablicę podziałów

³¹ W. Sobociński, *Historia rządów opiekuńczych w Polsce*, Czas. Praw. Hist., t. 2, 1949, s. 227–351.

³² B. Włodarski, *Między Polską, Litwą a Zakonem Krzyżackim. (Sylwetka Wacława Płockiego)*, Zap. Hist., t. 16, 1950, s. 5–21; tenże, *Polska i Ruś 1194–1340*, Warszawa 1968.

³³ B. Sobol, *Sejm i sejmiki ziemskie na Mazowszu książęcy*, Warszawa 1968. Z wcześniejszych prac tego badacza należy wymienić m.in.: tenże, *Ostatnie statuty mazowieckie 1525 i 1526*, PH, t. 49, 1958, z. 2, s. 278–295; tenże, *Zarys podstawowych zmian podziałów terytorialnych i administracyjnych w dziejach Mazowsza*, „Ziemia Mazowiecka”, 1959, nr 4, s. 7–17.

³⁴ S. Russocki, *Formy władania ziemią w prawie ziemskim Mazowsza. (Koniec XIV – połowa XVI wieku)*, Warszawa 1961; tenże, *Nadania ziemi „ad servicia communia” a obowiązek służby wojskowej na Mazowszu w XIV w.*, w: *Miscellanea iuridica*, t. 1, 1961, s. 111–119.

³⁵ Tenże, *Z badań nad statutami książąt mazowieckich z XIV i XV w.*, Czas. Praw. Hist., t. 8, 1956, z. 2, s. 227–252.

³⁶ Tenże, *Etapy lokacji miejskich na Mazowszu w XIV-XV w.*, PH, t. 55, 1964, z. 2, s. 189–195.

³⁷ Tenże, *Parlamentaryzm udzielnego Mazowsza*, PH, t. 60, 1969, z. 2, s. 390–402; tenże, *Spory o średniowieczne Mazowsze*, Roczn. Maz., t. 4, 1972, s. 217–255; tenże, *Państwo książęcego Mazowsza XIII-XV w.*, w: *Polska w okresie rozdrobnienia feudalnego*, red. H. Łowmiański, Wrocław 1973, s. 71–97.

³⁸ J. Senkowski, *Skarbowość Mazowsza od końca XIV wieku do 1526 roku*, Warszawa 1965.

Mazowsza³⁹. Dziełem tego badacza oraz Anny Borkiewicz-Celińskiej jest *Słownik historyczno-geograficzny ziemi wyszogrodzkiej*, opracowany na podstawie bogatych materiałów źródłowych⁴⁰. Natomiast w opracowaniu tej ostatniej badaczki został wydany *Słownik historyczno-geograficzny województwa płockiego w średniowieczu*⁴¹.

Kolejnym badaczem (po Wolffie), którego publikacje wniosły wiele wartościowych ustaleń do dziejów książęcego Mazowsza (w tym również wiedzy na temat podziałów terytorialnych) jest Kazimierz Pacuski. Cenne są zwłaszcza jego opracowania dotyczące dziejów politycznych Mazowsza⁴² oraz studia poświęcone możnowładztwu i rycerstwu tej dzielnicy⁴³. Jeżeli chodzi o prace innych badaczy, to wymienię niektóre publikacje selektywnie, gdyż szczegółowy wykaz wykorzystanej literatury znajduje się w zamieszczonej bibliografii.

Są to opracowania dotyczące stosunków mazowiecko-krzyżackich pióra Wiesława Sieradzana⁴⁴, Elżbiety Kowalczyk⁴⁵, Marka

³⁹ A. Wolff, *Studia nad urzędnikami mazowieckimi 1370–1526*, Wrocław 1962. Z innych opracowań tego autora przydatnych do badań nad dziejami Mazowsza do 1526 r. zob. m.in.: tenże, *Uwagi w sprawie osadnictwa Równiny Praskiej w w. XI–XVI*, KHKM, t. 3, 1955, z. 2, s. 375–402; tenże, *Nazwy miejscowe na Mazowszu*, cz. 1, „Onomastyka”, t. 1, 1955, s. 60; cz. 2, tamże, t. 2, 1956, s. 69–94; tenże, *Mazowieckie nazwy terenowe*, cz. 1, tamże, t. 14, 1969, s. 74–80; cz. 2, tamże, t. 23, 1977, s. 25–38; tenże, *Warszawa jako stolica Mazowsza*, RW, t. 7, 1966, s. 75–79; tenże, *Najstarsze zapisane polskie zdanie księcia mazowieckiego*, „Język Polski”, t. 49, 1969, s. 136–137; tenże, *Źródła do dziejów zamku warszawskiego z lat 1313–1549*, RW, t. 15, 1979, s. 7–83; A. Wolff, E. Rzetelska-Feleszko, *Mazowieckie nazwy terenowe do końca XVI wieku*, Warszawa 1982.

⁴⁰ *Słownik historyczno-geograficzny ziemi wyszogrodzkiej w średniowieczu*, oprac. A. Borkiewicz-Celińska, A. Wolff, Wrocław 1971.

⁴¹ *Słownik historyczno-geograficzny województwa płockiego w średniowieczu*, oprac. A. Borkiewicz-Celińska, z. 1–4, Wrocław-Warszawa 1980–2000.

⁴² K. Pacuski, *Mazowsze wobec walk o władzę w Polsce na przełomie XIII/XIV w.*, KH, t. 85, 1978, z. 3, s. 587–604; tenże, *Ziemia gostyńskińska od XIII w. do 1462 r. na tle dziejów Mazowsza płockiego i rawskiego*, w: *Dzieje Gostynina i ziemi gostyńskińskiej*, red. M. Chudzyński, Warszawa 1990, s. 67–155.

⁴³ Tenże, *O rodzie Gozdawów na Mazowszu w XIV–XV wieku i jego tradycji*, w: *Kultura średniowieczna i staropolska*, Warszawa 1991, s. 655–665; tenże, *O rodzie Wężyków na Mazowszu w XIV–XV wieku*, w: *Venerabiles, nobiles et honesti*, Toruń 1997, s. 213–224; tenże, *Możnowładztwo i rycerstwo ziemi gostyńskińskiej w XIV i XV wieku. Studium z dziejów osadnictwa i elity władzy na Mazowszu średniowiecznym*, Warszawa 2009.

⁴⁴ W. Sieradzan, *Spory graniczne między Mazowszem a zakonem krzyżackim w XIV i pierwszej połowie XV w.*, KMW, 1996, nr 3, s. 347–367; tenże, *Sąsiedztwo mazowiecko-krzyżackie w okresie przemian politycznych w Europie Środkowo-Wschodniej w latach 1411–1466*, Toruń 1999; tenże, *Miasta mazowieckie w źródłach krzyżackich XIV i XV w.*, *Rocz. Maz.*, t. 13, 2001, s. 55–67.

⁴⁵ E. Kowalczyk, *Dzieje granicy mazowiecko-krzyżackiej (Między Drwęcą a Pisą)*, Warszawa 2003.

Radocha⁴⁶. Problematykę stosunków Mazowsza z Litwą badali m.in. Grzegorz Błaszczyk⁴⁷, Jan Tęgowski⁴⁸, Sobiesław Szybkowski⁴⁹ Agnieszka Teterycz-Puzio⁵⁰. Relacjami lenna mazowieckiego z Koroną zajmowali się K. Pacuski⁵¹, Aleksander Swieżawski⁵², Piotr Węcowski⁵³, Jan Tęgowski⁵⁴, Mariusz Weber, a także autor rozprawy⁵⁵. Ważne do poznania dziejów Mazowsza są prace o elicie możnowładczej i rycerskiej Anny Supruniuk⁵⁶, Małgorzaty Wilskiej⁵⁷ oraz wymienionego już K. Pacuskiego. Wkład w poznanie dziejów Mazowsza we wcześniejszych średniowieczu mają Marek Dulnicz⁵⁸ i Jan Tyszkie-

⁴⁶ M. Radoch, *Zarys działalności polityczno-dyplomatycznej książąt mazowieckich wobec państwa krzyżackiego w Prusach w latach 1385–1407*, Olsztyn 1997.

⁴⁷ Błaszczyk G., *Dzieje stosunków polsko-litewskich od czasów najdawniejszych do współczesnych*, t. 1, *Trudne początki*, Poznań 1998; tenże, *Dzieje stosunków polsko-litewskich. Od Krewa do Lublina*, t. 2, Poznań 2007.

⁴⁸ J. Tęgowski, *Polityczne aspekty małżeństwa księżniczki mazowieckiej Katarzyny Siemowitówny z Michałuszkiem synem Zygmunta Kiejstutowicza*, „Genealogia. Studia i materiały historyczne”, t. 13, 2001, s. 39–48.

⁴⁹ S. Szybkowski, *Przynależność terytorialna ziemi drohickej i powiatu goniądzkiego w końcu XIV i na początku XV w.*, w: *Hortus Imaginum. Studia historyczne dedykowane pamięci profesora Stanisława Mielczarskiego*, red. A. Paner, A. Kłonczyński, K. M. Kowalski, Gdańsk 2005, s. 225–238.

⁵⁰ A. Teterycz-Puzio, *Książęta mazowieccy wobec państwa litewskiego w XIII wieku – walka czy współpraca?*, *Zap. Hist.*, t. 75, 2010, z. 1, s. 7–27.

⁵¹ K. Pacuski, *Dwa dokumenty książąt mazowieckich rzekomo z 1444*, w: *Homines et societates. Czasy Piastów i Jagiellonów. Studia historyczne ofiarowane Antoniemu Gąsiorowskiemu w sześćdziesiątą piątą rocznicę urodzin*, Poznań 1997, s. 485–496.

⁵² A. Swieżawski, *Rawskie księstwo Piastów Mazowieckich 1313–1462. Dzieje polityczne*, w: tenże, *Mazowsze i Ruś Czerwona w średniowieczu. Wybór pism*, Częstochowa 1997, s. 189–327; tenże, *Wcielenie ziemi rawskiej, gostynińskiej i sochaczewskiej do Korony (1462)*, tamże, s. 7–16.

⁵³ P. Węcowski, *Mazowsze w Koronie. Propaganda i legitymizacja władzy Kazimierza Jagiellończyka na Mazowszu*, Kraków 2004.

⁵⁴ J. Tęgowski J., *Sprawa ruska w stosunkach Siemowita IV z Władysławem Jagiełłą*, w: „Prace Naukowe WSP w Częstochowie”, „Zeszyty Historyczne”, 1994, z. 2, s. 115–127.

⁵⁵ J. Grabowski, *Między Polską, Luksemburgami, Litwą a zakonem krzyżackim. Uwagi nad zholdowaniem Mazowsza przez Kazimierza Wielkiego*, w: *Europa Środkowa i Wschodnia w polityce Piastów*, Toruń 1997, s. 121–138.

⁵⁶ A. Supruniuk, *Otoczenie księcia mazowieckiego Siemowita IV (1374–1426)*, Warszawa 1998; taż, *Mazowsze Siemowitów (1341–1442)*, Warszawa 2010.

⁵⁷ M. Wilska, *Mazowieckie środowisko dworskie Janusza I. Studium społeczne*, Warszawa 1977 (mps pracy doktorskiej); taż, *Objazdy księcia Janusza Starszego: Struktura władzy i środowisko dworskie na Mazowszu*, w: *Spółczesność Polski średniowiecznej*, red. S. K. Kuczyński, t. 2, 1982, s. 160–187.

⁵⁸ M. Dulnicz, *Mazowsze we wczesnym średniowieczu (do końca X w.)*, w: *Dzieje Mazowsza*, t. 1, s. 67–107.

wicz⁵⁹. Natomiast w zakresie dziejów politycznych i gospodarczych, procesów osadniczych, lokacji miast i wsi na Mazowszu oraz ziemi bełskiej (lenno książąt w latach 1388–1462) ważne są prace m.in. H. Samsonowicza⁶⁰, A. Supruniuk⁶¹, A. Swieżawskiego⁶², Aleksandra Gieysztor⁶³, Andrzeja Janeczka⁶⁴, Ewy Suchodolskiej⁶⁵, Jerzego Wiśniewskiego⁶⁶, Tomasza Jaszczółta⁶⁷, A. Borkiewicz-Celinskiej⁶⁸, Krzysztofa Brzeškiewicz⁶⁹, Teresy Kiersnowskiej⁷⁰, Marty Piber⁷¹, Agnieszki Teterycz-Puzio⁷². Przydatne choć nie pozbawione błędów są opracowania Czesława Brodzickiego⁷³ i Jana Piętki⁷⁴. Dziejom kościo-

⁵⁹ J. Tyszkiewicz, *Mazowsze północno-wschodnie we wczesnym średniowieczu*, Warszawa 1974; tenże, *Mazowsze we wcześniejszym średniowieczu (połowa VI-połowa X w.)*, w: *Dzieje Mazowsza do 1526 r.*, s. 69–84.

⁶⁰ H. Samsonowicz, *Piastowski Mazowsze a Królestwo Polskie w XIII-XIV w.*, w: *Piastowie w dziejach Polski*, red. R. Heck, Warszawa 1975, s. 115–134; tenże (razem z A. Supruniuk), *Dzieje polityczne (połowa XIV-początek XVI w.)* w: *Dzieje Mazowsza*, t. 1, s. 257–338; tenże, *Gospodarka i społeczeństwo (XIII-początek XVI w.)*, w: tamże, s. 339–393.

⁶¹ A. Supruniuk, *Rządy Siemowita IV na Kujawach Brzeskich w latach 1383–1398*, *Zapiski Kujawsko-Dobrzyńskie*, t. 15, 2001, s. 39–64; też (razem z H. Samsonowiczem), *Dzieje polityczne (połowa XIV-początek XVI w.)* w: *Dzieje Mazowsza*, t. 1, s. 257–338.

⁶² A. Swieżawski, *Administracja, gospodarka i skarbowość Księstwa Rawskiego*, Częstochowa 1991.

⁶³ A. Gieysztor, *Trzy stulecia najdawniejszego Mazowsza (połowa X – połowa XIII w.)*, w: *Dzieje Mazowsza*, t. 1, s. 109–160.

⁶⁴ A. Janeczek, *Osadnictwo pogranicza polsko-ruskiego*, Warszawa 1993.

⁶⁵ E. Suchodolska, *Dzieje polityczne (połowa XII-połowa XIV w.)*, w: *Dzieje Mazowsza*, t. 1, s. 213–256.

⁶⁶ J. Wiśniewski, *Dzieje osadnictwa w powiecie grajewskim do połowy XVI w.*, w: *Studia i materiały do dziejów powiatu grajewskiego*, red. M. Gnatowski i H. Majewski, t. 1, Warszawa 1975, s. 9–139; tenże, *Początki i rozwój osadnictwa w ziemi łomżyńskiej w końcu XIV i XV w.*, „*Studia Łomżyńskie*”, t. 1, Warszawa 1989, s. 19–105.

⁶⁷ T. Jaszczółt, *Napływ rycerstwa do północnej części ziemi liwskiej w XV i początkach XVI wieku (parafie Korytnica i Pniewnik)*, „*Zeszyty Korytnickie*”, t. 4, 2011, s. 143–172.

⁶⁸ A. Borkiewicz-Celińska, *Osadnictwo ziemi ciechanowskiej w XV w. (1370–1526)*, Wrocław 1970; też, *Osadnictwo Zawkrza w okresie książęcym*, w: *Studia i materiały do dziejów ziemi zawkrzeńskiej*, red. J. Antoniewicz, Warszawa 1971, s. 37–78.

⁶⁹ K. Brzeškiewicz, *Struktura terytorialna Mazowsza książęcego i jego stosunek do Korony*, „*Zeszyty Naukowe Fili UW w Białymstoku*”, z. 52, Administracja i ekonomia, t. 12, 1986, Dział PR-Prace Prawnicze, s. 7–70.

⁷⁰ T. Kiersnowska, *Czersk w XIII i XIV wieku. Ośrodek władzy książęcej na południowym Mazowszu*, Warszawa 1986.

⁷¹ M. Piber, *Służew średniowieczny*, Warszawa 2001.

⁷² A. Teterycz-Puzio, „*Zapóźnione Mazowsze*”? Kilka uwag o rozwoju Mazowsza do końca XIII w., w: *Kaci, święci, templariusze*, red. B. Śliwiński, Malbork 2008, s. 531–560.

⁷³ C. Brodzicki, *Początki osadnictwa Wizny i ziemi wiskiej na tle wydarzeń historycznych w tym regionie Polski (do 1526 roku)*, Warszawa 1994.

⁷⁴ J. Piętka, *Mazowiecka elita feudalna późnego średniowiecza*, Warszawa 1975.

ła na Mazowszu są poświęcone opracowania Tadeusza Żebrowskiego zamieszczone w syntezie tej dzielnicy pod red. H. Samsonowicza⁷⁵. Natomiast niektórzy biskupi płocky doczekali się osobnych monografii, m.in. pióra Waldemara Graczyka⁷⁶, Piotra Chojnackiego⁷⁷, Leszka Zygnera⁷⁸. Na temat kapituł katedralnych i kolegiackich oraz środowiska kanoników ukazały się m.in. prace Andrzeja Radziwińskiego⁷⁹, Wojciecha Góralskiego⁸⁰, Ludwika Królika⁸¹. Ostatnio zostały wydane dwie wartościowe prace: Marka Stawskiego, dotycząca opactwa kanoników regularnych w Czerwińsku⁸² oraz Anny Saliny na temat polityki książąt mazowieckich wobec władz Kościoła od początku XIV w. do 1526 r.⁸³

Dalsze omówienie literatury oraz bazy źródłowej (w tym m.in. źródeł kościelnych, roczników i kronik) znajduje się we wstępach do kolejnych części rozprawy, zwłaszcza do rozdziału III pracy, który dotyczy genealogii Piastów mazowieckich.

Baza źródłowa

Niniejsza dysertacja powstała na podstawie długoletniej kwerendy (przygotowywanej równocześnie do pracy o kancelariach książęcych w latach 1381–1526) zachowanych źródeł, tak archiwalnych, jak i wydanych drukiem. Podstawową bazę źródłową stanowią zbiory przechowywane w Archiwum Głównym Akt Dawnych. W zbiorach, zespołach i kolekcjach tego najstarszego polskiego archiwum znajduje się duża ilość dokumentów (wystawionych przez książąt zarówno w charak-

⁷⁵ T. Żebrowski, *Kościół (X–XIII w.)*, w: *Dzieje Mazowsza*, t. 1, s. 161–195; tenże, *Kościół (XIV–początek XVI w.)*, tamże, s. 447–487.

⁷⁶ W. Graczyk, *Paweł Giżycki. Biskup płocki (1439–1463)*, Płock 1999.

⁷⁷ P. Chojnacki, *Biskup płocki Paweł Giżycki (1439–1463) i jego działalność. Z biografistyki polskiego średniowiecza*, red. M. Koczerska, „Fasciculi Historici Novi”, t. 4, 2001, s. 87–190.

⁷⁸ L. Zygnier, *Jakub z Kurdwanowa herbu Syrokomla (1396–1425). Działalność kościelna, polityczna i gospodarcza*, Toruń 1999, mpis, Bibl. UMK w Toruniu.

⁷⁹ A. Radziwiński, *Pralaci i kanonicy kapituły katedralnej płockiej w XIV i I poł. XV w. Studium propozograficzne*, t. 1–2, Toruń 1991–1993; tenże, *Duchowieństwo kapituł katedralnych w Polsce XIV i XV w. na tle porównawczym. Studium nad rekrutacją i drogami awansu*, Toruń 1995.

⁸⁰ W. Góralski, *Kapituła katedralna w Płocku XII–XVI w. Studium z dziejów organizacji prawnej kapituł polskich*, Płock 1979.

⁸¹ L. Królik, *Kapituła kolegiacka w Warszawie do końca XVIII wieku*, Warszawa 1990.

⁸² M. Stawski, *Opactwo czerwińskie w średniowieczu*, Warszawa 2007.

⁸³ A. Salina, *Polityka książąt mazowieckich wobec władz Kościoła od początku XIV wieku do 1526 roku*, Poznań 2011.

terze publicznym, jak i prywatnym) i zapisek źródłowych do dziejów Mazowsza i panującej tam dynastii. Najcenniejsze z nich pochodzą z Archiwum Koronnego Krakowskiego (m.in. z działu: *Masoviae, Palatinus Masoviae, Palatinatus Plocensis, Palatinaus Ravensis*) w skład którego weszły ocalałe fragmenty archiwum książąt mazowieckich. Przedmiotem analizy źródeł były przechowywane w AGAD dokumenty dotyczące stosunku prawnego Mazowsza do Korony oraz dyplomy wystawione dla miast i mieszczan mazowieckich (zwłaszcza Starej i Nowej Warszawy), a także dla urzędników, rycerzy, wójtów, sołtysów, młynarzy oraz instytucji kościelnych: dla biskupstwa płockiego i poznańskiego, klasztorów (w Czerwińsku, Płocku, Sulejowie, Warszawie) oraz kościołów. Oprócz zbioru dokumentów pergaminowych i papierowych szczegółowa kwerenda została przeprowadzona w aktach Metryki Książęcej (zachowało się 19 ksiąg, które obejmują z przerwami okres od 1414 do 1526 r.)⁸⁴ oraz w Metryce Koronnej, Archiwum Skarbu Koronnego, Księgach Kanclerskich, w aktach miejskich Starej i Nowej Warszawy, Variach Oddziału I. Przejrzano również najstarsze księgi sądowe ziemskie i grodzkie mazowieckiego (z XV-XVII w.), m.in. błońskie, płockie, różańskie, tarczyńskie, warszawskie, wyszogrodzkie, zakroczymskie. Kwerendą objęto (selektywnie) archiwalia prywatne ze zbiorów AGAD, m.in. Archiwum Radziwiłłów, Archiwum Publiczne Potockich, Archiwum Komierowskich, Wielopolskich z Obór. Natomiast szczegółowo przejrzano Zbiór Ignacego Kapicy Milewskiego (Kapicjana), zwłaszcza wypisy z niezachowanych ksiąg: łomżyńskich, ostrołęckich, wąsowskich, wiskich, zambrowskich.

Kwerendę przeprowadzono również w innych archiwach, bibliotekach warszawskich, m.in. w Archiwum Państwowym, Archiwum Archidiecezjalnym, Bibliotece Uniwersytetu Warszawskiego. Wykorzystano również zbiory znajdujące się m.in. w Zamku Królewskim w Warszawie, Ośrodku Dokumentacji Zabytków Warszawy, Muzeum Historycznym miasta Warszawy, Instytucie Historii PAN. Obficie korzystano ze zbiorów Biblioteki Narodowej (z działu rękopisów oraz mikrofilmów). W BN w dziale rękopisów przechowywane są cenne kopiarusze dokumentów opactwa czerwińskiego⁸⁵. Dzięki zgromadzonym w BN mikrofilmom wykorzystano zbiory rękopisów m.in. z archi-

⁸⁴ Zachowane księgi Metryki Mazowieckiej i Koronnej należą do podstawowych i najcenniejszych źródeł wykorzystanych przy pisaniu niniejszej pracy.

⁸⁵ Warszawa, Biblioteka Narodowa: BOZ 70 (kopiarz klasztorny z końca XV w.). Kopiarze dokumentów z archiwum klasztoru w Czerwińsku przechowywane w Bibliotece Ordynacji Krasieńskich weszły po II wojnie do zbiorów Cymeliów Biblioteki Narodowej. Natomiast dokumenty pergaminowe zostały przekazane do AGAD.

wów i bibliotek w Krakowie, Płocku, Poznaniu, Kórniku, Wrocławiu. Kwerendę przeprowadzono również w zbiorach Archiwum Polskiej Akademii Nauk, gdzie przechowywana jest m.in. spuścizna Adama Wolffa.

W Płockim Archiwum Diecezjalnym znajdują się dokumenty oryginalne i sporządzony przez Władysława Mąkowskiego tzw. Kodeks dyplomatyczny norbertanek płockich, zawierający odpisy z obecnie zniszczonych dokumentów. Natomiast w Archiwach Archidiecezjalnych w Gnieźnie i Poznaniu przechowywane są dokumenty oryginalne i kopie z kopiarzy, inwentarzy i ksiąg konsystorskich. W Czerwińsku nad Wisłą w zbiorach Zakładu Salezjańskiego znajduje się cenny dla badań nad genealogią Piastów mazowieckich *Liber mortuorum* opactwa kanoników regularnych w Czerwińsku.

Jeżeli chodzi o zbiory znajdujące się w Krakowie, to dokumenty oryginalne i kopie z badanego przez nas okresu znajdują się w Archiwum Kapituły Metropolitalnej, Archiwum Polskiej Prowincji oo. Dominikanów, Archiwum Prowincji oo. Bernardynów i Archiwum Państwowym (odział na Wawelu). Cenne do badań nad dziejami Mazowsza są zgromadzone w bibliotekach krakowskich (Bibliotece Czartoryskich i Bibliotece Jagiellońskiej) dokumenty pergaminowe, rękopisy, kopiarusze i odpisy z oryginalnych dokumentów.

W zasobie Archiwum Państwowego w Gdańsku znajdują się listy książąt mazowieckich adresowane do władz miasta Gdańska (burmistrza i rajców), zwłaszcza w sprawach dotyczących handlu drewnem. Jest to bardzo cenna korespondencja, gdyż (jak wykazały badania Sobiesława Szybkowskiego) zbiór gdański jest drugim pod względem liczby, po zbiorze listów władców mazowieckich do Krzyżaków, przechowywanym obecnie w Berlinie⁸⁶.

Natomiast w Bibliotece PAN w Kórniku znajdują się oryginalne dyplomy⁸⁷ oraz odpisy dokumentów w kopiaruszach. Szczególnie cenna jest księga kancelaryjna Siemowita V, przechowywana w zbiorze rękopisów średniowiecznych tej biblioteki. W Bibliotece Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu są dyplomy oryginalne i materiały zgromadzone w Tekach Balzera (zebrane przez tego uczonego z nieistniejących już dziś ksiąg sądowych mazowieckich). Oryginalne dokumenty i wypisy z niezachowanych ksiąg sądowych

⁸⁶ Chciałbym serdecznie podziękować prof. S. Szybkowskiemu za możliwość zapoznania się z jego artykułem złożonym do druku pt. Listy książąt mazowieckich do gdańskiej rady miejskiej (do końca wojny trzynastoletniej).

⁸⁷ Na temat dyplomów, które trafiły z Archiwum Koronnego do Biblioteki Kórnickiej, zob. Z. Spieralski, *Dokumenty Archiwum Koronnego Krakowskiego w Bibliotece Kórnickiej*, cz. 2, „Pamiętnik Biblioteki Kórnickiej”, 1982, z. 19.

znajdują się zbiorach poznańskich: Bibliotece Raczyńskich (dokumenty) i Poznańskim Oddziale Archiwum PAN (Spuścizna Kazimierza Tymienieckiego).

Wykorzystano również zbiory przechowywane w archiwach i bibliotekach zagranicznych m.in. w Berlinie, Budapeszcie, Innsbrucku, Pradze, Trydencie. Szczególnie cenna jest spuścizna przechowywana w Geheime Staatsarchiv Preussischer Kulturbesitz w Berlinie, zawierająca m.in. oryginalne dokumenty, listy, rejestry oraz księgi rachunkowe⁸⁸.

Przechodząc do omówienia edycji źródłowych należy wspomnieć, że do XIX w. wydano niewiele dokumentów mazowieckich. Pierwszymi edytorami w XIX stuleciu byli już wspomniani W. H. Gawarecki oraz T. H. Kownacki. Na uwagę zasługuje publikacja Kazimierza Stronczyńskiego, który w 1839 r. ogłosił drukiem wiele ważnych do dziejów Mazowsza dokumentów książęcych⁸⁹. W 1856 r. Zygmunt Antoni Helcel wydał starodawne pomniki prawa polskiego zawierające m.in. statuty książąt mazowieckich z XIV-XV w.⁹⁰ Natomiast pierwszy regionalny zbiór dokumentów dotyczących Mazowsza ukazał się dopiero w 1863 r., opracowany przez Jana Tadeusza Lubomirskiego⁹¹. W 1870 r. ukazał się *Herbarz Ignacego Kapicy Milewskiego* opracowany w oparciu o zbiór odpisów z ksiąg sądowych, m.in. łomżyńskich, wiskich, zambrowskich⁹². Znalazły się w nim liczne informacje na temat przywilejów książęcych z doby późnego średniowiecza. Wydawnictwo to jest cenne ze względu na fakt, że księgi sądowe z obszaru północno-wschodniego Mazowsza uległy zagładzie podczas ostatniej wojny. W 1880 r. Gustaw i Jan Zielińscy opublikowali wiele cennych dyplomów z okresu średniowiecza do dziejów wsi Zielona za Zawkrzu⁹³. Natomiast kilkanaście dyplomów, głównie dla ziemi sochaczewskiej i wiskiej (XV–XVI w.) zostało wydanych w 1888 r. w *Archiwum ksiąg Łubartowiczów Sanguszków w Sławucie*⁹⁴. Kolejny dyplomatariusz,

⁸⁸ Zbiory GSA przejrzano za pośrednictwem mikrofilmów znajdujących się w AP Toruniu oraz w AGAD.

⁸⁹ *Wzory pism dawnych*, cz. 1, 2, wyd. K. Stronczyński, Warszawa 1839.

⁹⁰ *Starodawne prawa polskiego pomniki*, wyd. A. Z. Helcel, Warszawa 1856.

⁹¹ *Kodeks dyplomatyczny Księstwa Mazowieckiego*, wyd. J. T. Lubomirski, Warszawa 1863.

⁹² *Herbarz Ignacego Kapicy Milewskiego (dopełnienie Niesieckiego)*, wyd. Z. Gloger, Kraków 1870.

⁹³ *Wiadomość historyczna o rodzie Świnków oraz rodowód pochodzącej od nich rodziny Zielińskich herbu Świnka*, zebrane przez G. i J. Zielińskich, cz. 1, Toruń 1880, dodatek źródłowy, s. 111–239).

⁹⁴ *Archiwum ksiąg Łubartowiczów Sanguszków w Sławucie*, wyd. Z. L. Radziwiński, B. Górczak, t. 2, Lwów 1888.

obejmujący tylko materiał do 1247 r. wydał Jan Karol Kochanowski w 1919 r.⁹⁵ Surowa ocena tej publikacji przez Władysława Semkowicza⁹⁶ spowodowała, że wydawca zaprzestał pracy nad dalszymi tomami kodeksu. Kochanowski powierzył później zgromadzony materiał swemu uczniowi A. Wolffowi, który kontynuował pracę. Niestety, cały przygotowany obszerny materiał zebrany przez Wolffa (w tym wypisy z nieistniejących już ksiąg sądowych mazowieckich) uległ zagładzie w 1944 r.⁹⁷ Duże znaczenie dla poszerzenia bazy źródłowej dla badań nad średniowiecznym Mazowszem i panującą dynastią miały dokonania Bolesława Ulanowskiego⁹⁸. Wydał on dokumenty mazowieckie z XIII-XIV w.⁹⁹ oraz regesty dotyczące kapituły warszawskiej św. Jana Chrzyciela, pochodzącej z fundacji książęcej¹⁰⁰.

W 1914 r. ówczesny dyrektor Archiwum Głównego w Warszawie, Teodor Wierzbowski, wydał przywileje miasta Starej Warszawy do 1772 r.¹⁰¹ W tej cennej publikacji zamieszczono wiele dokumentów ksiąg mazowieckich dla Warszawy z lat 1376–1526, co zaowocowało pogłębieniem badań nad polityką ksiąg w stosunku do mieszkańców Starej Warszawy, stolicy Piastów Mazowsza Wschodniego. Duże znaczenie dla badań nad dziejami Mazowsza miało wydanie przez

⁹⁵ *Zbiór ogólny przywilejów i spominków mazowieckich. Codex Diplomaticus et commemorationum Masoviae generalis*, t. 1, wyd. J. K. Kochanowski, Warszawa 1919. Ważne jest również wcześniejsze opracowanie tego autora pt. *Próby ujęcia hermeneutycznego pojęć o „ziemi” i „obyczaju”, „księciu” i „przywileju” w świetle praktyki sądowej na Mazowszu u schyłku wieków średnich*, w: *„Sprawozdanie z posiedzeń Towarzystwa Naukowego Warszawskiego”*, t. 8, 1915, s. 15–46.

⁹⁶ W. Semkowicz, rec., KH, t. 37, 1923, s. 134–166.

⁹⁷ W tym samym czasie uległa również zagładzie bardzo wartościowa praca A. Wolffa, dotycząca spisu urzędników mazowieckich z lat 1370–1526. Opracowanie to (liczące ponad 800 stron) oparte było w dużym stopniu na zniszczonych obecnie archiwaliach z terenu Mazowsza; zob. na ten temat J. Grabowski, *Adam Wolff – archiwista Archiwum Głównego Akt Dawnych w Warszawie (1924–1954) i jego wkład w badania mediewistyczne w Polsce*, *Miscellanea*, t. 18, 2012, s. 215.

⁹⁸ B. Ulanowski, *O dacie przywileju Bolesława mazowieckiego rzekomo z r. 1278 wydane dla klasztoru w Jeżowie*, RAU whf, t. 17, Kraków 1883.

⁹⁹ *Dokumenty kujawskie i mazowieckie przeważnie z XIII wieku*, wyd. B. Ulanowski, AKH, t. 4, Kraków 1888; zob. rec. F. Pappée, KH, t. 3, 1889, s. 307–314. F. Pappée opublikował również dokumenty ksiąg mazowieckich zob. *Zabytki przeszłości miasta Bełża*, „Przewodnik Naukowy i Literacki”, t. 12, 1884, z. 3, s. 209–217.

¹⁰⁰ *Acta Ecclesiae Collegiatae Varsoviensis*, wyd. B. Ulanowski, AKP, t. 6, 1897–1926, s. 1–34.

¹⁰¹ *Przywileje królewskiego stołecznego miasta Starej Warszawy 1376–1772*, wyd. T. Wierzbowski, Warszawa 1913. Autor ten wydał również *Matricularum Regni Poloniae summaria*, t. 1–4, Warszawa 1905–1917, gdzie znalazło się wiele regestów dokumentów ksiąg mazowieckich.

Aleksandra Włodarskiego dwóch najstarszych ksiąg metryki mazowieckiej powadzonej dla księstwa czersko-warszawskiego nr 333 z lat 1417[1425]–1429¹⁰² oraz nr 334 z lat 1429–1433¹⁰³. Wcześniej, bo w latach 1879–1920, wydano drukiem najstarsze księgi sądowe mazowieckie: czerską ziemską z lat 1404–1425 opublikował J. T. Lubomirski¹⁰⁴; płońską ziemską z lat 1400–1417 – Marceli Handelsman¹⁰⁵, natomiast zakroczymskie ziemskie z lat 1423–1427 i 1424–1437 Antoni Rybarski¹⁰⁶ i Kazimierz Tymieniecki¹⁰⁷. Przed II wojną opublikowano również pewną liczbę pojedynczych dokumentów księżących i rejestrow¹⁰⁸.

Po II wojnie światowej Władysław Kuraszkiewicz i A. Wolff ogłosili drukiem *Zapiski i roty polskie XV-XVI w. z ksiąg sądowych ziemi warszawskiej*¹⁰⁹. Wolff opublikował również rejestry zniszczonych dokumentów Biblioteki Krasińskich, w tym ok. 110 rejestrow dokumentów mazowieckich sprzed 1526 r.¹¹⁰. W 1959, Jerzy Senkowski wydał księgę skarbową księcia Janusza II z lat 1477–1490¹¹¹ (Metryka Mazowiecka nr 7), zawierającą wiele cennych zapisek nie tylko na temat skarbowości, ale genealogii dynastycznej i dziejów politycznych. Cenne jest również opracowanie Aleksandra Gieysztor na temat owsa w daninach łowiec-

¹⁰² *Metryka Księstwa Mazowieckiego z XV-XVI w.*, t. 1, *Księga nr 333 z lat 1417–1429*, w: *Pomniki Prawa*, t. 5, wyd. A. Włodarski, Warszawa 1918.

¹⁰³ *Metryka Księstwa Mazowieckiego z XV-XVI w.*, t. 2, *Księga nr 334 z lat 1429–1433*, w: *Pomniki Prawa*, t. 6, wyd. A. Włodarski (indeksy oprac. A. Wolff), Warszawa 1930.

¹⁰⁴ *Księga ziemi czerskiej 1404–1425*, wyd. J. T. Lubomirski, Warszawa 1879.

¹⁰⁵ *Księga ziemiska płońska 1400–1417*, wyd. M. Handelsman, w: *Najdawniejsze księgi sądowe mazowieckie*, t. 1, Warszawa 1920 (wraz z indeksem).

¹⁰⁶ *Księga ziemiska zakroczymska pierwsza 1423–1427*, wyd. A. Rybarski, w: *Najdawniejsze księgi*, t. 2, cz. 1, Warszawa 1920 (bez indeksu).

¹⁰⁷ *Księga ziemiska zakroczymska druga 1434–1437*, wyd. K. Tymieniecki, w: *Najdawniejsze księgi*, t. 3, Warszawa 1920 (bez indeksu).

¹⁰⁸ E. Ringelblum, *Żydzi w Warszawie*, t. 1, *Od czasów najdawniejszych do ostatniego wygnania w 1524 r.*, Warszawa 1932 (dokumenty ks. Anny z Radziwiłłów oraz Konrada III); J. Ostaszewski, *Z dziejów Mławskiego Mazowsza, Szkic historyczny*, Mława 1934 (dokumenty księżące z 1400 i 1429 r.); W. Kwiatkowski, *Powstanie kapituły św. Jana przy zamku XX. Mazowieckich w Warszawie*, Warszawa 1938 (dodatek źródłowy, s. 55–77).

¹⁰⁹ *Zapiski i roty polskie XV-XVI w. z ksiąg sądowych ziemi warszawskiej*, PAU, Prace Kom. Jęz., wyd. W. Kuraszkiewicz, A. Wolff Kraków 1950.

¹¹⁰ A. Wolff, *Zniszczone dokumenty Biblioteki Ordynacji Krasińskich*, w: *Straty bibliotek i archiwów warszawskich w zakresie rękopiśmiennych źródeł historycznych*, t. 2: *Biblioteki*, Warszawa 1955, s. 177–318.

¹¹¹ *Księga skarbową Janusza II księcia mazowieckiego z lat 1477–1490*, wyd. J. Senkowski, KHKM, t. 7, 1959, zeszyt dodatkowy.

kich w Polsce średniowiecznej, w której zamieszczono m.in. rejestry niezachowanych obecnie dokumentów mazowieckich¹¹².

W 1963 r. ukazał się staraniem Józefa Zatheya katalog rękopisów średniowiecznych Biblioteki Kórnickiej, w którym zamieszczono m.in. obszerny rejestr dokumentów mazowieckich z lat 1286–1441¹¹³, sporządzone na podstawie zachowanego w tej bibliotece kopiariusza mazowieckiego z drugiej ćwierci XV w.

Natomiast dyplomy książąt mazowieckich władających księstwem bełskim, zostały opublikowane do 1450 r. w *Zbiorze dokumentów małopolskich* przez Stanisława Kurasia i Irenę Sułkowską-Kurasiową¹¹⁴.

W latach 1972–1974 ukazały się pomniki dawnego prawa mazowieckiego ziemskiego, opublikowane przez Jakuba Sawickiego¹¹⁵. Wydawnictwo to, obejmujące lata 1228–1540 nie jest pozbawione błędów, co wykazał w szczegółowej recenzji A. Wolff¹¹⁶. Warto również wspomnieć, że wydawca i jego współpracownicy sporo dokumentów przedrukowali za kodeksem Lubomirskiego, nie docierając do oryginałów znajdujących się m.in. w Archiwum Diecezjalnym w Płocku. Innym poważnym mankamentem tego zbioru jest brak przypisów oraz indeksu osobowego i geograficznego.

Ważnym i niezwykle cennym przedsięwzięciem edytorskim było opublikowanie przez Stellę Marię Szacherską *Zbioru dokumentów i listów miasta Płocka* z cennym aparatem naukowym. Tom pierwszy tego wydawnictwa objął dokumenty do 1495 r. (tj. do inkorporacji Mazowsza płockiego do Korony), natomiast tom drugi do 1586 r.¹¹⁷ Ta wybitna znawczyni Płocka opublikowała również pojedyncze dokumenty książęce¹¹⁸.

¹¹² A. Gieysztor, *Owies w daninach łowieckich w Polsce średniowiecznej*, KHKM, t. 11, 1963, nr 2, s. 213–233. Autor wykorzystał w niniejszym opracowaniu materiał mazowiecki (jeszcze przed jego zniszczeniem w 1944 r.), pochodzący z repertorium oraz tek odpisów dokumentów z XIII–XVI w., gromadzonych do *Kodeksu dyplomatycznego Mazowsza* przez J. K. Kochanowskiego i A. Wolffa.

¹¹³ J. Zathej, *Katalog rękopisów średniowiecznych Biblioteki Kórnickiej*, Wrocław 1963, s. 351–361.

¹¹⁴ *Zbiór dokumentów małopolskich*, t. 2–6, wyd. S. Kuraś i I. Sułkowska-Kurasiowa, Wrocław 1962–1974.

¹¹⁵ *Jura Masovia Terrestria (Pomniki dawnego prawa mazowieckiego ziemskiego)*, t. 1–3, oprac. J. Sawicki, Warszawa 1972–1974.

¹¹⁶ A. Wolff, *Jura Masoviae Terrestria*, KH, t. 82, 1975, z. 1, s. 120–131.

¹¹⁷ *Zbiór dokumentów i listów miasta Płocka*, t. 1 1065–1495, t. 2 1495–1586, wyd. S. M. Szacherska, Warszawa 1975–1987.

¹¹⁸ S. M. Szacherska (przy udziale E. Koczorowskiej-Pielińskiej), *Nieznane przywileje warszawskie z XV i początków XVI wieku*, PH, t. 51, 1960, s. 368–384; też, *Zaginione przywileje książąt mazowieckich Wacława i Siemowita III dla Płocka*, Zap. Hist., t. 50, 1985, z. 3, s. 176–190.

Owocem ponad 30 – letniej pracy Ireny i Stanisława Kurasiów jest *Nowy kodeks dyplomatyczny Mazowsza*. Ukazały się tylko dwa tomy tego wydawnictwa: cz. 2 (1248–1355), opracowana we współpracy z Kazimierzem Pacuskim i Hubertem Wajsem, oraz cz. 3 (1356–1381), wydana we współpracy z Janem Piętką¹¹⁹. Ważnym uzupełnieniem tego wydawnictwa, zwłaszcza części trzeciej, są recenzje opublikowane w „*Studiach Źródłoznawczych*”¹²⁰. W tym miejscu należy wspomnieć o publikacji Grażyny Klimeckiej, zawierającej dziewięć listów i dokumentów księcia Siemowita IV, przechowywanych w rękopisie z Biblioteki Ordynacji Zamoyskich, znajdującym się obecnie w Bibliotece Narodowej¹²¹.

Dokumenty i listy książęce zostały omówione i opublikowane również przez: Mariana Biskupa¹²², Tomasza Jaszczolta¹²³, Klausa Neitmanna¹²⁴, Marka Radocha¹²⁵, Sobiesława Szybrowskiego¹²⁶, Jana Tęgowskiego¹²⁷, Jana Wysockiego¹²⁸ oraz autor rozprawy¹²⁹. Na uwagę

¹¹⁹ *Nowy kodeks dyplomatyczny Mazowsza*, cz. 2: *Dokumenty z lat 1248–1355*, wyd. I. Sułkowska-Kuraś i S. Kuraś przy współudziale K. Pacuskiego i H. Wajsa, Wrocław 1989; cz. 3: *Dokumenty z lat 1356–1381*, wyd. I. Sułkowska-Kuraś i S. Kuraś. Indeks osób i miejscowości oprac. J. Piętka, Warszawa 2000.

¹²⁰ A. Supruniuk, *Uzupełnienia do Nowego kodeksu dyplomatycznego Mazowsza*, część III: *dokumenty z lat 1356–1381*, St. Źródł., t. 40, 2002, s. 107–165; K. Pacuski, *Uzupełnienia i sprostowania do Nowego kodeksu dyplomatycznego Mazowsza*, część III: *dokumenty z lat 1356–1381*, tamże, s. 167–200; J. Grabowski, *Jeszcze uzupełnienia do Nowego kodeksu dyplomatycznego Mazowsza*, tamże, t. 41, s. 71–76.

¹²¹ G. Klimecka, *Z historii tworzenia języka dokumentu polskiego wieków średnich. Formularz ciechanowski*, Warszawa 1997.

¹²² M. Biskup, *Materiały do stosunków habsbursko-mazowieckich na przełomie XV–XVI w. w archiwach austriackich*, PH, t. 59, s. Dodatki źródłowe, s. 276–279.

¹²³ T. Jaszczolt, *Napływ rycerstwa do północnej części ziemi liwskiej*, Aneks źródłowy, s. 171–172.

¹²⁴ K. Neitmann, *Die Pfandverträge Des Deutschen Ordens in Preussen*, „*Zeitschrift für Ostforschung*”, t. 41, 1992, z. 1. Aneks źródłowy, nr 1a–1b, s. 38–43.

¹²⁵ M. Radoch, *Kilka uwag o działaniach wojennych na pograniczu mazowiecko-krzyżackim w 1409 r. (W świetle źródeł zakonnych)*, w: *Mazowsze północne i jego sąsiedzi. Od średniowiecza do czasów współczesnych*, red. R. Sajkowski, L. Zygmier, Ciechanów 2009, s. 70–71.

¹²⁶ S. Szybrowski, *Dokument księcia mazowieckiego Janusza I dla Pretora z Brześci z 9 VI 1401 roku*, w: *Komturzy, rajcy, żupani*, red. B. Sliwiński, Malbork 2005, s. 497–506.

¹²⁷ J. Tęgowski, *Sprawa ruska*, Aneks źródłowy, s. 126; tenże, *Testament ostatniego Piasta mazowieckiego*, PH, t. 96, 2005, z. 1, s. 77–90; tenże, *Pokwitowanie posagu przez Katarzynę księżniczkę mazowiecką, żonę Michała Zygmuntowicza, z 1439 r.*, w: „*Genealogia. Studia i materiały historyczne*”, t. 12, 2000, s. 99–101.

¹²⁸ J. Wysocki, *Organizacja kościelna Warszawy w XIV i XV w.*, „*Studia Warszawskie*”, t. 21 [błądnie 19], Warszawa 1975, z. 2: *Warszawa średniowieczna*, s. 247–250.

¹²⁹ J. Grabowski, *Najstarsze przywileje książąt mazowieckich dla Szeńska*, w: „*Średniowiecze Polskie i Powszechne*”, t. 4, red. I. Panic, J. Sperka, Katowice 2007,

zasługuje cenny aneks źródłowy zamieszczony w dysertacji Saliny, który zawiera kilkanaście dokumentów książęcych, dotąd niepublikowanych, z XV-XVI w.¹³⁰ Podobizny korespondencji książąt mazowieckich do Zakonu zamieścił w swojej pracy o stosunkach mazowiecko-krzyżackich Sieradzan¹³¹. Znaczna ilość regestów dokumentów mazowieckich znajduje się w wydanych drukiem lustracjach województwa płockiego¹³² i rawskiego¹³³ oraz katalogach bibliotecnych: PAN w Krakowie¹³⁴, Bibliotece Czartoryskich w Krakowie¹³⁵, Bibliotece Ossolińskich¹³⁶, Bibliotece Uniwersyteckiej w Warszawie¹³⁷. Pewna ilość dokumentów i listów związanych z dziejami Mazowsza opublikowano nie tylko w wydawnictwach źródłowych, dotyczących innych regionów Polski¹³⁸, ale również średniowiecznej Litwy¹³⁹ oraz państwa krzyżackiego¹⁴⁰.

Aneks, s. 129–134; tenże, *Przywileje lokacyjne księcia mazowieckiego Janusza I dla Różana*, Roczn. Maz., t. 21, 2009, Aneks, s. 17–21.

¹³⁰ A. Salina, *Polityka książąt, Aneks źródłowy; też, Dokument Janusza Starszego z 5 sierpnia 1409 r. na tle innych dyplomów księcia dla kapituły pw. św. Jana Chrzciciela w Warszawie*, PH, t. 102, z. 3, s. 483–492.

¹³¹ W. Sieradzan, *Sąsiedztwo mazowiecko-krzyżackie*, s. 29, 173, 185.

¹³² *Lustracje województwa płockiego 1565–1789*, wyd. A. Sucheni-Grabowska, S. M. Szacherska, Warszawa 1965.

¹³³ *Lustracje województwa rawskiego 1564 i 1570*, wyd. Z. Kędzierska, Warszawa 1959.

¹³⁴ *Katalog dokumentów pergaminowych Biblioteki PAN w Krakowie*, cz. 1: *Dokumenty z lat 1113–1571*, oprac. K. Dziwik, Wrocław 1966.

¹³⁵ *Katalog dokumentów pergaminowych Biblioteki Czartoryskich w Krakowie*, cz. 1 (1148–1506), oprac. W. Szelińska, J. Tomaszewicz, Kraków 1975; *Katalog dokumentów pergaminowych Muzeum Narodowego w Krakowie*, oprac. J. Tomaszewicz, Kraków 1992.

¹³⁶ *Catalogus diplomatum Bibliothecae instituti Ossoliniani nec non Bibliothecae Pawlikowianae inde ab anno 1227 usque ad annum 1505*, oprac. F. Pohorecki, Lwów 1937.

¹³⁷ *Katalog rękopisów Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie*, t. 6, oprac. J. Borysiak, H. Pozerska, E. Piskurewicz, W. Stummer, 1994.

¹³⁸ *Kodeks dyplomatyczny Wielkopolski*, t. 1–3, wyd. I. Zakrzewski, Poznań 1878–1879; t. 5, wyd. F. Piekosiński, Poznań 1908; t. 6, wyd. A. Gąsiorowski, H. Kowalewicz, Warszawa-Poznań 1982; t. 11: *Dokumenty z lat 1225–1444, indeksy*, wyd. A. Gąsiorowski, T. Jasiński, T. Jurek, I. Skierska, Poznań 1999; *Kodeks dyplomatyczny Małopolski*, t. 2–4, wyd. F. Piekosiński, Kraków 1877–1905; *Kodeks dyplomatyczny Katedry Krakowskiej św. Wacława*, t. 2, wyd. F. Piekosiński, Kraków 1883.

¹³⁹ R. Jasas, *Pergamentu katalogas*, Vilnius 1980.

¹⁴⁰ *Preussisches Urkundenbuch*, Bd. 1–5, hrsg. v. M. Hein, E. Maschke, H. Koeppen, Königsberg-Marburg 1909–1969; *Regesta historico-diplomatica Ordinis S. Mariae Theutonicorum (1198–1525)*, hrsg. v. E. Joachim, W. Hubatsch, Pars I: *Regesten zum Ordensbriefarchiv*, vol. I, 1 (1198–1432) i 1, 2 (1433–1454), vol. 2 (1455–1510), Göttingen 1948–1950; Pars II: *Regesten der Pergament-Urkunden aus der Zeit des Deutschen Ordens*, Göttingen 1965.

Autor chciałby serdecznie podziękować osobom i instytucjom, które przyczyniły się do pomyślnego ukończenia rozprawy. Dziękuję profesorowi Januszowi Tandeckiemu z Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu oraz recenzentom wydawniczym – profesorowi Janowi Tęgowskiemu z Uniwersytetu w Białymstoku i Sobiesławowi Szybkowskiemu z Uniwersytetu Gdańskiego za życzliwe zainteresowanie, bardzo cenne uwagi i sugestie. Szczególne podziękowania kieruję do dr. Kazimierza Pacuskiego za jego szczegółowe uwagi i uzupełnienia. Dziękuję również doktorom – Michałowi Kuleckiemu i Markowi Stawskiemu, mgr. Rafałowi Jankowskiemu i Karolowi Zglińskiemu oraz innym niewymienionym kolegom.

Chciałbym także podziękować dyrektorowi Archiwum Głównego Akt Dawnych dr. Hubertowi Wajsowi oraz jego zastępcy dr. Jackowi Krochmalowi za okazaną wyrozumiałość i życzliwość w czasie pisania pracy. Natomiast naczelnemu dyrektorowi NDAP, prof. Władysławowi Stępniaowski, dziękuję za życzliwość i wsparcie finansowe przy publikacji rozprawy.

W tym miejscu chciałbym podziękować Mojej Żonie, Luizie, za cierpliwość i wyrozumiałość.

Książkę dedykuję Moim Rodzicom – Zofii i Józefowi Grabowskiem.

Rozdział I

**Dzieje polityczne Mazowsza
(połowa XIII w.–1526 r.)**

DZIEJE MAZOWSZA W LATACH 1248–1381

Mazowsze uformowało się w ciągu ostatnich wieków pierwszego tysiąclecia, jako oddzielny region historyczny (na terenie centralnej oraz północno-wschodniej Polski), obejmujący ziemie w dorzeczu środkowej Wisły, od Pilicy po Skrwę. We wczesnym średniowieczu obszar ten zamieszkiwały plemiona, których nazwy oprócz Mazowszan się nie zachowały. Głównym ośrodkiem osadniczym były ziemie na prawym brzegu Wisły i w dorzeczu Narwi oraz nad dolnym Bugiem, które objęła utworzona w drugiej połowie XI w. diecezja płocka, zwana początkowo mazowiecką. Tu powstawały najstarsze grody Mazowsza, jak Nasielsk w latach sześćdziesiątych IX w., jak gród w Sypniewie na początku X w., które budowano w czasie podobnym do najstarszych grodów wczesnośredniowiecznej Wielkopolski.

Nie znamy dokładnej daty włączenia Mazowsza w skład państwa gnieźnieńskiego Piastów. Nastąpiło to wg najnowszych badań w II poł. X w., chociaż obszar dorzecza środkowej Wisły był na pewno już wcześniej kontrolowany w jakiś sposób przez dynastię piastowską¹. Kraina ta na północy graniczyła z ziemiami plemion pruskich, na wschodzie obszar Mazowsza obejmował znaczne części dorzecza Narwi Bugu i, południowa jego rubież przebiegała między Pilicą i Radomką. Natomiast na zachodzie w skład Mazowsza wchodziła część lub całość dorzecza Bzury. Według Marka Dulnicza „Wisła, Narew, Bug, Wkra i Bzura tworzą zbiegającą się w centrum Mazowsza sieć rzek, które były zarazem szlakami komunikacyjnymi, i w szczególnych wypadkach, granicami kulturowymi lub politycznymi”. Do połowy XI w. ob-

¹ Dzieje Mazowsza we wczesnym średniowieczu doczekały się ostatnio obszernego omówienia w publikacjach M. Dulnicza, *Stan i potrzeby badań nad osadnictwem wczesnośredniowiecznym na Mazowszu: VI–IX w.*, w: *Stan i potrzeby badań nad wczesnym średniowieczem w Polsce*, red. Z. Kurnatowska, Poznań 1990, s. 243–261; tenże, *Mazowsze we wczesnym średniowieczu. Jego związki z „państwem gnieźnieńskim”*, w: *Civitas Schinesghe cum pertinentiis*, red. W. Chudziak, Toruń 2003, s. 151–165; tenże, *Mazowsze we wczesnym średniowieczu (do końca X w.)*, w: *Dzieje Mazowsza*, t. 1, s. 67–107; tenże, *Narodziny Mazowsza*, w: *Mazowsze na pograniczu kultur w średniowieczu i nowożytności*, red. M. Dygo, Pułtusk 2007, s. 15–34; zob. również m.in. J. Tyszkiewicz, *Mazowsze północno-wschodnie*, s. 135, który przyjmował włączenie Mazowsza do państwa Polan przez Siemowita (przed 963 r.); w późniejszej publikacji, tenże, *Geografia historyczna Polski w średniowieczu*, Warszawa 2003, s. 32, uznał, że włączenie całości Mazowsza, po górną Narew i węzeł hydrograficzny Bugu, Muchawca, Leśnej i Krzny, mogło nastąpić już na przełomie IX–X wieku; tenże, *Mazowsze we wcześniejszym średniowieczu (połowa VI–połowa X w.)*, w: *Dzieje Mazowsza do 1526*, s. 46–84; W. Szafranski, *Płock we wczesnym średniowieczu*, Wrocław 1983; A. Gołębniak, *Płock we wczesnym średniowieczu*, w: *Historia Płocka w ziemi zapisana*, red. A. Gołębniak, Płock 2000, s. 13–45.

szar Mazowsza nie różnił się pod względem kultury materialnej od terenów dzisiejszej środkowej Polski, Kujaw czy ziemi chełmińskiej. Jednak rozciągnięcie panowania Piastów na Mazowsze okazało się dla tych ziem wydarzeniem przełomowym, co pokazują badania archeologiczne. Od przełomu X i XI w. na Mazowszu zachodzą dynamiczne zmiany; powstają nowe grody, napływa import, ożywia się gospodarka, przy grodach koncentruje się działalność rzemieślnicza i handlowa. Po śmierci Mieszka I dzielnicą tą wchodziła w skład państwa Bolesława Chrobrego, a następnie Mieszka II. W okresie kryzysu monarchii pierwszych Piastów, Mazowsze mimo dwunastoletniej niepodległości (rządzone przez Mieclawa)² nie mogło wytworzyć własnego zaczynu państwowego, ani pogłębić poczucia swej odrębności etnicznej³. Dlatego obok innych ziem polskich weszło w skład państwa odbudowanego przez Kazimierza I Odnowiciela. Z dokumentu rzekomo z 1065 r. (dotyczącego uposażenia opactwa benedyktyńskiego w Mogilnie)⁴ możemy poznać tylko w przybliżeniu sieć ówczesnych grodów mazowieckich (tworzących kościec wczesnych kasztelanii)⁵, gdyż nie wiadomo dokładnie, kiedy grody te powstały oraz czy wykaz ich jest pełny⁶. W II poł. XI w. rządy na Mazowszu ze stolicą w Płocku sprawował, jako książę dzielnicowy, Włodzisław Herman (młodszy syn Kazimierza I), który po upadku Bolesława Szczodrego objął władzę (1079–1082) na obszarze całego kraju. Po śmierci Włodzisława Hermana (zmarłego 4 VI 1102 i pochowanego w katedrze płockiej)⁷ rządy w niezależnym księstwie, obejmującym m.in. Mazowsze, objął Zbigniew, starszy syn Włodzisława Hermana. W wyniku konfliktu między braćmi (Zbigniewem i Bolesławem Krzywoustym), młodszy z Włodzisławowiców przywrócił jedność państwa w 1108 r., pozbawia-

² J. Bieniak, *Państwo Mieclawa. Studium analityczne*, Warszawa 1964.

³ A. Gieysztor, *Trzy stulecia najdawniejszego Mazowsza*, s. 127.

⁴ Zdaniem A. Gieysztora, tamże, s. 132, akt ustny wspomnianego nadania nastąpił prawdopodobnie na wiecu, w 1065 r., a zapiska (sporządzona wówczas ku pamięci zakonników), posłużyła później, jako osnowa falsyfikatu; zob. tamże, s. 131, przyp. 79, gdzie podstawowa literatura przedmiotu.

⁵ T. Lalik, *Organizacja grodowo-prowincjonalna w Polsce XI i początków XII wieku*, „*Studia z Dziejów Osadnictwa*”, t. 5, 1967, s. 22–24; M. Dulinicz, *Badania grodzisk mazowieckich, w: Osadnictwo i architektura na ziemiach polskich w dobie Zjazdu Gnieźnieńskiego*, red. A. Buko, Z. Świechowski, Warszawa 2000, s. 145–158.

⁶ Zdaniem E. Kowalczyk, *Dzieje granicy*, s. 144–145, pomimo trwającej od wielu lat dyskusji nie wyjaśniono, kiedy doszło do spisania dokumentu w postaci, w której go znamy oraz czy informacje zawarte we fragmencie zaczynającym się od słów „Et hec sunt nomina castrorum” istotnie w całości pochodzą z ok. 1065 r. czy też w części zostały dodane później.

⁷ K. Jasiński, *Rodowód Pierwszych Piastów*, Warszawa-Wrocław 1992, s. 162–163.

jąc Zbigniewa władzy na Mazowszu. W wyniku ustawy sukcesyjnej („testamentu Krzywoustego”) Mazowsze wraz z Kujawami przypadło księciu Bolesławowi Kędzierzawemu⁸. Po jego śmierci (1173) terytorium to otrzymał jego małoletni syn Leszek Bolesławowic⁹, a następnie (po jego bezpotomnej śmierci w 1186 r.)¹⁰ włączył do swego księstwa Kazimierz Sprawiedliwy¹¹. Po zgonie Kazimierza II w 1194 r., całe jego władztwo przypadło dwom synom: Leszkowi Białemu i Konradowi, pochodzącym ze związku z Heleną, księżniczką znojemską¹². Leszek objął rządy (początkowo pod opieką matki) w ziemi krakowskiej, sandomierskiej i łęczycko-sieradzkiej¹³. Natomiast młodszemu z Kazimierzowiców, Konradowi, przypadła dzielnica złożona z Mazowsza i Kujaw, gdzie sprawował władzę od ok. 1199–1200 pod opieką wojewody Krystyna¹⁴. W pierwszych latach rządów mogła mu pomagać matka, księżna Helena. W 1217 r. wojewoda Krystyn wskutek działań rywali został odsunięty i zamordowany w majestacie prawa, co znacznie osłabiło Mazowsze¹⁵. Najazdy pruskie doprowadziły do zniszczenia części grodów, w tym także stołecznego Płocka. Konrad odwołał się do pomocy zakonów rycerskich, w tym krzyżaków, osadzonych przez niego w ziemi chełmińskiej. Tragiczna śmierć Leszka Białego 24 XI 1227 r.¹⁶ zapoczątkowała nowy okres w działalności politycznej Konrada I, który włączył się po zgonie starszego brata w walkę o tron krakowski, przejmując władzę w Sandomierskiem, Łęczycy i Sieradzu.

⁸ J. Spors, *Podział dzielnicowy Polski według statutu Bolesława Krzywoustego ze szczególnym uwzględnieniem dzielnicy seniorackiej*, Słupsk 1978; M. Biniaś-Szkopek, *Bolesław IV Kędzierzawy – książę Mazowsza i princeps*, Poznań 2009.

⁹ Znamy tylko jeden dokument wystawiony przez Leszka Bolesławowica, na którym wystąpił z tytułem książęcym bez określnika terytorialnego w brzmieniu: *ego Lesco dux*; K. Jasiński, *Rodowód pierwszych Piastów*, s. 277.

¹⁰ Tamże.

¹¹ A. Gieysztor, *Trzy stulecia najdawniejszego Mazowsza*, s. 147–149.

¹² K. Jasiński, *Rodowód pierwszych Piastów*, s. 266–267.

¹³ Na temat sylwetki Konrada I Kazimierzowica, zob. m.in.: B. Włodarski, *Polityczne plany Konrada I księcia mazowieckiego*, Toruń 1971; J. Mitkowski, *Konrad (ok. 1187–1247), książę mazowiecki i kujawski, sieradzki i łęczycki, krakowski*, PSB, t. 13, 1967–1968, s. 584; H. Samsonowicz, *Konrad Mazowiecki (1187/88–31 VIII 1247)*, Kraków 2008.

¹⁴ M. Syska, *Krystyn*, PSB, t. 15, 1970, s. 492. Na jego temat zob. ostatnio A. Teterycz-Puzio, *Polityka Konrada Mazowieckiego wobec możnowładztwa*, „Słupskie Studia Historyczne”, nr 15, 2009, s. 48–49.

¹⁵ J. Powierski, *Śmierć wojewody Krystyna Piotrowicza a początek najazdów pruskich na Mazowsze. Legendy o łabędziach a przekazy o traktacie spiskim z 1214 r.*, KMW, 1992, nr 1, s. 24–25.

¹⁶ Leszek Biały został zamordowany w Marcinkowie opodal Gąsawy 24 XI 1227 r.; K. Jasiński, *Rodowód Piastów małopolskich i kujawskich*, Poznań-Wrocław 2001, s. 25–26.

Zaangażowanie się księcia w walkę o spuściznę po Leszku Białym oraz poświęcenie znacznej uwagi sprawom pruskim zapoczątkowało proces wyodrębniania przez Konrada dzielnic starszym synom. Dlatego w 1230 r. Bolesław I Konradowic otrzymał księstwo sandomierskie¹⁷, a Kazimierz I Kujawy¹⁸. W 1233 r. doszło do zmiany dzielnic Bolesława I, który odstąpił Sandomierz wdowie po Leszku, księżnej Grzymisławie, sam zaś objął księstwo sieradzkie¹⁹. Już w 1234 r. Konrad przekazał najstarszemu synowi Bolesławowi Płock i władzę nad Mazowszem północnym, zatrzymując Mazowsze południowe, Łęczycę, Sieradz i północne skrawki Sandomierskiego²⁰. Na przełomie czerwca i lipca 1236 r., na zjeździe w Dankowie koło Białej Rawskiej, Konrad I Kazimierzowic rozgraniczył władztwa swoich najstarszych synów²¹. Konrad przejął jeszcze w połowie 1241 r. władzę w Krakowie po tragicznym najeździe tatarskim, jednak utracił ją w maju 1243 r. na rzecz Bolesława Wstydliwego, w wyniku klęski pod Suchodołem. Współrządził w swej obszernej dzielnicy łęczyckiej wraz z synem Siemowitem, którego rola w ostatnich latach życia ojca musiała rosnąć.

31 VIII 1247 r. zmarł Konrad I Mazowiecki, syn Kazimierza Sprawiedliwego; został pochowany uroczyście w Płocku²². Po śmierci księcia Kujawy oraz efemeryczna kasztelania kikolska i zawiślańskie obszary kasztelanii włocławskiej między rzekami Chełmicą i Rużcem znajdowały się pod panowaniem Kazimierza I. Natomiast Mazowsze płockie oraz kasztelania dobrzyńska²³ należała do Bolesława I. Trzeci

¹⁷ KDP, t. 2, cz. 1, nr 9; KDMłp, t. 1, nr 399, 404; Teterycz-Puzio A., „Zapóźnione Mazowsze?”. Kilka uwag o rozwoju Mazowsza do końca XIII w., w: Kaci, święci, templariusze, „Studia z dziejów średniowiecza”, nr 14, red. B. Śliwiński, Malbork 2008, s. 542, przyp. 67.

¹⁸ J. Powierski, Wydzielenie Kujaw Kazimierzowi Konradowicowi (poł. 1230 r.), Roczn. Łódz., t. 40, 1993, s. 109–112; G. Kucharski, Początki rządów księcia Kazimierza Konradowica na Kujawach (1230–1237), w: Biskupi, lennicy, żeglarze, „Gdańskie Studia z dziejów średniowiecza”, nr 9, red. B. Śliwiński, 2003, s. 51–91.

¹⁹ KDP, t. 1, nr 23, A. Teterycz-Puzio, *Zapóźnione Mazowsze*, s. 542.

²⁰ O tym J. Szymczak, *Udział synów Konrada I Mazowieckiego w realizacji jego planów politycznych*, Roczn. Łódz., t. 29, 1980, s. 32nn, tamże mapa s. 37; K. Pacuski, *Ziemia gostymińska*, s. 88–89.

²¹ KDM, nr 361=KDP, t. 2, cz. 1, nr 20; D. Karczewski, *Studia nad trzynastowiecznymi dokumentami klasztoru norbertanek w Strzelnie*, St. Źródł., 2000, t. 37, s. 121–123; G. Kucharski, *Początki rządów*, s. 85–89; A. i J. Szymczakowie, *Księżniczki śląskie w Łęczycy w XIII w.*, w: *Klio viae et in via. Opuscula Marco Cetwiński dedicata*, red. A. Odrzywolska-Kidawa, Warszawa 2010, s. 752, 755.

²² K. Jasiński, *Rodowód Piastów małopolskich i kujawskich*, s. 33.

²³ J. Bieniak, *Kształtowanie się terytorium ziemi dobrzyńskiej w średniowieczu*, Zap. Hist., t. 51, 1986, nr 3, s. 7.

syn Konrada i Agafii, Siemowit I (urodzony ok. 1215 r.)²⁴ objął tylko dzielnicę czerską. Dział Siemowita I miał pierwotnie obejmować również księstwo ojca ze stołeczną Łęczycą. Jednak obszar ten (po śmierci Konrada I) nie przypadł jego najmłodszemu synowi, gdyż Kazimierz I książę kujawski, nie uznając testamentu ojca zajął Łęczycę, Spicymierz, Sieradz i Rozprzę, wykorzystując obecność Siemowita I przy organizacji pogrzebu ojca²⁵. Wobec zaistniałej sytuacji, Siemowit Konradowic objął wyłącznie dzielnicę złożoną z Mazowsza czerskiego. Chociaż pierwsze zachowane dokumenty Siemowita I pochodzą dopiero z 1249 r.²⁶ (prawdopodobnie wcześniejsze się nie zachowały), to jednak jest mało prawdopodobne, żeby liczący ponad 30 lat syn Konrada I pozostawał po śmierci ojca pod opieką swego najstarszego brata Bolesława I. Książę na pewno po 31 VIII 1247 r. przejął we władanie dzielnicę czerską. Dlatego Mazowsze w okresie wrzesień 1247 – grudzień 1248 (śmierć Bolesława I) było podzielone na dwa księstwa. Pierwsze ze stolicą w Płocku (całe Mazowsze północne) dzierżył Bolesław I, natomiast południowa część dzielnicy, ze stolicą w Czersku znajdowała się w posiadaniu Siemowita I. O samodzielnych rządach Siemowita I w latach 1247 (po 31 lipca) – 1248 świadczy m.in. urząd kanclerza czerskiego, który był reliktem z czasów odrębności politycznej tej dzielnicy²⁷. Siemowit I kontynuował przyjazną politykę wobec książąt halicko-włodzimierskich, co zostało dodatkowo wzmocnione jego małżeństwem z Perejasławą, córką Daniela halickiego, do którego doszło prawdopodobnie w 1248 r., jeszcze za życia brata Bolesława I, księcia

²⁴ K. Jasiński, *Genealogia księcia mazowieckiego Siemowita I*, w: *Homines et societas. Czasy Piastów i Jagiellonów. Studia historyczne ofiarowane Antoniemu Gąsiorowskiemu w sześćdziesiątą piątą rocznicę urodzin*, Poznań 1997, s. 122–124. Siemowit I został dopuszczony do współrządów w księstwie ojca, gdyż trudno sobie wyobrazić, żeby ponad 20 letni syn nie otrzymał od Konrada żadnego zaopatrzenia; A. Wajs, *Siemowit I – przy ojcu Konradzie Mazowieckim. Rola młodego księcia na dworze piastowskim*, *Miscellanea*, t. 4, 1994, s. 10–11.

²⁵ *Rocznik Kapituły poznańskiej*, wyd. B. Kürbis, MPH, s. n., t. 6, Warszawa 1962, s. 24.

²⁶ E. Suchodolska, *Kancelarie na Mazowszu w latach 1248–1345*, Warszawa 1977, s. 27–41. Wg S. K. Kuczyńskiego, *Pieczenie książąt mazowieckich*, Wrocław 1978, s. 290–291, najwcześniejszy zachowany odcisk pieczęci Siemowita I pochodzą dopiero z 1249 r. Jednak nie można wykluczyć, że pieczęć jest starsza od daty najstarszego uwierzytelnienia nią dokumentu. Prawdopodobnie książę sporządził tłok do pieczęci dopiero po objęciu samodzielnych rządów w dzielnicy czerskiej, tj. po 31 VIII 1247 r. Natomiast jest mało prawdopodobne, żeby w okresie panowania Konrada I, Siemowit (choć dopuszczony do współrządów) dysponował własną pieczęcią większą.

²⁷ E. Suchodolska, *Kancelarie na Mazowszu*, s. 28.

płockiego²⁸. Po bezpotomnej śmierci Bolesława I w grudniu 1248 r.²⁹, Siemowit I objął w posiadanie jedynie Mazowsze płockie, gdyż ziemię dobrzyńską (wchodzącą w skład dzielnicy Bolesława I Konradowica) przejął starszy brat Kazimierz I³⁰. Książę ten już w 1248 r. na jednym z zachowanych dokumentów (bez daty dziennej) użył, obok kujawskiego i łęczyckiego także tytułu dobrzyńskiego w formie: *dux Cuiavie, Lancicie, Dobrzinensisque provincie*³¹. Objęcie ziemi dobrzyńskiej nastąpiło na podstawie wcześniejszego, pokojowego porozumienia między starszymi synami Konrada I (Bolesławem i Kazimierzem) i związane było ze sprawą podziału schedy po bezdzietnym Bolesławie I³². Zgon Bolesława I nastąpił 5 XII 1248 r.³³, dlatego dopiero po tej dacie, na podstawie testamentu księcia, jego brat Kazimierz I objął w posiadanie ziemię dobrzyńską. Wtedy także doszło do ustalenia nowej granicy mazowiecko-kujawskiej, biegnącej wzdłuż biegu Skrwy; granica ta przetrwała aż do rozbiorów Polski³⁴.

Rządy Siemowita I, polegające na zbliżeniu do zakonu krzyżackiego oraz sojuszu z księstwem halicko-włodzimierskim w podboju ziem jaćwieskich, stwarzały poważne zagrożenie dla jego dzielnicy najazdami tych plemion oraz Prusów i Litwinów³⁵. Już jesienią 1248 r., wraz z oddziałami ruskimi i posiłkami księcia Bolesława Wstydliwego, wziął udział w wyprawie przeciwko Jaćwieży³⁶. Powtórnie wyprawił

²⁸ K. Jasiński, *Perejasława (zm. 1283), księżna mazowiecka, żona Siemowita I*, PSB, t. 25, 1980, s. 603–604; tenże, *Genealogia księcia mazowieckiego Siemowita I*, s. 117–124; tenże, *Rodowód Piastów małopolskich i kujawskich*, s. 68–69.

²⁹ Zob. rozdz. III: Bolesław I.

³⁰ B. Włodarski, *Rywalizacja o ziemie pruskie w połowie XIII wieku*, Toruń 1958, s. 33–35; Z. Guldon, J. Powierski, *Podziały administracyjne Kujaw i ziemi dobrzyńskiej w XIII–XIV wieku*, Warszawa-Poznań 1974, s. 181–182; J. Bieniak, *Kształtowanie się terytorium ziemi dobrzyńskiej w średniowieczu*, s. 8.

³¹ DKM, nr 11; Wg J. Mitkowskiego, *Kancelaria Kazimierza Konradowica księcia kujawsko-łęczyckiego (1263–1267)*, Wrocław 1968, s. 27–29, dokument jest autentyczny jednak tytuł dobrzyński został dopisany przez późniejszego kopistę. Opinia Mitkowskiego nie zyskała akceptacji w literaturze, zob. Z. Guldon, J. Powierski, *Podziały administracyjne*, s. 181–182, J. Bieniak, *Kształtowanie się terytorium ziemi dobrzyńskiej*, s. 7, przyp. 4.

³² B. Włodarski, *Rywalizacja o ziemie pruskie*, s. 33–35; J. Bieniak, *Kształtowanie się terytorium ziemi dobrzyńskiej*, s. 8.

³³ Zob. rozdz. III: Bolesław I.

³⁴ J. Bieniak, *Kształtowanie się terytorium ziemi dobrzyńskiej*, s. 8.

³⁵ Dzieje stosunków polsko-litewskich w okresie panowania Siemowita I i jego synów omówiła ostatnio A. Teterycz-Puzio, *Książęta mazowieccy wobec państwa litewskiego*, s. 7–27.

³⁶ A. Swieżawski, *Siemowit I (ok. 1215–1262), książę Mazowsza i ziemi czerskiej*, PSB, t. 37, 1996, s. 65.

się przeciwko Jaćwingom w 1253 r. wraz z Danielem Romanowiczem (nowo koronowanym władcą Rusi halicko-włodzimierskiej)³⁷ oraz jego synem Lwem³⁸. Także na przełomie 1255/1256 r. Siemowit I wziął udział w wielkiej wyprawie przeciwko Jaćwingom wraz z książętami ruskimi (m.in. Danielem i jego synami: Lwem, Romanem i Szwarnem) oraz rycerstwem małopolskim z księstwa Bolesława Wstydliwego³⁹. Podejmowane wyprawy nie doprowadziły jednak (oprócz zdobycia łupów) do opanowania ziem jaćwieskich, dlatego jest mało prawdopodobne, żeby książę zajął podczas ostatniej wyprawy część Jaćwieży, graniczącą z kasztelanią wiską⁴⁰. W polityce Siemowita Konradowica ważną rolę odgrywały jego stosunki z zakonem krzyżackim. Jesienią 1254 r. w Raciążu⁴¹ Siemowit I zawarł wraz ze swoim teściem Danielem Romanowiczem układ z wicemistrzem krajowym w Prusach Burchardem von Hornhausen⁴². Według tego porozumienia, Daniel i Siemowit I, w zamian za pomoc przeciwko wspólnym wrogom, zwłaszcza Jaćwingom, mieli otrzymać prawo do trzeciej części ziem jaćwieskich, tj. zapewne do południowej Jaćwieży w rejonie Łeku (rzeka Ełk) i Biebrzy⁴³. W 1254 r. doszło do wspólnej wyprawy na ziemie

³⁷ Na temat polityki książąt halicko-włodzimierskich w stosunku do Jaćwieży, zob. ostatnio M. Bartnicki, *Polityka zagraniczna księcia Daniela Halickiego w latach 1217–1264*, Lublin 2005, s. 159–180.

³⁸ Wyprawa odbyła się jesienią bądź wczesną zimą, zob. m.in. H. Paszkiewicz, *Z życia politycznego Mazowsza w XIII wieku (rządy Ziemowita Konradowica, w: Księga ku czci Oskara Haleckiego*, Warszawa 1936, s. 213; B. Włodarski, *Rywalizacja o ziemie pruskie*, s. 40; K. Pacuski, *Ziemia gostynińska*, s. 96; A. Swieżawski, *Siemowit I*, s. 65; M. Bartnicki, *Polityka zagraniczna księcia Daniela*, s. 177.

³⁹ Na temat udziału posiłków małopolskich w wyprawach na Jaćwież, zob. R. Wróblewski, *Problem jaćwieski w polityce Bolesława Wstydliwego w latach 1248–1264*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Łódzkiego”, seria 1, 1970, z. 72, s. 3–17; J. Powierski, *Polityka bałtyjska książąt polskich w połowie XII w. (Koncepcje Innocentego IV)*, w: tenże, *Prussica, Artykuły wybrane z lat 1965–1995*, t. 2, red. J. Trupinda, Malbork 2005, s. 167–193.

⁴⁰ A. Kamiński, *Wizna na tle pogranicza polsko-jaćwieskiego*, „Rocznik Białostocki”, t. 1, 1961, s. 29–52.

⁴¹ NKDMaz., cz. 2, nr 20.

⁴² Wg M. Dorna, *Bracia zakonu krzyżackiego w Prusach w latach 1228–1309. Studium prozopograficzne*, Poznań 2004, s. 120–121, Burhard von Hornhausen awansował w listopadzie 1254 r. z urzędu komtura Sambii na funkcję wicemistrza krajowego.

⁴³ NKDMaz., cz. 2, nr 20; J. Karwasińska, *Sąsiedztwo kujawsko-krzyżackie 1235–1343, w: Kujawy i Mazowsze. Wybór pism*, Warszawa 1997, s. 57; *Państwo zakonu krzyżackiego w Prusach. Władza i społeczeństwo*, red. M. Biskup, R. Czaja, Warszawa 2008, s. 82; zdaniem K. Pacuskiego, *Dzieje Gostynina*, s. 75, przyp. 109, dla Mazowsza przewidywano dorzecze Łeku (Ełku) wraz z Rajgrodem, obok mazowieckiej kasztelanii wiskiej.

jaćwieskie. Być może przyłączono wówczas do Mazowsza część ziem między Narwią, Biebrzą i Nettą, natomiast część południową do Rusi⁴⁴. Choć w dokumencie raciańskim, wystawionym przez wicemistrza krajowego za zgodą Daniela i Siemowita I, nie ma mowy o Kazimierzu I Konradowicu, to słusznie przyjmują badacze, że sojusz ten był wymierzony przeciwko księciu kujawskiemu, którego polityka wobec Jaćwieży stanowiła zagrożenie dla Krzyżaków⁴⁵. Wkrótce po zawarłym sojuszu Siemowita I z Zakonem, Kazimierz I uwięził swego młodszego brata i jego żonę Perejasławę⁴⁶ na zamku sieradzkim, obejmując rządy na Mazowszu. Uwolnił brata z niewoli (w wyniku interwencji legata papieskiego i księcia Bolesława Wstydliwego) dopiero w oktawę Wielkiej Nocy w 1255 r.⁴⁷, wymuszając na nim porozumienie w sprawie jaćwieskiej⁴⁸. Doszło wówczas do pojednania między braćmi⁴⁹. Wkrótce obaj Konradowice przystąpili do koalicji przeciwko księciu pomorskiemu Świętopełkowi. Natomiast w sierpniu 1257 r. poświadczona jest ich obecność na wspólnym zjeździe z Krzyżakami we Włocławku, gdzie Siemowit I wystawił dokument dla zakonu krzyżackiego, w którym zawierał ugodę z wicemistrzem krajowym Gerardem von Hirschbergiem⁵⁰ oraz komturami: chełmińskim, dzierzgońskim i toruńskim, obiecując respektować aktualną granicę z państwem krzyżackim i nie zgłaszać pretensji do ziem, które w przyszłości zdobędzie Zakon⁵¹. Układ ten był różnie oceniany przez badaczy. Zdaniem Suchodolskiej, Siemowit I „padł ofiarą chwilowego zbliżenia między księciem kujawskim a Krzyżakami” i niekorzystne dla siebie porozumienie zawarł pod

⁴⁴ A. Teterycz-Puzio, *Książęta mazowieccy*, s. 15.

⁴⁵ J. Mitkowski, *Kazimierz I (ok. 1211–1267), książę kujawski, łączycy i sieradzki*, PSB, t. 12, Wrocław 1966–1967, s. 276.

⁴⁶ *Kronika Wielkopolska*, wyd. B. Kürbis, s. n., t. 8, Warszawa 1970, s. 102: *Kazimirus [...] Cuyauie Lancicie et Siradie dux Semouitum duce[m] Mazouie fratrum suum germanum et uxorem eius captioavit et captiuos detinuit*. Wg. B. Włodarskiego, *Rywalizacja o ziemie pruskie*, s. 43, Kazimierz I musiał mieć własnych stronników wśród rycerstwa mazowieckiego, skoro zdecydował się na uwięzienie Siemowita i swojej bratowej.

⁴⁷ *Roczniki Wielkopolskie*, MPH, s. n., wyd. B. Kürbis, Warszawa 1962, s. 35: *Eadem Anno [1255] infra octavas Pasche dux Kazimirus fratrem suum Semouitum duce[m] a captiuitate absoluit*.

⁴⁸ B. Włodarski, *Rywalizacja o ziemie pruskie*, s. 46.

⁴⁹ Wg *Kroniki Wielkopolskiej*, s. 102: *Kazimirus Cuyauie dux pretitulatus fratrem suum Semouitum duce[m] Mazouie a captiuitate liberum dimittens cum ipso fraternaliter concordauit*.

⁵⁰ Zdaniem M. Dorny, *Bracia zakonu*, s. 162–162, urząd wicemistrza krajowego pełnił w okresie 14 IV 1257–IV 1259.

⁵¹ NKDMaz., cz. 2, nr 32; E. Suchodolska, *Regesty*, nr 18; J. Karwasińska, *Sąsiedztwo kujawsko-krzyżackie*, s. 62–63.

presją brata⁵². Jednak Włodarski uważał, że nie oznaczało to wcale kapitulacji Siemowita I (przybył na zjazd zaproszony przez starszego brata, z którym zawarł porozumienie w sprawie Jaćwieży), gdyż książę nadal dysponował zrzeczeniem się przez Zakon 1/3 ziemi jaćwieskiej⁵³. Poprawne relacje między Konradowcami nie trwały zbyt długo, gdyż w 1259 r. Siemowit I przystąpił do koalicji, m.in. Bolesława Wstydliwego i Daniela Romanowica, wymierzonej w księcia kujawskiego. Wspomniani władcy najechali księstwo Kazimierza I Konradowica, niszcząc ziemię łęczycką, którą oddali we władanie Siemowitowi⁵⁴; następnie objął ją syn Kazimierza I, Leszek Czarny⁵⁵. Udział w koalicji zbrojnej przeciwko bratu Kazimierzowi I (uderzenie na ziemię łęczycką wyszło z terenu kasztelanii gostynińskiej należącej do Siemowita)⁵⁶ oraz ingerencja w wewnętrzne sprawy jego księstwa, stwarzały niebezpieczeństwo odwetowej wyprawy na Mazowsze. Dlatego niewykluczone, że Siemowit I po raz kolejny postanowił zacieśnić współpracę z Krzyżakami. 15 VI 1260 r. w Troszynie⁵⁷ (na lewym brzegu Wisły pod Płockiem) zawarł z mistrzem krajowym w Prusach, Hartmudem von Grumbachem⁵⁸, układ dotyczący podboju i utrzymania Jaćwieży. Władze Zakonu potwierdziły księciu mazowieckiemu prawo do 1/6 części ziemi jaćwieskiej, zobowiązując go do udzielenia pomocy w rejach krzyżackich na pogan⁵⁹. W zamian Siemowit I mógł liczyć na wsparcie Zakonu w razie agresji ze strony wrogów. Na pewno książę obawiał się nie tylko starszego brata Kazimierza I, ale również Litwy rządzonej przez Mendoga. W 1258 r. (jeszcze przed układem w Troszynie) doszło do najazdu Litwinów pod dowództwem księcia żmudzkiego Trojnata na Mazowsze⁶⁰. Litwini podczas tej wyprawy spustoszyli okolice Czerwińska oraz zdobyli gród książęcy Orszymowo (leżący na północ od Wyszogrodu)⁶¹, mordując i biorąc do niewoli ludność⁶². Jednak prawdziwa katastrofa nastą-

⁵² E. Suchodolska, *Dzieje polityczne*, s. 217.

⁵³ B. Włodarski, *Rywalizacja o ziemię pruskie*, s. 50–51.

⁵⁴ Wg *Kroniki Wielkopolskiej*, s. 113, najazd na ziemię łęczycką nastąpił w oktawę św. Michała 1259 r. Na pewno koalicjantom nie udało się zdobyć samej Łęczycy skoro zbudowali gród na tej ziemi i przyznali go Siemowitowi.

⁵⁵ H. Paszkiewicz, *Z życia politycznego Mazowsza*, s. 219–220.

⁵⁶ K. Pacuski, *Dzieje Gostynina*, s. 75.

⁵⁷ NKDMaz., cz. 2, nr 41; E. Suchodolska, *Regesty*, nr 23.

⁵⁸ M. Dorna, *Bracia zakonu*, s. 177–178.

⁵⁹ H. Paszkiewicz, *Z życia politycznego Mazowsza*, s. 221–227.

⁶⁰ *Joannis Dlugossi Annales*, ks. 7–8, s. 151; E. Suchodolska, *Dzieje polityczne*, s. 219.

⁶¹ SGHZW, s. 38; A. Teterycz-Puzio, *Książęta mazowieccy*, s. 15.

⁶² A. Gieysztor, *Działania wojenne Litwy w roku 1262 i zdobycie Jazdowa*, w: „Zeszyty Naukowe Wojskowej Akademii Politycznej, Historia”, t. 15, 1967, s. 6; E. Suchodolska,

piła cztery lata później. W 1262 r. doszło do tragicznego w skutkach najazdu Litwinów na księstwo mazowieckie⁶³. Jeden z oddziałów litewskich 23 VI 1262 r. zaatakował gród książęcy w Jazdowie (broniący przeprawy przez Wisłę)⁶⁴, w którym przebywał z rodziną książę Siemowit I. Litwini po zdobyciu grodu ścięli wziętego do niewoli księcia, a jego syna Konrada uprowadzili do niewoli⁶⁵. Niespodziewany zgon Siemowita I oraz uwięzienie jego starszego syna rozpoczął nowy okres w dziejach księstwa mazowieckiego, zapoczątkowany regencją księżnej Perejasławy, wdowy po Siemowicie I⁶⁶. Sprawowała ona „roztropne rządy” na całym Mazowszu, doprowadzając w krótkim czasie do odbudowy dzielnicy zniszczonej najazdem litewskim⁶⁷. Dzięki sojuszowi z książętami ruskimi i Bolesławem Pobożnym (pomógł w odbudowie grodu plockiego), uchroniła Mazowsze przed ewentualną interwencją z zewnątrz, która mogła zachwiać integralnością tej dzielnicy⁶⁸. Jej sukcesem było także uwolnienie, w krótkim stosunkowo czasie (1264, bez zapłaty okupu), najstarszego syna Konrada II z niewoli litewskiej⁶⁹. Poprawę stosunków Mazowsza z północnym sąsiadem można wiązać (jak słusznie przypuszcza Pacuski)⁷⁰ z rządami Wojsielka, syna Mendoga, współpracującego w zakresie polityki zagranicznej ze swoim szwagrem, księciem halickim Szwarnem (synem Daniela), czyli bratem Perejasławy. Dlatego nie wypadało trzymać w niewoli syna szwagierki i zarazem siostrzeńca księcia halickiego. Pomimo widocznej poprawy, w stosunkach mazowiecko-litewskich nadal istniało zagrożenie najazdami ze strony pogańskich sąsiadów (Litwinów, Prusów i Jaćwingów), gdyż Mazowsze nawiedziły kolejne

Dzieje polityczne, s. 219; A. Teterycz-Puzio, *Książęta mazowieccy*, s. 15.

⁶³ A. Gieysztor, *Działania wojenne Litwy*, s. 5–14.

⁶⁴ Na temat grodu w Jazdowie (stanowiącego jedną z ważniejszych rezydencji książęcych w tym czasie) zob. S. Gołębniak, *Z problematyki nadań rezydencji książęcej w Jazdowie*, KHKM, t. 26, 1978, nr 3, s. 281–300.

⁶⁵ *Rocznik Traski*, wyd. A. Bielowski, MPH, t. 2, Lwów 1872, s. 839: *Dux Semovitus Mazoviensis a Litwanis occiditur et comburitur in Iascow*.

⁶⁶ W. Sobociński, *Historia rządów opiekuńczych*, s. 267; E. Suchodolska, *Dzieje polityczne*, s. 222–223; K. Pacuski, *Dzieje Gostynina*, s. 76–81.

⁶⁷ K. Pacuski, *Ziemia gostynińska*, s. 101.

⁶⁸ Pomoc udzielona Perejasławie ze strony Bolesława Pobożnego i jego sojuszników zniechęciła Kazimierza I Konradowica, księcia kujawskiego, do interwencji w sprawę wewnętrzne Mazowsza w celu objęcia opieki nad nieletnimi bratanekami.

⁶⁹ E. Suchodolska, *Dzieje polityczne*, s. 222; zob. również dokument Konrada II z 1285 r. (NKDMaz., cz. 2, nr 75), gdzie znajdujemy informacje o jego pobycie w niewoli litewskiej.

⁷⁰ K. Pacuski, *Dzieje Gostynina*, s. 78.

niszczące najazdy w latach: 1263, 1266⁷¹, 1267 r.⁷², które doprowadziły m.in. do zniszczenia ważnego grodu kasztelańskiego w Płońsku⁷³.

Po powrocie Konrada II z niewoli litewskiej i osiągnięciu przez niego lat sprawnych⁷⁴, doszło (prawdopodobnie na początku lat siedemdziesiątych, po 28 VI 1271) do podziału schedy po Siemowicie I⁷⁵. Konrad II przejął dzielnicę złożoną z ziemi czerskiej i części Mazowsza północnego, obejmującego obszar od Zakroczymia po Wiznę⁷⁶, z grodami w Czersku, Jazdowie, Rokitnie, Zakroczymiu i Pułtusku⁷⁷. Natomiast pozostała część Mazowsza (północno-zachodnia) ze stolicą w Płocku przypadła młodszemu bratu, Bolesławowi II. Ze względu na młody wiek Bolesława II, opiekę nad nim sprawowała Perejasława. Rządy regentki⁷⁸ obejmowały terytorium pięciu kasztelańskich grodów: Płock, Wyszogród, Gostynin, Sochaczew, Biała (później Rawa)⁷⁹. Księżna w imieniu syna sprawowała również zwierzchnictwo terytorialne nad arcybiskupim Łowiczem. O regencji sprawowanej w tym czasie przez Perejasławę świadczy m.in. intytulacja dokumentów wystawianych przez Bolesława II wraz z matką na rzecz prepozytury jeżowskiej benedyktynów lubińskich: *nos Dei gracia Boleslaus dux Masoviae cum dilecta matre nostra*⁸⁰; *nos igitur Boleslaus Dei gracia dux Masoviae cum dilectissima matre nostra Praeiaslawa eadem gratia ducissa eiusdem Masoviae*⁸¹. W okresie regencji przywileje wystawiane przez Bolesława IV były uwierzytelnione również pieczęcią jego matki Perejasławy⁸². Okres re-

⁷¹ Na temat tego najazdu zob. *Joannis Dlugossi Annales*, ks., 7–8, s. 151; *Kronika wielkopolska*, s. 121; G. Białuński, *Studia z dziejów plemion pruskich i jaćwieskich*, Olsztyn 1999, s. 113; A. Teterycz-Puzio, *Książęta mazowieccy*, s. 18.

⁷² G. Błaszczuk, *Dzieje stosunków*, t. 1, s. 44; E. Suchodolska, *Dzieje polityczne*, s. 222–223.

⁷³ K. Pacuski, *Dzieje Gostynina*, s. 79.

⁷⁴ Konrad II urodził się ok. 1250 r.; K. Jasiński, *Rodowód Piastów mazowieckich*, s. 14.

⁷⁵ W czerwcu 1271 r. Konrad II w wyprawie na Śląsk dowodził oddziałami manewrowymi Mazowsza z udziałem obu wojewodów mazowieckich, zatem było to jeszcze wspólne władztwo matki oraz obu braci; zob. *NKDMaz*, cz. 2, nr 53.

⁷⁶ Wspomniany podział świadczył, iż po raz pierwszy odstąpiono od równoleżnikowego podziału dzielnicy, między płockim i czerskim, ukształtowanego jeszcze za rządów Konrada I; E. Suchodolska *Dzieje polityczne*, s. 223.

⁷⁷ A. Kasperowicz, *Przynależność terytorialna*, s. 32; T. Kiersnowska, *Czersk w XIII i XIV wieku. Ośrodek władzy książęcej na południowym Mazowszu*, Warszawa 1986, s. 22–23.

⁷⁸ W. Sobociński, *Historia rządów opiekuńczych*, s. 269.

⁷⁹ A. Kasperowicz, *Przynależność terytorialna*, s. 32; E. Suchodolska, *Dzieje polityczne*, s. 223.

⁸⁰ *NKDMaz*, cz. 2, nr 54.

⁸¹ Tamże, nr 56.

⁸² Przy dokumencie z 1276 r. wystawionym przez Bolesława I Siemowitowica wraz z matką (*NKDMaz*, cz. 2, nr 56) była przywieszona pieczęć Perejasławy; zob. dziewiętnastowieczne kopie tego dokumentu (odpisy z oryginału, nie zna-

gencji Perejasławy trwał kilkanaście lat, gdyż dopiero w drugiej połowie lat siedemdziesiątych młodszy z Siemowitowiców objął rządy w księstwie ze stolicą w Płocku, które obejmowało również Wyszogród, Rawę, Gostynin i Białą⁸³. Termin *a quo* objęcia samodzielnej władzy przez Bolesława II przypada najwcześniej po wystawionym w 1276 r. przez Bolesława II wraz z matką przywileju dla wsi benedyktynów⁸⁴. Natomiast termin *ad quem* wyznacza już samodzielny dokument Bolesława II z 1279 r., wystawiony w Gostyninie dla biskupstwa płockiego⁸⁵. Perejasława po usamodzielnieniu się młodszego syna zachowała prawdopodobnie Sochaczew jako oprawę wdowią. Po jej śmierci w 1283 r.⁸⁶ terytorium to weszło w skład dzielnicy Bolesława II. Odmienny pogląd na temat przeprowadzonego podziału Mazowsza zajął Swieżawski, który uważa, że nastąpił on w latach 1274–1279 i polegał na wydzieleniu przez Konrada II młodszemu bratu dzielnicy obejmującej ziemię płocką, sochaczewską i gostynińską⁸⁷. Zdaniem tego badacza, obszar późniejszego księstwa rawskiego został podzielony pomiędzy dwóch władców, gdyż terytorium późniejszej ziemi rawskiej pozostało prawdopodobnie przy Konradzie II. Wydaje się jednak (w świetle zachowanych dokumentów), że podział dzielnicy miał miejsce najwcześniej w 1276 r. i nastąpił nie tyle z woli Konrada II, co zgodnie wcześniejszymi ustaleniami między Perejasławą a jej starszym synem. Księżna objęła rządy regencyjne w dzielnicy młodszego syna Bolesława. Prawdopodobnie także wg ustaleń z Konradem II oprawa wdowia Perejasławy miała przypaść po jej śmierci młodszemu synowi (Bolesławowi). Późniejszy zbrojny konflikt między Siemowitowicami nie miał podłoża „nierównego podziału” schedy po ojcu i matce, ale dotyczył różnicy w prowadzonej przez nich polityce zagranicznej. Warto również dodać, że z zachowanych dokumentów z 1274/1275⁸⁸ i 1276 r.⁸⁹

ne wydawcom *Nowego kodeksu dyplomatycznego Mazowsza*): AGAD, Archiwum Komierowskich 24/24, s. 111–112; Kraków, Bibl. PAN, rkps nr 936, s. 104–104v.

⁸³ A. Kasperowicz, *Przynależność terytorialna*, s. 32; E. Suchodolska, *Dzieje polityczne*, s. 223.

⁸⁴ NKDMaz., cz. 2, nr 56; dokument nie zawiera daty dziennej i miejsca wystawienia.

⁸⁵ Tamże, nr 62.

⁸⁶ K. Jasiński, *Rodowód Piastów małopolskich i kujawskich*, s. 70; K. Pacuski, *Ziemia gostynińska*, s. 104 i przyp. 149.

⁸⁷ A. Swieżawski, *Rawskie księstwo*, s. 195.

⁸⁸ Świadczy o tym dokument Bolesława II (NKDMaz., cz. 2, nr 54) wystawiany wraz z matką w Rawie dla prepozytury kanoników regularnych w Jeżowie.

⁸⁹ W dokumencie z 1276 r. (NKDMaz., cz. 2, nr 56) Bolesław II wraz matką Perejasławą zwalniał wymienione wsie należące do prepozytury jeżowskiej od sądownictwa w grodzie książęcym w Białej [Rawskiej] „a castro nostro Bala”.

wynika, że Rawa, a także Biała [Rawska], będąca wówczas ośrodkiem kasztelanii należały do Bolesława II. Z cytowanego dokumentu z 1276 r. (bez daty dziennej) wynika, że ostateczny podział Mazowsza dokonał się najwcześniej w 1276 r. Jednak do 1283 r. matka nadal posiadała Sochaczew. Dopiero po śmierci księżnej Perejasławy (1283) Mazowsze faktycznie podzielone było na dwie równorzędne dzielnice. Granica między księstwami braci przecinała Wisłę, między Czerwińskiem a Wyszogrodem⁹⁰. Zachowane nadania Konrada II dla kanoników regularnych w Czerwińsku oraz zgon tego księcia i jego pochówek na terenie opactwa świadczą o przynależności „książęcego” Czerwińska do starszego Siemowitowica⁹¹. Książę doceniał również rolę klasztoru w rozbudowie sieci parafialnej na Mazowszu, powierzając kanonikom regularnym w 1288 r. bogato uposażoną kolegiatę w Błoniu⁹². Nadanie Konrada II obejmowało również immunitet sądowy dla wymienionych w dokumencie wsi oraz przyznawało prepozytowi błońskiemu prawo pobierania kar sądowych⁹³.

Podział księstwa mazowieckiego na dwie dzielnice: płocką i czerską przetrwał do 1294 r., tj. do śmierci Konrada II Siemowitowica. W okresie tym Mazowsze było widownią ostrego konfliktu politycznego między braćmi, spowodowanego m.in. zabiegami Konrada II o tron krakowski. Książę ten jeszcze przed 1270 r. szukał zbliżenia z Piastami śląskimi, poślubiając (najpóźniej w 1270 r.) Jadwigę, córkę Bolesława Rogatki⁹⁴. Natomiast w latach 1271–1273 uczestniczył w koalicji książąt polskich obozu węgierskiego zwalczającej Przemysła Otokara i jego adherentów⁹⁵. Konrad II do obozu popierającego króla węgierskiego Stefana przystąpił za sprawą księcia krakowskiego Bolesława Wstydliwego, z którym łączyły Piastów mazowieckich przyjazne stosunki, datujące się co najmniej od 1262 r. Dlatego wziął udział obok Bolesława Wstydliwego, Leszka Czarnego i Bolesława Pobożnego w wyprawie na księstwo wrocławskie, które należało do Henryka IV Prawego. Jednak władca ten nie miał jeszcze lat sprawnych i opiekę nad nim sprawował

⁹⁰ K. Pacuski, *Ziemia gostynińska*, s. 103; E. Suchodolska, *Dzieje polityczne*, s. 224.

⁹¹ K. Jasiński, *Rodowód Piastów mazowieckich*, s. 14–15; zob. również rozdz. III: Konrad II.

⁹² NKDMaz., cz. 2, nr 80; K. Pacuski, *Uposażenie klasztoru czerwińskiego w XII–XVI w., w: Dzieje klasztoru w Czerwińsku*, red. E. Olbromski, Lublin 1997, s. 18.

⁹³ NKDMaz., cz. 2, nr 80; E. Suchodolska, *Regesty*, nr 45; Szerzej na temat tego nadania zob. M. Stawski, *Opactwo czerwińskie w średniowieczu*, Warszawa 2007, s. 167.

⁹⁴ K. Jasiński, *Rodowód Piastów śląskich*, t. 1, s. 144n.

⁹⁵ B. Włodarski, *Konrad II (ok. 1252–1294), książę mazowiecko-czerski*, PSB, t. 13, 1967–1968, s. 587.

stryj Władysław, arcybiskup salzburski, a po jego śmierci (1270) król czeski Przemysław Otokar⁹⁶. Z wyprawą na księstwo wrocławskie należy wiązać konflikt o spadek po Babenbergach⁹⁷. Wspomniana wyprawa, nie tylko nie przyniosła korzyści księciu czerskiemu, ale również spowodowała jego zatarg z Kościołem z powodu zniszczenia (w czasie wyprawy) dóbr biskupstwa wrocławskiego wespół z poganami (Litwinami i Tatarami)⁹⁸. 28 VI 1271 r. biskup wrocławski Tomasz wystosował pismo do biskupa płockiego Piotra, w którym prosił go o upomnienie Konrada II i jego dostojników, którzy złupili dobra kościelne na Śląsku, aby w terminie do 15 sierpnia t. r. zadośćuczynili za szkody, gdyż w przeciwnym razie zostaną wykleci⁹⁹. Wkrótce jednak koalicja wspierająca dynastię Arpadów w Europie Środkowej się rozpadła, gdyż w 1273 r. Bolesław Wstydlawy (po spotkaniu w Opawie z Przemysławem Otokarem) przeszedł do obozu czeskiego. Przez następne lata Konrad II znacznie mniej się angażował w wewnętrzne zatargi między książętami polskimi. Dopiero ok. 1279 r. (już po usamodzielnieniu się młodszego brata Bolesława) rozpoczął bardziej aktywną politykę, co należy wiązać z zabiegami o tron krakowski po przewidywanej śmierci Bolesława Wstydlawego. Decyzja księcia Bolesława Wstydlawego o wyznaczeniu swoim następcą Leszka Czarnego niweczyła plany Konrada II, dotyczące objęcia w przyszłości rządów w Krakowie. Dlatego stosunki między Konradem II a Bolesławem Wstydlawym uległy gwałtownemu pogorszeniu. Prawdopodobnie za sprawą księcia krakowskiego doszło w tym czasie do wyprawy zbrojnej księcia włodzimierskiego (sprzymierzonego z Bolesławem Wstydlawym) na dzielnicę Konrada II¹⁰⁰.

Narastał również konflikt między Konradem II a jego bratem Bolesławem II księciem płockim. Jednak nie wynikał on (jak przyjmują niektórzy badacze) z nierównego podziału schedy po Siemowicie I. Przyczyny konfliktu między braćmi należy dopatrywać się w prowadzonej przez nich polityce zewnętrznej. Młodszy z Siemowitowiców po

⁹⁶ B. Zientara, *Henryk IV Probus*, w: *Poczet królów i książąt polskich*, red. A. Garlicki, Warszawa 1978, s. 204–206; zob. również W. Irgang, *Die Jugendjahre Herzog Heinrichs IV. von Schlesien († 1290)*, „Zeitschrift für Ostforschung”, t. 35, 1986, z. 3, s. 321–345.

⁹⁷ B. Włodarski, *Polska i Czechy w II poł. XIII i pocz. XIV w.*, Lwów 1931; J. Wyrozumski, *Udział książąt polskich w walce o spadek po Babenbergach*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Historyczne”, nr 121, 1997; zob. ostatnio N. Mika, *Walka o spadek po Babenbergach 1246–1278*, Racibórz 2008.

⁹⁸ E. Suchodolska, *Dzieje polityczne*, s. 224.

⁹⁹ NKDMaz., cz. 2, nr 53. Analogiczne pismo biskup wrocławski Tomasz wystosował do arcybiskupa gnieźnieńskiego Janusza, wymieniając w nim księcia Konrada II i jego baronów, KDW, t. 1, nr 611.

¹⁰⁰ E. Suchodolska, *Dzieje polityczne*, s. 225.

objęciu samodzielnych rządów w dzielnicy płockiej poślubił w 1279 r. Gaudemundę Zofię, córkę wielkiego księcia litewskiego Trojdena¹⁰¹. Mariaż ten miał doniosłe znaczenie dla Bolesława II; książę nie tylko zabezpieczał swoje granicę przez najzdaniami litewskimi, ale również mógł liczyć w przyszłości na pomoc teścia w razie konfliktu z innymi książętami¹⁰². Warto również podkreślić, że związek Bolesława II z Gaudemundą Zofią był pierwszym mariażem zawartym przez przedstawiciela dynastii piastowskiej z księżniczką litewską¹⁰³. Poprawne stosunki z Litwinami obu Siemowitowiców datować można już znacznie wcześniej, gdyż najzdz litewski jesienią 1277 r. na dzielnicę młodszych synów Kazimierza I Konradowica oszczędził Mazowsze. Zdaniem Powierskiego, wspomniany najzdz mógł być dokonany nawet w porozumieniu z Konradem II, który był zaangażowany w konflikt wewnętrzny w proceskim obozie książąt polskich, do którego należał m.in. Bolesław Rogatka, teść Konrada II¹⁰⁴. Początkowo poprawne relacje między braćmi uległy jednak pogorszeniu. Bolesław II nawiązał bowiem bliskie stosunki z Leszkiem Czarnym i Władysławem Łokietkiem, młodszymi synami Kazimierza I Konradowica. Bolesława II z księciem brzesko-kujawskim łączyła wspólna polityka w stosunku do Litwy i zakonu krzyżackiego. Natomiast Leszka Czarnego książę poparł (przeciw rodzonemu bratu Konradowi II) w zabiegach o tron krakowski, po śmierci Bolesława Wstydlivego. Do konfliktu między synami Siemowita I doszło prawdopodobnie w 1282 r., kiedy to Konrad II wyprawił się do Małopolski¹⁰⁵. W odniesieniu sukcesu w walce o tron krakowski przeszkodził starszemu bratu, Bolesław II, który przy poparciu Władysława Łokietka (brata Leszka Czarnego) najechał zbrojnie dzielnicę Konrada II, zdobywając ważny gród Jazdów¹⁰⁶. Dywersyjna wyprawa na Mazowsze czerskie przeszkodziła w realizacji planów Konrada II, który zaniepokojony agresją na swoje księstwo powrócił na Mazowsze. Z kolei na wiosnę 1283 r., na prośbę Konrada II (praw-

¹⁰¹ K. Jasiński, *Rodowód Piastów mazowieckich*, s. 19; J. Powierski, *Polityczne tło małżeństwa Bolesława II mazowieckiego z córką Trojdena litewskiego Gaudemundą Zofią*, w: *Europa Środkowa i Wschodnia*, s. 63–82.

¹⁰² Na temat tego mariażu zob. ostatnio A. Teterycz-Puzio, *Księżęta mazowieccy*, s. 21.

¹⁰³ Pogląd O. Balzera, *Genealogia*, s. 304, o ślubie Ludmiły córki Konrada Mazowieckiego z Trojnatem księciem żmudzkiem, został zakwestionowany już przez H. Paszkiewiczza, *Jagiellonowie a Moskwa*, Warszawa 1933, s. 140. Podobnie uważa K. Jasiński, *Rodowód Piastów małopolskich i kujawskich*, s. 74–75.

¹⁰⁴ J. Powierski, *Polityczne tło małżeństwa Bolesława II*, s. 68.

¹⁰⁵ E. Suchodolska, *Dzieje polityczne*, s. 226.

¹⁰⁶ B. Włodarski, *Alians rusko-mazowiecki*, s. 619; E. Suchodolska, *Dzieje polityczne*, s. 227.

dopodobnie już po śmierci matki Perejasławy), doszło do wyprawy odwetowej książąt włodzimiersko-halickich na dzielnicę Bolesława II¹⁰⁷. Wojska ruskie zniszczyły m.in. Sochaczew i Gostynin, leżące w księstwie młodszego Siemowitowica. Konflikt Bolesława z książętami ruskimi nie zakończył się w 1283 r., gdyż w następnych latach dochodziło również do wzajemnych najazdów Bolesława II na dzielnicę halicką i książąt ruskich na księstwo płockie Bolesława¹⁰⁸. W 1285 r. Konrad II ponownie udał się do Małopolski (wspomagany przez oddziały litewsko-ruskie, które zniszczyły ziemię lubelską) w celu objęcia tronu w Krakowie. Zbuntowane rycerstwo ziemi krakowskiej i sandomierskiej pod przywództwem rodu Toporów wypowiedziało posłuszeństwo Leszkowi Czarnemu¹⁰⁹ i zaproponowało objęcie władzy w tej dzielnicy Konradowi II. Jednak książę mazowiecki (po przejściowych sukcesach) nie osiągnął celu, gdyż Leszek Czarny pokonał w maju 1285 r. przeciwników w bitwie pod Bogucicami (przywódcy buntu utracili piastowane urzędy)¹¹⁰ i zmusił Konrada II do powrotu na Mazowsze¹¹¹. Dzielnica ta była w tym czasie areną ciężkich walk między obydwoma Siemowitowicami i ich sojusznikami, książętami ruskimi i Władysławem Łokietkiem, który wspomagał księcia płockiego. Ta wyniszczająca walka trwała przez wiele lat; łupiono w tym czasie nie tylko księstwo Konrada II (w 1287 r. zniszczył księstwo Konrada Leszek Czarny)¹¹², ale również ośrodki należące do Bolesława II¹¹³. Do 1288 r., tj. do śmierci Leszka Czarnego (sojusznika Bolesława II), nie doszło jednak do trwałych zmian w działach poszczególnych książąt, mimo że niektóre ośrodki były przejściowo zajmowane przez walczące strony¹¹⁴.

¹⁰⁷ B. Włodarski, *Polska i Ruś*, s. 199n.

¹⁰⁸ B. Włodarski, *Alians rusko-mazowiecki*, s. 620n; E. Suchodolska, *Dzieje polityczne*, s. 227.

¹⁰⁹ Do przywódców tego rodu należeli: Janusz Nawojowic, kasztelan krakowski (1284–1285), Żegota Zakliczyc, wojewoda krakowski (1282–1284) i Otto, wojewoda sandomierski (1284–1285); J. Kurtyka, *Elita małopolska XIII i XIV w. – przerwa czy kontynuacja (Na przykładzie Toporów: Potomstwo Żegoty wojewody i kasztelana sandomierskiego)*, w: *Genealogia. Polska elita polityczna w wiekach średnich na tle porównawczym*, red. J. Wroniszewski, Toruń 1993, s. 39; tenże, *Tęczyńscy. Studium z dziejów polskiej elity możnowładczej w średniowieczu*, Kraków 1997, s. 55.

¹¹⁰ Tamże.

¹¹¹ P. Żmudzki, *Studium podzielonego Królestwa. Leszek Czarny*, Warszawa 2000.

¹¹² *Joannis Dlugossi Annales*, ks. 7–8, s. 310; G. Błaszczyk, *Dzieje stosunków*, t. 1, s. 52, E. Suchodolska, *Dzieje polityczne*, s. 228.

¹¹³ W 1286 r. za namową Konrada II do księstwa Bolesława II wtargnęły wojska rusko-litewskie, łupiąc m.in. Sochaczew.

¹¹⁴ E. Suchodolska, *Dzieje polityczne*, s. 228.

Nowy rozdział w stosunkach między Siemowitowicami nastąpił po śmierci Leszka Czarnego (zmarłego 30 IX 1288 r.)¹¹⁵, gdyż otworzył możliwości objęcia tronu zarówno Bolesławowi II jak i jego starszemu bratu Konradowi II, który jednak nie uzyskał szerszego poparcia elity władzy w tej dzielnicy¹¹⁶. Większe szanse na objęcie sukcesji po Leszku Czarnym miał Bolesław II. Młodsze z Siemowitowiców poparło stronnictwo na czele z biskupem krakowskim Pawłem z Przemankowa, który podczas zjazdu elekcyjnego (możnych i rycerstwa małopolskiego) wysunął kandydaturę księcia mazowieckiego do tronu w Krakowie. Do kandydatury Bolesława II odniósł się początkowo przychylnie również kasztelan krakowski Sułek z Niedźwiedzia. Natomiast na poparcie biskupa krakowskiego nie mógł liczyć Konrad II, którego wspierał ród Toporów (wrogo nastawiony do biskupa krakowskiego). Jednak stronnicy Konrada II nie potrafili dopomóc księciu czerskiemu objąć nie tylko władzy w Krakowie, ale nawet w Lublinie. Także niepowodzeniem (w latach 1288–1289) zakończyła się walka młodszego z Siemowitowiców o tron krakowski. Pomimo zwycięstwa jego zwolenników nad stronnikami Henryka IV pod Siewierzem, poparcia, jakiego udzielili mu książęta kujawscy i halicko-włodzimierscy, nie udało się Bolesławowi II zdobyć zamku wawelskiego. Natomiast podjęta próba współdziałania z bratem Konradem II, któremu książę płocki odstąpił ziemię sandomierską, spowodowała utratę przez Bolesława II dawnych stronników w Małopolsce. Dlatego trwające przez wiele lat zabiegi obu Siemowitowiców o tron krakowski nie przyniosły pożądanego sukcesu i trwałych nabytków terytorialnych. Natomiast wewnętrzny konflikt między braćmi, wzajemne najazdy i niszczenie Mazowsza także przez ich sojuszników musiało się odbić w przyszłości na sytuacji ekonomicznej tej dzielnicy. Należy jednak zauważyć, że także inne części „podzielonego Królestwa”: Małopolska, Kujawy i Śląsk były w tym czasie niszczone podczas obcych najazdów i wewnętrznych konfliktów. Słuszna jest opinia badaczy, że przebieg walk o Kraków po śmierci Leszka Czarnego pokazał, że żaden z jego następców (także Bolesław II) nie miał koncepcji zjednoczenia państwa, gdyż chodziło im głównie o powiększenie własnego stanu posiadania kosztem

¹¹⁵ K. Jasiński, *Rodowód Piastów małopolskich i kujawskich*, s. 98.

¹¹⁶ Na temat walk o Małopolskę po zgonie Leszka Czarnego zob. m.in. A. Semkowicz, *Walka o monarchię w latach 1288–1294. Ustęp z dziejów piastowskich*, KH, t. 5, 1891; S. Sobaniec, *Zabiegi Henryka IV wrocławskiego o Kraków i jego usiłowania o odnowienie królestwa*, Warszawa 1935. J. Tęgowski, *Zabiegi księcia kujawskiego Władysława Łokietka o tron krakowski w latach 1288–1293*, „Zapiski Kujawsko-Dobrzyńskie”, t. 6, 1988, s. 43–67; T. Nowakowski, *Małopolska elita władzy wobec rywalizacji o tron krakowski w latach 1288–1306*, Bydgoszcz 1993.

Małopolski¹¹⁷. Henryk IV Prawy (rywal Bolesława II) także nie sprawował długo władzy w Krakowie, gdyż zmarł niespodziewanie w czerwcu 1290 r.¹¹⁸ Po śmierci Henryka IV obaj Siemowitowice nie podjęli już walki o panowanie w Małopolsce, ograniczając swoją działalność do wspierania ewentualnych sojuszników. Dbali również o przyjazne stosunki z Litwą, gdyż nawet po śmierci Gaudemundy Zofii (1288)¹¹⁹ pogańscy sąsiedzi z północnego wschodu nie dokonywali niszczących najazdów na Mazowsze.

Nie wiadomo, w jakich okolicznościach doszło do nawiązania współpracy Bolesława II z królem czeskim Waławem II, który włączył się do walki o panowanie w Krakowie. Prawdopodobnie inicjatywa wyszła ze strony Waławca II, który chciał pozyskać neutralność księcia płockiego w walce z Władysławem Łokietkiem. Nie było to trudne, gdyż Bolesław II nie był wówczas entuzjastą rządów swego krewnego w Małopolsce. Być może obawiał się wzrostu znaczenia dzielnicy kujawskiej po objęciu władzy przez Łokietka w Krakowie. Wzajemna rywalizacja książąt dzielnicowych, ich szczupły potencjał militarny w konflikcie ze znacznie silniejszą dynastią Przemyślidów, i różne partykularne interesy, utorowały drogę rządów czeskim w Małopolsce. Dlatego Bolesław II przyjął (prawdopodobnie za zgodą swego brata) ofertę króla czeskiego. W zamian za poparcie jego kandydatury, zyskiwał potężnego sojusznika, gwaranta niezależności Mazowsza, gdyż Waław II początkowo nie zamierzał rozciągać swojego zwierzchnictwa nad dzielnicą Bolesława II i jego brata Konrada II. Sojusz księcia mazowieckiego z dynastią Przemyślidów został potwierdzony małżeństwem, zawartym w 1291 r. przez wdowca Bolesława II z Kunegundą, siostrą Waławca II¹²⁰, która przebywała do tego czasu w klasztorze klarysek w Pradze¹²¹. Dlatego nie dziwi obecność księcia mazowieckiego (1292) w obozie czeskim w czasie walk Waławca II z Władysławem Łokietkiem¹²². Opowiedzenie się po stronie Przemyślidów było w tym czasie korzystnym rozwiązaniem, gdyż Bolesław II nie musiał tak

¹¹⁷ S. Szczur, *Historia Polski. Średniowiecze*, Kraków 2002, s. 320.

¹¹⁸ K. Jasiński, *Rodowód Piastów śląskich*, t. 1, s. 161.

¹¹⁹ Tenże, *Rodowód Piastów mazowieckich*, s. 19.

¹²⁰ Tamże, s. 19–23.

¹²¹ O wstąpieniu Kunegundy Przemysłówny do klasztoru (co pociągało zerwanie zawartej umowy zaręczynowej z Rudolfem Habsburgiem); *Cronicon Boemicum*, w: *Franciszkanie w Polsce średniowiecznej*, cz. 2 i 3. *Franciszkanie na ziemiach polskich*, red. J. Kłoczowski, Kraków 1989, s. 364–365; K. Jasiński, *Rodowód Piastów mazowieckich*, s. 21. Ostatnio na temat Kunegundy, starszej siostry króla Waławca II, zob. K. Charvátová, *Václav II. Král český a polský*, Vyšehrad 2007, s. 272–273.

¹²² E. Suchodolska, *Dzieje polityczne*, s. 231.

jak Łokietek składać hołdu królowi czeskiemu¹²³. Książę mazowiecki mógł liczyć również na królewski posag Kunegundy (córki Przemysła Otokara II), który można było obrócić na inwestycje potrzebne do odbudowy dzielnicy zniszczonej w wyniku bratobójczych walk oraz wcześniejszych najazdów pruskich, jaćwieskich i litewskich. Nie zachowały się przekazy na temat wartości posagu królowny czeskiej (prawdopodobnie przewyższał przeciętny posag księżniczki, ruskiej czy litewskiej), jak również zapisu jej wiana na dobrach domeny książęcej. Na pewno deklarowany posag królowny odpowiadał jej pozycji społecznej, jednak jest mało prawdopodobne, żeby Waclaw II przekazał od razu całą kwotę księciu płockiemu.

24 VI 1294 r. zmarł w Czerwińsku Konrad II Siemowitowic¹²⁴. Książę ten ze związku z Jadwigą, córką Bolesława Rogatki, miał jedynaczkę Annę¹²⁵. Dlatego jego dzielnicę w całości objął Bolesław II i zjednoczył księstwo mazowieckie. Po długim okresie ponownie cała dzielnica znajdowała się w posiadaniu jednego księcia. Fakt ten znalazł potwierdzenie w tytulaturze Bolesława II oraz w podkreśleniu, że jest on władcą całego Mazowsza, również księstwa czerskiego *dux totius Mazovie et Cyrnensis*¹²⁶. Objęcie w posiadanie całego Mazowsza zbiegło się z decyzją Bolesława II o zaprzestaniu wspierania rządów Przemysłidów w Polsce. Tak jak wcześniej książę płocki obawiał się rosnącego w siłę Władysława Łokietka, tak obecnie dostrzegał niebezpieczeństwo w silnych rządach Przemysłidów. Dlatego świadomie poparł politykę Przemysła II, a po jego tragicznej śmierci (1296) przeszedł do obozu zwolenników Władysława Łokietka. Potwierdzają to wydarzenia w latach 1296–1297, które świadczą o czynnym zaangażowaniu się Bolesława II przeciw rządowi czeskim w Polsce. Czy było to wspieranie idei zjednoczenia państwa polskiego pod rządami księcia kujawskiego? Raczej nie. Chodziło Bolesławowi II (jak słusznie podkreśla Suchodolska)¹²⁷ o zachowanie niezależności księstwa mazowieckiego, a nie o wspieranie takiej czy innej idei. Dlatego zmieniał sojuszników w zależności od powstających nowych układów i rozkładu sił na scenie politycznej. Nie należy tego łączyć z rzekomym „partykularyzmem mazowieckim”, który miał stać na przeszkodzie w ruchu zjed-

¹²³ Nie zachowały się żadne informacje na temat próby zhołdowania księstwa mazowieckiego przez Waclawa II; K. Kowalewski, *Powstanie systemu lennego w domenie ostatnich Przemysłidów i pierwszych Luksemburgów*, „Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych”, t. 56–57, 1996–1997, s. 7–56; L. Jan, *Vaclav II. A struktury panovnícké moci*, Brno 2006.

¹²⁴ Zob. Rozdz. III: Konrad II.

¹²⁵ K. Jasiński, *Rodowód Piastów mazowieckich*, s. 16.

¹²⁶ NKDMaz., cz. 2, nr 100.

¹²⁷ E. Suchodolska, *Podziały polityczne*, s. 232.

noceniowym ziem polskich na przełomie XIII/XIV w.¹²⁸ Zaangażowanie się księcia mazowieckiego po stronie Władysława Łokietka zbiegło się prawdopodobnie z kryzysem małżeńskim na dworze plockim, gdyż sojusz z królem czeskim nie spełniał oczekiwań Bolesława II. Nie bagatelizowałbym także sfery materialnej, jako ważnej przyczyny separacji małżonków, a następnie wyjazdu Kunegundy z Płocka. Bolesław II, po śmierci brata Konrada II (1294) i zjednoczeniu całego Mazowsza, rozpoczął na terenie księstwa wiele nowych inwestycji (budowa zamków, lokacje miast), na które potrzebował znacznych środków finansowych. Dlatego problemy z wypłatą posagu oraz wzrost potęgi Waclawa II w Polsce, który zagrażał wolności Mazowsza, spowodowały zerwanie sojuszu Bolesława II z królem czeskim i w konsekwencji doprowadziło do kryzysu małżeńskiego. Zdaniem większości badaczy, Kunegunda opuściła Mazowsze dopiero w 1302 r., gdyż właśnie 22 lipca t. r. wstąpiła do klasztoru benedyktyńskiego św. Jerzego w Pradze, gdzie wkrótce (19 września) została tam opatką¹²⁹. Sądzę, że jej wyjazd nastąpił najpóźniej w 1300 r., jeszcze przed agresją sił czeskich na Mazowsze. W 1300 r. Waclaw II (po zajęciu Wielkopolski i koronacji na króla Polski) postanowił ukarać swojego nielojalnego sojusznika. Doszło do zbrojnego ataku sił czeskich na Mazowsze; wtedy zniszczono, m.in. okolice Gostynina i Płocka¹³⁰. Jednak Waclaw II nie zmusił księcia Bolesława do złożenia hołdu Koronie Czeskiej. Małżeństwo Kunegundy z Bolesławem II rozpadło się na pewno jeszcze przed agresją czeską na Mazowsze, gdyż trudno sobie wyobrazić, żeby Waclaw II spustoszył księstwo swego szwagra, m.in. kasztelanię gostynińską, która stanowiła oprawę posagu Kunegundy. Prawdopodobnie kryzysowi małżeńskiemu na dworze plockim próbowała zapobiec klaryska skalska Salomea, siostra Bolesława II. Przybyła ona ok. 1300 r. z podkrakowskiej Skały do Płocka, gdzie po dłuższym pobycie zmarła w 1301 r. i została pochowana w klasztorze dominikańskim¹³¹. Zauważmy, że Kunegunda Przemysłówna, żona Bolesława II, przed poślubieniem księcia plockiego była również klaryską; przebywała w latach 1277–1291 w klasztorze św. Klary w Pradze¹³².

¹²⁸ J. Bieniak, *Wielkopolska, Kujawy, ziemia łączycycka i sieradzka wobec problemów zjednoczenia państwowego w latach 1300–1306*, Toruń 1969, s. 283.

¹²⁹ O. Balzer, *Genealogia*, s. 427; J. Szymczak, *Genealogia Przemysłidów z przełomu XIII i XIV wieku spokrewnionych z Piastami*, AUNC, Historia 8, 1973, s. 40–42 (autorce nie udało się wyjść poza ustalenia Balzera, które w całości przyjęła); K. Jasiński, *Rodowód Piastów mazowieckich*, s. 22–23.

¹³⁰ *Joannis Dlugossi Annales*, ks. 9, s. 15.

¹³¹ K. Jasiński, *Rodowód Piastów mazowieckich*, s. 25.

¹³² *Cronicon Boemicum*, s. 364–365; M. Vystyd, *Die steierische Reimchronik und die Königsaal Chronik. Eine quellenkritische Untersuchung*, „Mitteilungen des Institut

Ze związku Bolesława II z Kunegundą przyszło na świat dwoje dzieci: Eufrozyna i Waclaw¹³³. Eufrozyna Bolesławówna (urodzona w latach 1292–1294)¹³⁴ wyjechała z matką do Czech, gdzie w latach 1304–1308 poślubiła księcia oświęcimskiego Władysława, syna Mieszka cieszyńskiego¹³⁵. Księżniczka jako kilkuletnia dziewczynka została pośrednio uwikłana w skandal obyczajowy na dworze plockim. Z listu jej matki do biskupa plockiego Gosława wiadomo, że pod nieobecność Kunegundy wtargnął nocą do komnat, zajmowanych przez jej córkę oraz służące, kanonik kolegiaty plockiej Herman¹³⁶. Chociaż opisane wydarzenie nie było bezpośrednią przyczyną rozstania Kunegundy z księciem Waclawem, to jednak wkrótce po tym incydencie (który miał miejsce w 1298 r.) Eufrozyna wyjechała z matką do Pragi. Bolesław II Siemowitowic zmarł w Wyszogrodzie 24 IV 1313 r. i został pochowany w katedrze plockiej¹³⁷. Książę przed śmiercią dokonał podziału Mazowsza, wyznaczając swoim synom dzielnice. Zdaniem niektórych badaczy, proces dopuszczania starszych synów: Siemowita II i Trojdena I (pochodzących ze związku z Gaudemundą Zofią) do współrządów na Mazowszu nastąpił już na przełomie 1303/1304 r.¹³⁸ Natomiast później doszło do formalnego wydzielenia ich dzielnic. Bolesław II miał zatrzymać część księstwa w swoich rękach (płockie i wiskie), gdyż podział Mazowsza przewidywał również odrębną dzielnicę dla najmłodszego syna, Waclawa.

Zanim przejdę do omówienia podziału Mazowsza dokonanego przez Bolesława II, należy się odnieść do informacji na temat dopuszczenia ok. 1303 r. starszych jego synów do współrządów na Mazowszu, o czym ma świadczyć dokument księcia z 1304 r.¹³⁹, w którym jest mowa o rozporządzaniu wsią przez Bolesława II razem z synem Trojdenem I. Zdaniem Suchodolskiej, współdziałanie tylko młodszego syna z ojcem (bez starszego – Siemowita) przemawia za tym, że wymienione wsie, będące przedmiotem zamiany (leżące koło Sochaczewa i pod Liwem) znajdowały się na terytorium przeznaczonym dla młodszego Bolesławowica¹⁴⁰. Sądzę, że *passus* w tym dokumencie, *damus et conferi-*

für österreichische Geschichtsforschung, 34, 1913, s. 364 n.; K. Jasiński, *Rodowód Piastów mazowieckich*, s. 21.

¹³³ J. Szymczak, *Genealogia Przemyślidów*, s. 38–40.

¹³⁴ K. Jasiński, *Rodowód Piastów mazowieckich*, s. 40.

¹³⁵ Tamże, s. 41.

¹³⁶ NKDMaz., cz. 2, nr 181; O. Balzer, *Genealogia*, s. 40.

¹³⁷ K. Jasiński, *Rodowód Piastów mazowieckich*, s. 18.

¹³⁸ E. Suchodolska, *Podziały polityczne*, s. 233.

¹³⁹ NKDMaz., cz. 2, nr 117.

¹⁴⁰ E. Suchodolska, *Podziały polityczne*, s. 233.

mus [...] una cum nostro dilecto duce Troydeno, wcale nie przesądza o dopuszczeniu w tym czasie (ok. 1303 r.) synów Bolesława II do współzrządów na Mazowszu. Choć obaj Bolesławowice mieli już lata sprawne, to jednak (przed zawarciem małżeństwa przez Trojdena z Marią Juriewną) książę prawdopodobnie nie dopuścił starszych synów do współzrządów. Bolesław II nadal używał pełnej tytulatury w brzmieniu: *dux Mazouie et Czirnensis*. Mogli natomiast starsi Bolesławowice (po osiągnięciu lat sprawnych) otrzymać pewne zaopatrzenie od ojca, jednak nie należy tego łączyć z podziałem Mazowsza. Najprawdopodobniej proces wydzielenia starszym synom tymczasowych dzielnic (w formie zaopatrzenia) rozpoczął się dopiero po zawarciu przez Trojdena I małżeństwa z Marią, córką księcia halicko-włodzimierskiego Jerzego I. Mariaż ten doszedł do skutku, zdaniem Balzera, najpóźniej w 1309 r.¹⁴¹ Natomiast Włodarski uważał, że Trojden poślubił Juriewnę ok. 1308 r.¹⁴² Choć data ta (jako podana w przybliżeniu) jest wg Jasińskiego prawdopodobna, to jednak uważał ten uczony, że bezwzględny termin *ad quem* zawarcia tego mariażu przypada na rok 1311, ze względu na urodziny najpóźniej w 1312 r. Eufemii Trojdenówny¹⁴³. Nie wdając się w szczegółową analizę genealogii Marii Juriewny (która ma obszerną literaturę), zakładam hipotetycznie, że poślubiła ona Trojdena I w 1309 r.¹⁴⁴ z czym należy wiązać datę przekazania przez Bolesława II w następnym roku swoim starszym synom: Siemowitowi II i Trojdenowi I w samodzielne władanie tylko niewielkich dzielnic, tj. po jednej kasztelanii. Siemowit II objął kasztelanię warszawską, natomiast Trojden I czerską. Pozostała część Mazowsza pozostała nadal we władaniu Bolesława II, sprawującego władzę zwierzchnią nad synami i używającego tytułu „księcia całego Mazowsza”. Termin *a quo* tymczasowego podziału Mazowsza (faktycznie zaopatrzenia dorosłych synów) przypada po 22 II 1310 r., gdyż z daty tej pochodzi jeszcze dokument Bolesława II z tytulaturą mazowiecką i czerską¹⁴⁵. Natomiast termin *ad quem*, przed 28 II 1311 r. Z tej ostatniej daty zachował się dokument Trojdena I (wystawiony w Czersku), w którym tytułuje się on księciem czerskim¹⁴⁶.

¹⁴¹ O. Balzer, *Genealogia*, s. 439. Podobnie przyjmuje D. Dąbrowski, *Rodowód Romanowiczów, książąt halicko-wołyńskich*, Poznań-Wrocław 2002, s. 243, 247. Zdaniem tego badacza, związek Trojdena i Marii został zawarty w 1308 r., z możliwością przesunięcia terminu *ad quem*.

¹⁴² B. Włodarski, *Polska i Ruś*, s. 266, przyp. 15.

¹⁴³ K. Jasiński, *Rodowód Piastów mazowieckich*, s. 34.

¹⁴⁴ Data zawarcia tego mariażu nie może być zbyt późna, gdyż Bolesław Jerzy, najstarszy syn tej pary małżeńskiej musiał mieć w 1325 r. co najmniej 15 lat, gdyż wystawiał samodzielne dokumenty.

¹⁴⁵ NKDMaz., cz. 2, nr 123.

¹⁴⁶ Tamże, nr 126.

Zatem posiadał już kasztelanię czerską. Według ustaleń Pacuskiego, do dzielnicy czerskiej Trojdena I należała początkowo kasztelania sieciechowska¹⁴⁷, o czym świadczy zachowany dokument tego księcia¹⁴⁸ oraz napis na jego pieczęci¹⁴⁹. Terytorium to zajęte, zdaniem tego badacza, przez książąt mazowieckich w XIII w. (w okresie walk Konrada II o tron krakowski) zostało wykupione przez Władysława Łokietka dopiero w latach 1313–1314¹⁵⁰. W przynależność kasztelanii sieciechowskiej do dzielnicy Trojdena I powątpiewa natomiast Suchodolska. Sądzi, że jej przynależność do książąt mazowieckich mogła być tylko krótkim epizodem wojennym i jest mało prawdopodobne, żeby znalazło to odzwierciedlenie w tytulaturze Trojdena I¹⁵¹.

Dokładne poznanie dziejów Mazowsza, zwłaszcza podziałów terytorialnych w latach 1310–1313, jest trudne, gdyż dysponujemy wąską ilością przekazów źródłowych. Zachowane dokumenty (żaden w oryginale) oraz źródła sfragistyczne (znane tylko z dziewiętnastowiecznych odlewów i rysunków) pozwalają wyłącznie na hipotetyczne odtworzenie podziałów dzielnicy. Uwzględniając dotychczasowy stan badań w tym szczegółowe analizy Pacuskiego i Suchodolskiej, nadal podtrzymuję hipotezę, że do śmierci Bolesława II (24 IV 1313 r.) nie doszło do ostatecznego podziału Mazowsza, gdyż starsi synowie Bolesława otrzymali od ojca tylko po jednej kasztelanii, jako tymczasowe zapotrzenie. Siemowit II przejął kasztelanię warszawską. Natomiast Trojden I kasztelanię czerską oraz terytorium sieciechowskie. Za posiadaniem Sieciechowa przemawia (jak słusznie ustalił Pacuski) tytuł pana sieciechowskiego na dyplomie Trojdena I z 28 II 1311 r. dla mieszczan krakowskich i sandomierskich w brzmieniu *dux Chyrmensis et dominus Secechouiensis*¹⁵². Dokument ten jest znany z dwóch kopii, starsza z nich pochodzi z XIV w.¹⁵³. Natomiast luźny odcisk sigillum Trojdena I, z tytułurą sieciechowską, nie zachował się do naszych czasów. Dostępny był jeszcze w XIX w., w zbiorach Izabeli Czartoryskiej w Puławach, gdzie sporządził z niego rysunek Kajetan Wincenty Kielisiński¹⁵⁴. Następnie

¹⁴⁷ K. Pacuski, *Mazowsze wobec walk o władzę*, s. 586–587.

¹⁴⁸ Tamże. W znanym z czternastowiecznej kopii dokumencie Trojdena I z 28 II 1311 r. (NKDMaz., cz. 2, nr 126) wystąpiła tytułatura w formie *dux Chyrmensis et dominus Secechouiensis*.

¹⁴⁹ K. Pacuski, *Mazowsze wobec walk o władzę*, s. 586. Zauważmy, że wg odczytu K. W. Kielisińskiego drugi człon tytułatury Trojdena I miał brzmienie „SECECHOVIENSIS”.

¹⁵⁰ Tamże, s. 603.

¹⁵¹ E. Suchodolska, *Dzieje polityczne*, s. 235.

¹⁵² NKDMaz., cz. 2, nr 126; K. Pacuski, *Mazowsze wobec walk o władzę*, s. 600–601.

¹⁵³ NKDMaz., cz. 2, nr 126.

¹⁵⁴ Rysunek wspomnianej pieczęci Trojdena I (wykonany piórkciem, 240x190 mm) przez K. W. Kielisińskiego znajduje się w Bibliotece PAN w Kórniku (sygn.

odcisk ten znalazł się w zbiorach Czartoryskich w Krakowie. Tam prawdopodobnie wykonano z niego odlewy pieczęci. Ten luźny egzemplarz, odcięty od dokumentu, z resztką pasków pergaminowych, znany był jeszcze Franciszkowi Piekosińskiemu¹⁵⁵ oraz innym badaczom z XIX w., którzy jak sądzę mogli niepoprawnie odczytać tytułaturę w legendzie tej pieczęci, poprawiając tytuł sieciechowski na sochaczewski. Także Kuczyński, analizując sfragistykę Trojdena I, nie zajął jednoznacznego stanowiska w sprawie tytułatury na pieczęci Trojdena I¹⁵⁶. Według ustaleń tego badacza napis majuskułą w otoku pieczęci konnej Trojdena I miał brzmienie: + S TROYDINI DEI GRACIA DVCIS CHIRNENSIS * ET * SZCECHOVIENSIS. Kuczyński, przyjmując stwierdzenie Balzera o przynależności w 1311 r. ziemi czerskiej i sochaczewskiej do dzielnicy Trojdena, opowiedział się za tytułaturą czerską i sochaczewską? w legendzie jego pieczęci konnej większej¹⁵⁷. Znak zapytania przy tytułaturze sochaczewskiej wskazuje, że ten wybitny znawca sfragistyki książąt mazowieckich, nie był do końca o tym przekonany. Posiadanie przez księcia Trojdena I Sieciechowa wzmacnia obecność na jego dokumentach Szczepana, kasztelana sieciechowskiego. Dlatego należy zaakceptować ustalenia Pacuskiego w sprawie przynależności tego terytorium do władztwa Trojdena I, syna Bolesława II. Badacz ten (analizując szczegółowo postawę książąt mazowieckich w okresie walk o władzę w Polsce na przełomie XIII/XIV w.) doszedł do wniosku, że przyłączenie kasztelanii sieciechowskiej do Mazowsza nastąpiło w latach 1288–1292, jak też w okresie drugiej połowy 1304 – początek 1305 r.¹⁵⁸ Fakt ten został zaakceptowany przez Władysława Łokietka, sprawującego władzę nad Sandomierskiem do 1292 i od 1305 r.

Ao II 139). Wspomniany odcisk tego sigillum oraz wykonany z niego przez Kielisińskiego rysunek doczekał się licznych reprodukcji i został omówiony w literaturze przedmiotu, zob. F. A. Vossberg, *Siegel des Mittelalters von Polen, Lithauen, Schlesien, Pommern und Preussen*, Berlin 1854, s. 15, tabl. 16; F. Piekosiński, *Pieczęcie*, s. 228, nr 398, f. 267; M. Gumowski, *Handbuch polnischen Siegelkunde*, Graz 1966, nr 118, s. 140; S. K. Kuczyński, *Pieczęcie*, s. 308–310, nr 20. Fotografia rysunku znajduje się w Muzeum Narodowym w Krakowie (dział rękopisów, Teki Gumowskiego, sygn. 1458, k. 45, 46). Ostatnio obszernie omówił i przygotował inwentarz rysunków pieczęci K. W. Kielisińskiego przechowywanych w Kórniku P. Pokora, *Rysunki pieczęci Kajetana Wincentego Kielisińskiego w zbiorach Biblioteki PAN w Kórniku*, w: *Zbiory pieczęci w Polsce*, red. Z. Piech, W. Strzyżewski, Warszawa 2009, s. 377–474; zob. tamże, Inwentarz rysunków i akwareli pieczęci Kajetana Wincentego Kielisińskiego, nr 398, s. 445.

¹⁵⁵ F. Piekosiński, *Pieczęcie polskie wieków średnich*, cz. 1. *Doba piastowska*, Kraków 1899, nr 398.

¹⁵⁶ S. K. Kuczyński, *Pieczęcie*, s. 308–310.

¹⁵⁷ Tamże, s. 309.

¹⁵⁸ K. Pacuski, *Mazowsze wobec walk o władzę*, s. 601.

Po zapoznaniu się z ustaleniami Pacuskiego przyjmuję jednak, że wspomniany obszar został przyłączony do Mazowsza dopiero po śmierci Konrada II (1294), w czasie walk o władzę w Polsce między Waławem II a Władysławem Łokietkiem i ich sojusznikami. Bolesław II współpracował wówczas z Łokietkiem, dlatego przyłączenie kasztelanii sieciechowskiej nie spowodowało konfliktu między obu Piastami. Hipotetycznie można przyjąć dwie równorzędne daty przyłączenia Sieciechowszczyzny do Mazowsza: 1300 r. i lata 1304–1305. Zdaniem Pacuskiego, zajęcie tego terytorium po 1292 r., zwłaszcza w latach 1300, 1302, wywołałoby kontrakcję starostów czeskich i zakończyłoby się niepowodzeniem¹⁵⁹. Jednak, jeżeli fakt zajęcia tego terytorium połączymy z agresją czeską na Mazowsze w 1300 r. to prawdopodobnie akcja zbrojna Waławca II miała ukarać księcia mazowieckiego nie tylko za porzucenie sojuszu z Przemyślą, rozpad małżeństwa jego siostry, ale także za przyłączenie Sieciechowa do księstwa mazowieckiego. Także zaproponowany przez Pacuskiego termin przyłączenia kasztelanii sieciechowskiej: druga połowa 1304 r. – początek 1305 r. jest możliwy do zaakceptowania. Dodałbym tylko, że w zajęciu Sieciechowa uczestniczył prawdopodobnie Trojden I, który działał tu niewątpliwie z polecenia ojca Bolesława II. Trojden I (urodzony w latach 1284–1288)¹⁶⁰ posiadał już wiek sprawny (liczył ok. 20 lat), dlatego mógł dowodzić oddziałami mazowieckimi, które zajęły obszar kasztelanii sieciechowskiej. Nie wykluczone, że w nagrodę od ojca otrzymał w zarząd wspomnianą kasztelanię i później postanowił dla podkreślenia swego prestiżu umieścić tytuł sieciechowski na sporządzonej pieczęci. Tytułował się również władcą sieciechowskim na dokumentach. Posiadanie przez Trojdena I tego terytorium nie należy łączyć z podziałem Mazowsza; starsi Bolesławowice za życia ojca mieli tylko po jednej kasztelanii, które stanowiły ich oprawę. Dlatego posiadanie przez Trojdena kasztelanii sieciechowskiej świadczy o jego osobistych zasługach związanych z przyłączeniem tego obszaru do Mazowsza. Było to możliwe ok. 1300 r., a nawet bardziej prawdopodobne w latach 1304–1305. Znamy przykład księcia Henryka V Grubego, który po zwycięskiej bitwie pod Zwróconą zaczął używać tytułu „pana Jawora”¹⁶¹. Nie można wykluczyć, że proces podziału Mazowsza opóźnił się ze względu na młody wiek przyrodniego brata książąt, Waławca. W okresie poprzedzającym podział Mazowsza starsi synowie Bolesława zastępowali ojca w różnych czynnościach prawnych, zwłaszcza Siemowit II, który po śmierci

¹⁵⁹ Tamże, s. 600.

¹⁶⁰ K. Jasiński, *Rodowód Piastów mazowieckich*, s. 31.

¹⁶¹ A. Wałkowski, *Dokumenty i kancelaria księcia legnickiego Henryka V*, Wrocław 1991, s. 19.

Bolesława II, jako najstarszy i najbardziej doświadczony przewodził książętom mazowieckim.

Przy analizie podziałów terytorialnych Mazowsza w I poł. XIV w. należy się odnieść do kolejnego interesującego zagadnienia, które wzbudza od lat dyskusje wśród historyków, a wiąże się z posiadaniem w 1313 r. Warszawy przez Siemowita II. W zachowanym w kopii dokumencie Siemowita II z 23 IV 1313 r. (wystawionym na dzień przed śmiercią ojca)¹⁶², dotyczącym nadania wsi Radzikowo koło Błonia, najstarszy z Bolesławowiców wystąpił z tytułaturą: *dux Mazouie ac Warss(owiensis)*?¹⁶³. Świadczy to zdaniem niektórych badaczy, że Bolesław II przed śmiercią wyznaczył najstarszemu synowi dzielnicę warszawską wykrojoną z księstwa czerskiego¹⁶⁴. Jednak z późniejszych wiarygodnych źródeł wiadomo, że Warszawa należała do księstwa Trojdena I i była jedną z ulubionych jego rezydencji, o czym świadczą m.in. akta z procesu polsko-krzyżackiego¹⁶⁵. W przynależność Warszawy do dzielnicy Siemowita II wątpi Suchodolska, która jednak zajmowała rozbieżne stanowisko w tej sprawie. Początkowo uzasadniała tezę, że istnienie samodzielnego księstwa warszawskiego w 1313 r. było niemożliwe¹⁶⁶, a następnie (pod wpływem argumentacji Rutkowskiego)¹⁶⁷ zajęła stanowisko przeciwne¹⁶⁸. W ostatnim wydaniu *Dziejów Mazowsza*, badaczka ta ponownie wypowiedziała się przeciwko autentyczności tytułatury warszawskiej Siemowita II i możliwości istnienia w 1313 r. księstwa warszawskiego¹⁶⁹.

Analizowany dokument z 23 IV 1313 r., w którym Siemowit II, za zgodą swego ojca Bolesława, księcia mazowieckiego i wiskiego, nadał wieś Radzikowo koło Błonia wraz immunitetem, zachował się tylko w późniejszych kopiach. Najstarsza z nich (piętnastowieczna) zachowała się w księgach ziemskich błońskich¹⁷⁰. Szczegółowa analiza auten-

¹⁶² K. Jasiński, *Rodowód Piastów mazowieckich*, s. 18.

¹⁶³ NKDMaz., cz. 2, nr 135; E. Suchodolska, *Regesty*, nr 88.

¹⁶⁴ J. W. Gomulicki, *Początki Warszawy (o metryce grodu i miasta)*, RW, t. 7, 1966, s. 68; H. Rutkowski, *Początki tytułu księcia warszawskiego w XIV wieku*, w: „Studia Warszawskie”, t. 19 [21], 1975, z. 2, s. 170.

¹⁶⁵ J. Karwasińska, *Proces polsko-krzyżacki w Warszawie przed sześciuset laty*, w: *taż*, *Mazowsze i Kujawy*, s. 21–22.

¹⁶⁶ E. Łuczycza-Suchodolska, *Najstarsze wzmianki o Warszawie*, w: „Studia Warszawskie”, t. 19 [21], z. 2, s. 149–162.

¹⁶⁷ H. Rutkowski, *Początki tytułu*, s. 163–170.

¹⁶⁸ E. Suchodolska, *Dzieje polityczne (połowa XIII-połowa XIV w.)*, w: *Dzieje Mazowsza do 1526 r.*, s. 195–197.

¹⁶⁹ *Taż*, *Dzieje polityczne*, s. 235.

¹⁷⁰ AGAD, Błońskie ziem., seria 1, t. 2, k. 55v–56v i 58. Wpis z 1469 r., wg oryginału?; tytuł: *Privilegium Radzykowo*.

tyczności tego dokumentu dokonana przez Suchodolską wykazała, że nie został on sfalszowany¹⁷¹. Dlatego sądzę, że Siemowit II na tym dokumencie użył poprawnej tytulatury, która była zgodna z aktualnym stanem jego posiadania, gdyż najstarszy z Bolesławowiców otrzymał od ojca kasztelanię warszawską, jako tymczasowe zaopatrzenie. Do momentu śmierci Bolesława II (24 IV 1313) granicą nowej kasztelanii warszawskiej, z kasztelanią czerską (władztwem Trojdena II), była rzeka Jeziora (Jeziora) na całej długości, po rejon Chabdzinka, gdzie granica osiągała Wisłę i przekraczała ją poniżej Falenicy¹⁷². Pojawienie się tytułu warszawskiego w tytulaturze Siemowita II zbiegło się z równoczesnym awansem samej Warszawy. Ośrodek ten zaczął odgrywać coraz większą rolę w życiu politycznym i gospodarczym Mazowsza¹⁷³. Przekazanie kasztelanii warszawskiej Siemowitowi II nastąpiło na pewno przed lokacją tego ośrodka, która miała miejsce prawdopodobnie na początku XIV w. (w latach 1303–1309)¹⁷⁴. Po śmierci Konrada II (1294) Bolesław II, będąc księciem całego Mazowsza, dokonał rekonstrukcji słabo jeszcze rozbudowanej sieci miejskiej w całej dzielnicy¹⁷⁵. Z jego inicjatywy założono nowy ośrodek miejski na terenie południowego Mazowsza w postaci Warszawy, jako miasta książęcego lokowanego na skarpie wiślanej kilka kilometrów na północ od Jazdowa (dotychczasowego głównego ośrodka książęcego w tym miejscu), w pobliżu dogodnej przeprawy wiślanej¹⁷⁶. Decyzja ta miała ułatwić powstanie nowego portu rzecznego dla żeglugi spławu drogą wodną produktów leśnych i rolnych oraz wyrobów rzemieślniczych, gdyż Warszawa znalazła się na szlaku handlowym prowadzącym z Torunia do ośrodków Rusi południowo-wschodniej, wśród których ważną rolę odgrywał

¹⁷¹ E. Łuczycka [Suchodolska], *Trzy dokumenty książąt mazowieckich z pierwszej połowy XIV w.*, PH, t. 54, 1973, z. 2, s. 346 nn.; też, *Regesty*, nr 88, s. 63. Wg wspomnianej badaczki „mimo pewnych sprzeczności między datą a informacjami zawartymi w tekście i błędów kopisty dokument nie budzi podejrzeń”.

¹⁷² K. Pacuski, *Puszcza Kampinoska w średniowieczu i na początku czasów nowożytnych (do 1526 r.)*, w: *Kampinoski Park Narodowy*, t. 3, *Dzieje Puszczy Kampinoskiej i okolic*, cz. 1, red. P. Matusak, Izabelin 2005, s. 185; wg tego badacza, wspomniana granica utrzymała się jako rozgraniczenie ziem czerskiej i warszawskiej aż do rozbiorów.

¹⁷³ H. Samsonowicz, *Warszawa w handlu średniowiecznym*, w: „*Studia Warszawskie*”, t. 19 [21], z. 2, s. 9–31.

¹⁷⁴ Na temat ustroju i organizacji Warszawy w XIV w. zob. ostatnio J. Grabowski, *Ustrój i organizacja władz Starej Warszawy w epoce książąt mazowieckich (XIV–XVI wiek)*, RW, t. 36, 2008, s. 62–75, gdzie wcześniejsza literatura przedmiotu.

¹⁷⁵ T. Lalik, *Uwagi o rozwoju miast mazowieckich i Warszawy*, w: „*Studia Warszawskie*”, t. 19 [21], z. 2, s. 42.

¹⁷⁶ K. Pacuski, *Puszcza kampinoska*, s. 185.

Włodzimirz Wołyński. W pobliżu przeprawy przez Wisłę wytworzył się lokalny targ połączony z tarbarnami-karczmami oraz z instytucjami gospodarczymi związanymi z istniejącym grodem książęcym. W pobliżu lokowanego miasta wzniesiono nowy gród, z pierwszymi elementami murowanego przyszłego zamku¹⁷⁷. Zdaniem Pacuskiego, do nowego grodu warszawskiego przeniesiono urząd kasztelana¹⁷⁸; prawdopodobnie przeszedł tu dotychczasowy kasztelan rokicki spod Błonia¹⁷⁹. Zauważmy, że Piastów mazowieckich, zwłaszcza Trojdena I, który przejął po ojcu we władanie księstwo czersko-warszawskie, łączyły z Rusią bardzo bliskie stosunki, gdyż jego żoną była Maria, córka Jerzego I, księcia halicko-włodzimierskiego. Niewykluczone, że z jej fundacji powstał kościół św. Jerzego w Warszawie, należący później do kanoników regularnych w Czerwińsku.

Po śmierci Bolesława II (24 IV 1313 r. w Wyszogrodzie), i jego uroczystym pogrzebie w katedrze św. Zygmunta w Płocku¹⁸⁰, wszedł w życie przygotowany przez księcia seniora (za zgodą synów i najwyższych dygnitarzy mazowieckich) ostateczny podział Mazowsza na trzy dzielnice. Księstwo Siemowita II obejmowało środkową największą część Mazowsza, mianowicie kasztelanie (późniejsze ziemie): rawską, sochaczewską, ciechanowską, zakroczymską i wiską¹⁸¹. Najstarszy z Bolesławowiców, będąc księciem sochaczewskim, przejął zwierzchnictwo nad arcybiskupim Łowiczem, a jako władca Zakroczymia nad dobrami pułtuskimi biskupstwa płockiego. Chociaż Siemowit II objął największą terytorialnie dzielnicę ze stolicą w Rawie (o bardzo wydłużonym kształcie, sięgającą aż po źródła Biebrzy), to jednak w większości wyludnioną i słabo zagospodarowaną. Księstwo przypadło Trojdenowi I obejmowało kasztelanię czerską (z Warką i Grodźcem-Grójcem), warszawską (z Błoniem i Tarczynem)¹⁸², kasztelanię kamieniecką na Pobużu

¹⁷⁷ A. Gieysztor, *Zamek Piastów i Jagiellonów*, w: *Zamek Królewski w Warszawie*, red. A. Gieysztor, Warszawa 1972, s. 13 nn.

¹⁷⁸ K. Pacuski, *Puszcza kampinoska*, s. 185.

¹⁷⁹ Urząd kasztelana rokickiego (gród Rokitno nad rzeką Utratą, 2 km na płn. od Błonia) został poświęcony na dokumentach Konrada II czerskiego z 1282 r. Na dwóch dokumentach z tego roku (NKDMaz., cz. 2, nr 67, 68) wystąpił Mikołaj, kasztelan rokicki. Na temat roli Rokitna we wcześniejszym okresie zob. T. Kiersnowska, *Najstarsze kościoły archidiakonalne południowego Mazowsza*, w: *Kościół. Kultura. Społeczeństwo. Studia z dziejów średniowiecza i czasów nowożytnych*, red. S. Bylina, Warszawa 2000, s. 49–52.

¹⁸⁰ K. Jasiński, *Rodowód Piastów mazowieckich*, s. 18.

¹⁸¹ K. Pacuski, *Ziemia gostynińska*, s. 116; K. Pacuski, A. Swieżawski, *Siemowit II*, s. 71; H. Rutkowski, *Podziały dzielnicowe Mazowsza*, w: *Dzieje Mazowsza*, s. 234.

¹⁸² Trojden I po objęciu Warszawy nie używał tytułatury warszawskiej, stosując najczęściej dwuczłonową formułę, złożoną z tytułu mazowieckiego i czerskiego.

(późniejsza ziemia nurska) oraz Liw. Natomiast najmłodszemu z braci, Waclawowi, przypadły kasztelanie z ośrodkami w stołecznym Płocku (wraz z Raciążem, Sierpcem i Szreńskiem), Wyszogrodzie (z Płońskiem i wschodnią częścią Zawkrza), Gostyninie (z Gąbinem i terenami pod Sochaczewem na lewym brzegu Bzury).

Jeżeli nawet doszło do krótkotrwałego konfliktu między braćmi po śmierci Bolesława II (w co jednak należy wątpić) to nie doprowadził on do żadnych zmian w podziałach Mazowsza. Sądzę, że Bolesławowice uszanowali wolę ojca i nie doszło między nimi do bratobójczej walki. Zauważmy, że podział, który został dokonany w 1313 r. nie krzywdził żadnego z książąt mazowieckich. Oprócz odosobnionej i lakonicznej zapiski, nie zachowały się żadne źródła mówiące o konflikcie między Bolesławowicami po śmierci ojca. Jeżeli byśmy zapiskę z *Rocznika Miechowskiego* w brzmieniu *duces Mazovie fratres inter se pugnant* potraktowali poważnie, to rezultatem tego konfliktu musiałby być nowy podział dzielnicy ojcowskiej, który nastąpił w 1316 lub na początku 1317 r. Część literatury przyjmuje takie rozwiązanie, czego dowodem ma być obecność Chwalisława, kasztelana sochaczewskiego (urzędnika ziemi należącej hipotetycznie uprzednio do Trojdena I), na dokumencie Siemowita II z 17 I 1317 r.¹⁸³ Jednak jest to mało prawdopodobne. Niewielka ilość zachowanych dokumentów książęcych z lat 1313–1316/1317 nie uprawnia do stawiania hipotezy opartej na odosobnionej zapisce, która o ile jest wiarygodna to może odnosić się do innego okresu w dziejach Mazowsza. Nie sądzą również, żeby zatarg między braćmi w 1316 r. wiązał się z zawartym w tym czasie małżeństwem Waclawa z Elżbietą Giedyminówną¹⁸⁴.

Ustanowiony w 1313 r. podział Mazowsza na trzy dzielnice przetrwał w zasadzie do 1345 r., tj. do śmierci Siemowita II Bolesławowica, który zmarł bezpotomnie¹⁸⁵. Wcześniejsze zgony jego braci: Waclawa (1337)¹⁸⁶ i Trojdena (1341)¹⁸⁷ nie spowodowały żadnych zmian, gdyż pozostawili oni męskie potomstwo. W okresie rządów na Mazowszu synów Bolesława II (1313–1337/1345), dzielnica ta znalazła się w dużo trudniejszej sytuacji politycznej, niż na początku XIV w., ze względu na wzrost znaczenia państw ościennych, m.in. Litwy i zakonu krzyżackiego w Prusach. Natomiast w 1320 r. miała miejsce korona-

Tytulatura warszawska pojawiła się ponownie na dokumentach książąt mazowieckich dopiero w kancelarii Kazimierza I Trojdenowica (1349–1355).

¹⁸³ NKDMaz., cz. 2, nr 145; E. Suchodolska, *Regesty*, nr 96.

¹⁸⁴ Na temat daty małżeństwa Waclawa z Elżbietą zob. rozdz. III.

¹⁸⁵ K. Jasiński, *Rodowód Piastów mazowieckich*, s. 30.

¹⁸⁶ Sądzę hipotetycznie, że Waclaw Bolesławowic zmarł 17 V 1337 r., zob. rozdz. III.

¹⁸⁷ K. Jasiński, *Rodowód Piastów mazowieckich*, s. 31–32.

cja Władysława Łokietka na króla Polski. Także bardzo różnie (mimo zawartego małżeństwa Waclawa z Elżbietą Giedyminówną) układały się stosunki z Litwą. Książęta mazowieccy uczestniczyli w tym czasie w rywalizacji z innymi państwami o panowanie na Rusi halicko-włodzimierskiej, po bezpotomnej śmierci ostatnich Romanowiczów. Związki władców Mazowsza z Rusią halicko-włodzimierską datują się od końca XII w. Rozdrobnienie dzielnicowe Rusi sprzyjało procesowi wzrostu wpływów polskich na tym obszarze. W 1192 r. Kazimierz Sprawiedliwy (którego dzielnicą obejmowała również Mazowsze) zażył Drohiczyn¹⁸⁸. W latach 1209–1227 władał tym obszarem jego syn, książę krakowski Leszek Biały¹⁸⁹. W 1237 r. Konrad I Kazimierzowicz nadał szczupłemu zakonowi Braci Dobrzyńskich gród Drohiczyn wraz z okręgiem wyraźnie oznaczonym według granic, które miały się opierać na rzekach Bug i Nurzec¹⁹⁰. Jednak już wkrótce Drohiczyn został opanowany przez księcia włodzimiersko-halickiego, Daniela Romanowicza, który braci dobrzyńskich usunął, chociaż wspólnie z książętami mazowieckimi organizował stąd, w latach 1248, 1253, 1254 wyprawy na pogańskich Jaćwingów¹⁹¹. W 1253 r. w Drohiczynie miała miejsce koronacja Daniela Halickiego¹⁹², której dokonał na polecenie papieża opat Opizo z Mezzano. Papież łączył z tym faktem nadzieję na pozyskanie Daniela dla unii kościelnej. Jednak Daniel zerwał stosunki z Rzymem i pozostał przy prawosławiu. Ostatnimi książętami halicko-włodzimierskimi z dynastii Romanowiczów byli bracia Andrzej i Lew, synowie Jerzego Lwowica¹⁹³. Po śmierci Andrzeja Juriewica (zmarłego przed 21 V 1323 r.)¹⁹⁴ władzę w księstwie halicko-włodzimierskim objął jego siostrzeniec Bolesław, syn Trojdena I i Marii Juriewny¹⁹⁵. Na pewno nastąpiło to w wyniku osiągniętego kompromisu między stronami pretendującymi do spadku po Romanowiczach,

¹⁸⁸ W. Caban, *Polityka północno-wschodnia Kazimierza Sprawiedliwego w latach 1177–1192*, „Rocznik Białostocki”, t. 12, 1974, s. 206–207.

¹⁸⁹ K. Kwiatkowski, *Drohiczyn n. Bugiem jako miejsce stykania się wpływów rusko-bałtyjsko-polskich (XII–XIV w.)*, „Zeszyty Naukowe Studenckiego Koła Naukowego Historyków Uniwersytetu w Białymstoku”, red. R. Poniak, Białystok 2003, s. 71.

¹⁹⁰ CDM, nr 366.

¹⁹¹ S. Aleksandrowicz, *Działania wojenne w XI–XIII wiekach*, w: *Z dziejów wojskowych ziem północno-wschodnich Polski*, Białystok 1986, s. 25–29; M. Radoch, *Rywalizacja litewsko-mazowiecka o ziemię drohiczką*, s. 133, przyp. 1.

¹⁹² B. Włodarski, *Polska i Ruś 1194–1340*, Warszawa 1966, s. 121; D. Dąbrowski, *Rodowód Romanowiczów książąt halicko-wotyńskich*, Wrocław 2002, s. 43, 94.

¹⁹³ D. Dąbrowski, *Rodowód Romanowiczów*, s. 249.

¹⁹⁴ Tamże, s. 251.

¹⁹⁵ J. Tęgowski, *Okoliczności wstąpienia na tron*, s. 313–326.

mianowicie Mazowszem, Polską, Węgrami i Litwą, przy udziale chana Uzbeka i za zgodą miejscowego bojarstwa¹⁹⁶. Zdaniem J. Tęgowskiego, Bolesław Trojdenowic został władcą Rusi halicko-włodzimierskiej nie tylko dzięki mazowieckim posiłkom wojskowym, ale również zabiegom jego matki Marii Juriewny¹⁹⁷, której obecność podczas elekcji syna miała mu zapewnić pokojowe przejęcie władzy w księstwie. Świadczy o tym m.in. dokument Trojdenowica z 1323 r., na którym wystąpił z intytulacją: *ego Georgius Trondzyenyewycz cum matre mea*¹⁹⁸. Akceptując w pełni ustalenia Tęgowskiego, dotyczące okoliczności objęcia władzy przez Bolesława Trojdenowica na Rusi, chciałbym dodać, że intytulacja dokumentu z 1323 r. może świadczyć o tym, że Maria Juriewna (siostra zmarłych książąt halicko-włodzimierskich) za zgodą bojarów ruskich sprawowała ok. 1 roku opiekę nad synem do czasu osiągnięcia przez niego pełnoletności. Przemawia za tym fakt, że pierwsze samodzielne dokumenty Bolesława Jerzego pochodzą dopiero z 1325 r. Osiągnięcie przez Bolesława Jerzego w 1324 lub 1325 r. pełnoletności potwierdza wcześniejsze moje ustalenia, że ślub Trojdena I z Marią Juriewną miał miejsce prawdopodobnie w 1309 r. Bolesław przy okazji chrztu w obrządku prawosławnym przyjął imię Jerzy (*Georgius*), które nawiązywało do dziada macierzystego Jerzego I Lwowica, księcia halickiego i włodzimierskiego, zmarłego w 1308 r.¹⁹⁹ Okoliczności objęcia władzy na Rusi przez Bolesława Jerzego przemawiają za tym, że jego elekcja nastąpiła w wyniku wcześniejszych międzynarodowych ustaleń między pretendentami do spadku, a następnie zawartego już bezpośrednio porozumienia między dworem czerskim (reprezentowanym przez Marię Juriewnę i jej syna Bolesława) i przedstawicielami bojarstwa halickiego, którzy wyrazili zgodę na rządy Bolesława z matką do czasu osiągnięcia przez Trojdenowica lat sprawnych. W pełni samodzielne rządy objął Bolesław w 1324 lub na początku następnego roku. W 1331 r. Bolesław Jerzy poślubił Eufemię Giedyminównę, księżniczkę litewską²⁰⁰. Była

¹⁹⁶ L. Wojtowycz, *Walka o spadek po Romanowiczach a król polski Kazimierz III Wielki, w: Kazimierz Wielki i jego państwo. W siedemsetletnią rocznicę urodzin ostatniego Piasta na tronie polskim*, red. J. Maciejewski, T. Nowakowski, Bydgoszcz 2011, s. 57.

¹⁹⁷ J. Tęgowski, *Okoliczności wstąpienia na tron*, s. 320.

¹⁹⁸ AGAD, MK 48, s. 822; Reg. MRPS, t. 4/2, nr 16885; J. Tęgowski, *Okoliczności wstąpienia na tron*, Dodatek źródłowy, nr I, s. 325. Dokument ten (znany obecnie tylko z tłumaczenia z języka ruskiego na łacinę) dotyczy potwierdzenia Chodorowi Hołowaczowi nadania wsi Zabłoće w ziemi przemyskiej, które uczynił na rzecz jego ojca (Jerzego) książę Lew Juriewicz.

¹⁹⁹ K. Jasiński, *Rodowód Piastów mazowieckich*, s. 58–59. Zatem pierwsze imię tego Trojdenowica nawiązywało do dziada ojczystego, natomiast drugie do dziada macierzystego.

²⁰⁰ K. Jasiński, *Rodowód Piastów mazowieckich*, s. 59–61; J. Tęgowski, *Pierwsze pokolenia*, s. 246–248.

ona rodzoną siostrą jego bratowej, Elżbiety Giedyminówny, żony księcia Waclawa. Dlatego ślub młodej pary odbył się w katedrze płockiej²⁰¹. Poślubienie przez Bolesława Eufemii Giedyminówny, która była siostrą nie tylko Elżbiety Waclawowej, ale również Anny Aldony (żony królewicza Kazimierza) świadczy, że istniała jakaś współpraca między książętami mazowieckimi, Litwą i Królestwem Polskim. Jednak Bolesław Jerzy po wstąpieniu na tron halicki mógł liczyć głównie na swoich bliskich krewnych: ojca Trojdena oraz stryjów: Siemowita II i Waclawa. O powiązaniach Bolesława Jerzego z dzielnicą czerską świadczy obecność jako świadka Bartłomieja, wójta warszawskiego²⁰², przy ustanowieniu przez księcia 20 I 1339 r. wójtostwa dziedzicznego w Sanoku na prawie niemieckim²⁰³. Był on prawdopodobnie mazowieckim ekspertem i doradcą księcia w sprawie lokacji miasta Sanoka na prawie niemieckim. Wskazują na to również kontakty gospodarcze mieszczaństwa warszawskiego z księstwem halicko-włodzimierskim²⁰⁴.

Bolesław Jerzy w okresie swoich rządów prowadził w miarę samodzielną politykę zagraniczną. Zdaniem Leontija Wojtowycza, nie ma żadnych przesłanek świadczących o tym, że książę był polskim satelitą i działał w nurcie polityki Władysława Łokietka, a następnie Kazimierza Wielkiego²⁰⁵. Prawdopodobnie nie uczestniczył także, zdaniem tego badacza, w obu zjazdach wyszehradzkich z 1335 i 1338 r.²⁰⁶ Swoją politykę oparł początkowo na bliskiej współpracy z księstwem czerskim, a następnie wzmocnił zawartym w 1331 r. sojuszem z Litwą. W 1334 r. potwierdził również współpracę z zakonem krzyżackim. Bolesław Jerzy zmarł 21 III 1340 r.; prawdopodobnie otruty przez bojarów²⁰⁷. Wojtowycz przypuszcza, że śmierć Trojdenowica mogła być powiązana z ugodą wyszehradzką z 1338 r. oraz z nieudanymi próbami Władysława Siemowitowica, pretendenta do tronu ruskiego popieranego przez Polskę przeciw Bolesławowi Jerzemu. Sądzę, że książę został zamordowany z inspiracji bojarów wołyńskich przeciwstawiających się jego polityce wewnętrznej. Zauważmy, że po zgonie Trojdenowica stosunki książąt czerskich z Kazimierzem Wielkim były nie tylko poprawne, ale nastąpiła bliska współpraca wojskowa, owoc

²⁰¹ *Joannis Dlugossi Annales*, ks. 9, s. 173.

²⁰² Na jego temat S. M. Szacherska, *Wójtowie dziedziczni Starej Warszawy*, w: *Spółczesność Polski średniowiecznej*, red. S. K. Kuczyński, Warszawa 1981, s. 292.

²⁰³ KDKP, t. 3, nr 88.

²⁰⁴ H. Paszkiewicz, *Polityka ruska*, s. 41; E. Suchodolska, *Dzieje polityczne*, w: *Dzieje Mazowsza*, s. 246.

²⁰⁵ L. Wojtowycz, *Walka o spadek*, s. 59.

²⁰⁶ Tamże.

²⁰⁷ J. Bieniak, *Wygaśnięcie książąt halicko-włodzimierskich*, s. 392.

zbliżenia z królem w sytuacji zagrożenia Mazowsza ze strony Litwy. Ciało zmarłego tragicznie księcia zabrano z Włodzimierza Wołyńskiego albo podczas pierwszej wyprawy Kazimierza Wielkiego i posiłków mazowieckich na Ruś (która miała miejsce ok. połowy kwietnia 1340 r.)²⁰⁸ lub prochy księcia później ekshumowano i pogrzebano w grudniu t. r. w klasztorze dominikanów w Warce²⁰⁹.

Nie wiadomo czy w latach 1340–1342, w czasie walk o Ruś halicko-włodzimierską (po śmierci Bolesława Jerzego), Trojden I wraz ze starszym synem Siemowitem III zdobył przejściowo ziemię drohicką, o czym świadczy, zdaniem niektórych badaczy²¹⁰, mandat Siemowita III z 31 I 1342 r., skierowany do Jana Dobrogostowica, wojewody drohickiego, w sprawie dóbr Zuzela, należących do kanoników regularnych w Czerwińsku²¹¹. Według Marka Radocha, jest to pogląd nieuzasadniony, gdyż nie ma dowodu na to, żeby ziemia drohicka należała w tym czasie, a także później, do Mazowsza²¹². Autor ten sądzi, że Podlasie zajęli Litwini po śmierci ostatnich książąt halicko-włodzimierskich (Łwa i Andrzeja) i że obszar ten nieprzerwanie należał do Wielkiego Księstwa Litewskiego aż do 1390 r.²¹³ Zauważmy, że informacja o Janie Dobrogostowicu, wojewodzie drohickim wystąpiła w dokumencie sporządzonym w kancelarii księżęcej, którego autentyczność nie została podważona w dotychczasowej literaturze²¹⁴. Darowiznę na rzecz opactwa mógł uczynić jeszcze Bolesław Jerzy, syn Trojdena I, o czym nie wspomina ten dokument zrehabilitowany w formie skróconej, typowej dla formularza mandatu. Zuzela leżała w kasztelanii kamienieckiej (późniejszej ziemi nurskiej) graniczącej z Podlasiem, dlatego dobra przynależne do klucza zuzelskiego mogły znajdować się także na lewym brzegu Bugu, na terenie ziemi drohickiej. Nie można także wykluczyć, że w okresie walk Kazimierza Wielkiego i posiłków mazowieckich o Ruś halicko-włodzimierską doszło do przejściowego zajęcia części Podlasia przez Trojdena I. Świadczyłby o tym tytuł wojewody drohickiego, z jakim wystąpił w mandacie Siemowita III Jan Dobrogostowic. Jan Dobrogostowic powinien wywodzić się z możnowładztwa mazowieckiego; imię Dobrogost wskazuje czytelnie na ród Nałęczów²¹⁵. Mógł być nominowany albo przez Bolesława Jerzego,

²⁰⁸ *Rocznik Traski*, MPH, t. 2, Lwów 1872, s. 861–861.

²⁰⁹ Zob. rozdz. III: Bolesław Jerzy Trojdenowic.

²¹⁰ H. Paszkiewicz, *Z dziejów Podlasia*, s. 240–242.

²¹¹ *NKDMaz.*, cz. 2, nr 249.

²¹² M. Radoch, *Rywalizacja litewsko-mazowiecka o ziemię drohicką*, s. 134–136.

²¹³ Tamże, s. 136.

²¹⁴ E. Suchodolska, *Regesty*, nr 158.

²¹⁵ Por. K. Pacuski, *Możnowładztwo i rycerstwo ziemi gostynińskiej w XIV i XV w.*, Warszawa 2009, indeks, s. 521.

albo przez Trojdena po śmierci syna. Trudno jest ustalić, jak długo wspomniany obszar Podlasia (prawdopodobnie terytorium graniczące z kasztelanią kamieniecką, tj. późniejszą ziemią nurską) należał do księstwa czerskiego. Ponownie ziemię drohicką zajął dopiero w 1382 r. Janusz I, wnuk Trojdena I.

Zachodzące w I poł. XIV w. zmiany w układzie sił w Europie Środkowo-Wschodniej zmusiły niezależnych dotąd książąt mazowieckich do określenia swojego stosunku do zjednoczonego Królestwa Polskiego, zakonu krzyżackiego, Litwy i Korony Czeskiej. Zanim przejdę do podsumowania tego okresu w dziejach Mazowsza, dokonam bilansu zysków i strat, jakie przyniosła tej dzielnicy walka o zachowanie niezależności, omówię rolę poszczególnych księstw mazowieckich w polityce w tej części kontynentu. Chociaż Mazowsze w I połowie XIV w. zaczynało tracić na swoim znaczeniu, to jednak książętom udało się (za cenę przejściowej zależności) obronić swój stan posiadania przed ekspansją państw ościennych.

Ważną rolę w polityce książąt mazowieckich odgrywały stosunki z zakonem krzyżackim, gdyż rzutowały one na relacje Mazowsza z Polską i Litwą. Chociaż zatargi mazowiecko-krzyżackie pojawiły się już w I poł. XIII w., w czasach Konrada Kazimierzowica (spory dotyczące ziemi lubawskiej), to jednak dopiero zajęcie Pomorza Gdańskiego przez Krzyżaków i przeniesienie siedziby wielkiego mistrza do Malborka stwarzało realne zagrożenie ekspansją krzyżacką na ziemię mazowieckie. Zmieniająca się dynamicznie, w latach dwudziestych i trzydziestych XIV stulecia, sytuacja polityczna w relacjach między Polską a zakonem krzyżackim była wielkim wyzwaniem dla książąt mazowieckich. Sojusz Polski z Litwą a państwa krzyżackiego z monarchią Luksemburgów, stwarzały poważne zagrożenie dla niezależności i suwerenności Mazowsza, gdyż dzielnica ta (podzielona na trzy małe państewka) znalazła się między Królestwem Polskim, Królestwem czeskim Luksemburgów, Wielkim Księstwem Litewskim i władztwem zakonu krzyżackiego w Prusach. Z tym ostatnim sąsiadem bardzo różnie układały się stosunki polityczne. Można je prześledzić w kontekście m.in. udziału Mazowszan w procesach polsko-krzyżackich (inowrocławsko-brzeskim i uniejowsko-warszawskim), w układach: golubskim z 24 IV 1321 r.²¹⁶ i brodnickim z 2 I 1326 r.²¹⁷, pokoju kaliskim z 1343 r.²¹⁸ Na temat tych wydarzeń oraz stosunków Polski, Litwy i Mazowsza z zakonem krzyżackim zachowała się obszerna literatura²¹⁹. Nie tylko

²¹⁶ NKDMaz., cz. 2, nr 158.

²¹⁷ Tamże, nr 179, 180.

²¹⁸ Tamże, nr 255.

²¹⁹ Zob. m.in. S. Zajączkowski, *Polska a Zakon krzyżacki w ostatnich latach Władysława Łokietka*, Lwów 1929; A. Wojtkowski, *Tezy i argumenty w sporach terytorialnych*

w starszych, ale i w nowszych publikacjach postawa władców mazowieckich względem zakonu krzyżackiego w połowie XIV w. bywała różnie oceniana. Jednak czy udział księcia Waclawa w procesie polsko-krzyżackim w charakterze świadka i jego „lakoniczne zeznania” można traktować jako postawę przychylną wobec Krzyżaków? Czy może oznakę przyjaźni w stosunku do Władysława Łokietka?²²⁰ Zdaniem Bieniaka, zastanawia fakt, że w procesie inowrocławskim świadczył (spośród książąt mazowieckich) jedynie najmłodszy Waclaw, który najmniej mógł pamiętać rozpatrywane tam wydarzenie²²¹. Natomiast wg Suchodolskiej, nieobecność na procesie Siemowita II i Trojdena I mogła być spowodowana chęcią zachowania neutralności, której nie udało się zachować bratu²²². Sądzę że wypowiedzi Waclawa można interpretować jako próbę zachowania neutralnej postawy w konflikcie polsko-krzyżackim, co rzutowało również na stosunki mazowiecko-litewskie. Zauważmy, że Waclaw poślubił w 1316 r. Elżbietę, córkę wielkiego księcia litewskiego Giedymina²²³, co na pewno nie zostało dobrze odebrane przez władze zakonu krzyżackiego w Prusach. Nie zachowała się korespondencja mazowiecko-krzyżacka z tego okresu. Nie wiemy, czy także na pozostałych książąt nie wywierano nacisku w czasie procesu polsko-krzyżackiego. Pamiętać także trzeba, że Waclaw znajdował się prawdopodobnie pod wpływem biskupa płockiego Floriana²²⁴, a będąc

z Krzyżakami, cz. 1 (1310–1454), KMW, 1966, nr 1 (91), s. 3–98; A. Nikžentatis, *Litwa i Zakon Krzyżacki w końcu XIII i 1. połowie XIV w. (1283–1345)*, w: *Ekspansja niemieckich zakonów rycerskich w strefie Bałtyku od XIII do połowy XVI wieku*, red. M. Biskup, Toruń 1990, s. 127–142; J. Tandecki, *Polityka zewnętrzna. Stosunki Zakonu z Polską*, w: *Państwo zakonu krzyżackiego w Prusach. Władza i społeczeństwo*, red. M. Biskup, R. Czaja, Warszawa 2008, s. 110–115.

²²⁰ *Lites ac res gestae inter Polonos Ordinemque Cruciferorum*, t. 1, *Causa Iunivladislaviae et Brestiae – Cuiaviae anno 1320–1321 acta*, wyd. H. Chłopocka, Wrocław 1970, s. 30–31. Z literatury przedmiotu na ten temat zob. m.in.: K. Tymieniecki, *Proces polsko-krzyżacki z lat 1320–1321*, PH, t. 21, 1921, s. 109; B. Włodarski, *Między Polską, Litwą a Zakonem*, s. 9n; H. Chłopocka, *Procesy Polski z zakonem krzyżackim w XIV w. wieku. Studium źródłoznawcze*, Poznań 1967, s. 228; W. Sieradzan, *Świadomość historyczna świadków w procesach polsko-krzyżackich w XIV i XV wieku*, s. 216. Natomiast na temat genezy samego procesu, J. Bieniak, *Geneza procesu polsko-krzyżackiego z lat 1320–1321 (Inowrocławsko-Brzeski)*, w: *Balticum. Studia z dziejów gospodarki i kultury XII–XVII wieku*, red. Z. H. Nowak, Toruń 1992, s. 49–59.

²²¹ J. Bieniak, *Wielkopolska, Kujawy, ziemia łęczycka i sieradzka*, s. 281.

²²² E. Suchodolska, *Dzieje polityczne*, s. 238.

²²³ J. Tęgowski, *Chronologia urodzeń dzieci Giedymina*, w: „Genealogia. Studia i Materiały Historyczne”, t. 5, 1995, s. 145–146; K. Jasiński, *Rodowód Piastów mazowieckich*, s. 47, przyjmuje jako datę tego mariażu rok ok. 1319. Jednak wg nowszych badań Waclaw mógł poślubić Elżbietę już w 1316 r.; zob. rozdz. III: Waclaw.

²²⁴ Wg A. Radziwińskiego, *Praląci i kanonicy*, s. 77, Florian z Kościelca prowadził bardzo kontrowersyjną politykę, która wynikała, zdaniem tego badacza, z „geopolitycznego położenia diecezji płockiej”.

najmłodszym z książąt mazowieckich posiadał najmniejsze doświadczenie w kontaktach międzynarodowych. Stosunki Waława z zakonem krzyżackim należy przede wszystkim rozpatrywać w kontekście jego zbliżenia z Litwą w wyniku zawartego małżeństwa z Elżbietą Giedyminówną. Mariaż ten na pewno nie spotkał się z pozytywną reakcją władz Zakonu. Także spory na pograniczu krzyżacko-mazowieckim oraz wzajemne pretensje, które miała zlikwidować ugoda zawarta 14 IV 1321 r. w Golubiu między Waławem a mistrzem krajowym Fryderykiem von Wildenbergem²²⁵, świadczą, że książę mazowiecki popierał wcześniej Litwinów. Chociaż małżeństwo z księżniczką litewską być może zabezpieczało Mazowsze płockie od najazdów północnego sąsiada, to jednak mogło być przyczyną częstych pretensji Zakonu. Taka sytuacja zmuszała księcia mazowieckiego do pewnej uległości wobec panów pruskich w obawie przed agresją krzyżacką, której wcześniej (za udzielanie pomocy Litwinom) doświadczyli książęta mazowieccy. Dlatego książę przyjął warunki ugody z Zakonem, które zobowiązywały go do niepopierania Litwinów i innych nieprzyjaciół Zakonu. Jednak (o czym świadczą nadal dobre stosunki mazowiecko-litewskie po ugodzie golubskiej)²²⁶ nie zamierzał tego porozumienia do końca przestrzegać.

Objęcie władzy w księstwie halicko-włodzimierskim (1323) przez Bolesława, syna Trojdena księcia czerskiego, nie spowodowało konfliktu książąt mazowieckich z królem polskim, gdyż jego elekcja nastąpiła w wyniku szerszego porozumienia, zaakceptowanego również przez Łokietka. Do 1325 r. Bolesławowice utrzymywali poprawne stosunki z królem polskim, za czym przemawia, zdaniem niektórych badaczy, układ w Nakle, zawarty przez Władysława Łokietka z książętami pomorskimi²²⁷, w którym zastrzeżono, że zawarte przymierze nie będzie skierowane przeciwko książętom mazowieckim²²⁸. Jednak w tym samym roku doszło do zawarcia małżeństwa królewicza Kazimierza z Aldoną Anną Giedyminówną²²⁹. Mariaż ten, przypieczętowany soju-

²²⁵ NKDMaz., cz. 2, nr 158. Książę zawierając ugodę z mistrzem pruskim, Fryderykiem von Wildenbergem, zobowiązywał się nie popierać Litwinów i innych nieprzyjaciół Zakonu.

²²⁶ Świadczy o tym wyprawa litewska na ziemię dobrzyńską, podjęta w interesie księcia Waława, zob. B. Włodarski, *Między Polską, Litwą*, s. 10, G. Błaszczuk, *Dzieje stosunków*, t. 1, s. 59.

²²⁷ S. Zajączkowski, *Polska a Zakon*, s. 61.

²²⁸ E. Długopolski, *Władysław Łokietek na tle swoich czasów*, Kraków 2009, wyd. 2, s. 260; E. Suchodolska, *Dzieje polityczne*, w: *Dzieje Mazowsza*, t. 1, s. 241.

²²⁹ K. Jasiński, *Rodowód Piastów kujawskich*, s. 167. Więcej na temat tego mariażu, tenże, *Małżeństwa i koligacje polityczne Kazimierza Wielkiego*, w: tenże, *Pisma wybrane*, s. 315–331; J. Śliwiński, *Mariaże Kazimierza Wielkiego*, Olsztyn 1987, s. 42–44.

szem polsko-litewskim, zaniepokoił nie tylko Krzyżaków, ale również książąt mazowieckich, zwłaszcza Siemowita II i Trojdena I, których dzielnice już wcześniej (m.in. w 1324 r.) były obiektem najazdów litewskich²³⁰. Dlatego nie dziwi zbliżenie mazowiecko-krzyżackie i zawarcie 2 I 1326 r. w Brodnicy przymierza książąt mazowieckich z Zakonem²³¹. Zapewne w tym czasie Łokietek mógł podjąć pierwszą próbę zmuszenia książąt mazowieckich do złożenia hołdu i to przyspieszyło zawarcie układu brodnickiego. Nie wiadomo, czy w odpowiedzi na porozumienie mazowiecko-krzyżackie doszło jeszcze przed rozejmem w Łęczycy (7 II 1326)²³² do krótkotrwałego konfliktu zbrojnego między królem a zakonem krzyżackim i książętami mazowieckimi²³³. Jednak po zakończeniu rozejmu, w następnym roku (1327) nastąpiła agresja zbrojna oddziałów Władysława Łokietka i Litwinów na Mazowsze oraz w odwecie wojsk mazowiecko-krzyżackich na Kujawy²³⁴. Konflikt polsko-krzyżacki zakończył się rozejmem 10 VIII 1327 r. we Włocławku²³⁵, co również spowodowało ustanie walk Łokietka z książętami mazowieckimi. Wkrótce po tym wydarzeniu doszło do niespodziewanego zerwania sojuszu księcia mazowieckiego Waclawa z Zakonem. Natomiast Krzyżacy doprowadzili do zawarcia sojuszu z Janem Luksemburskim, skierowanego przeciwko nie tylko królowi Władysławowi, ale również i jego ówczesnym sojusznikom, książętom mazowieckim. Dlatego w marcu 1329 r. doszło do agresji czesko-krzyżackiej na Mazowsze płockie²³⁶. Pomimo wsparcia, jakiego udzielił księciu mazowieckiemu

²³⁰ G. Błaszczki, *Dzieje stosunków*, t. 1, s. 60–61; K. Pacuski, A. Swieżawski, *Siemowit II*, s. 70. Podczas najazdu litewskiego w 1324 r. na dzielnice starszych Bolesławowiców doszło do zniszczenia nie tylko osad książęcych i rycerskich, położonych na północno-wschodnim Mazowszu, ale również do spustoszenia dóbr należących do biskupstwa płockiego oraz klasztorów: benedyktyków i norbertanek.

²³¹ NKDMaz., cz. 2, nr 179; *Lites*, t. 1, wyd. 2, s. 432, nr 12.

²³² DKM, s. 307–308, nr 22.

²³³ S. Zajączkowski, *Polska*, s. 70, B. Włodarski, *Między Polską*, s. 14; E. Suchodolska, *Dzieje polityczne*, s. 242.

²³⁴ Wg ustaleń T. Jurka, *Prolog wojny polsko-krzyżackiej w 1327 r.*, w: *Balticum*, s. 165–173, który poddał szczegółowej analizie przebieg tego konfliktu, był to tylko przypadkowy incydent (wyolbrzymiany w dotychczasowej literaturze), gdyż Łokietek uderzając na Mazowsze nie zamierzał (z uwagi na dysproporcje sił) sprowokować odwetowej interwencji Zakonu na ziemi polskie. Badacz ten sądzi (tamże, s. 172), iż decyzja o wtargnięciu na Kujawy pochodziła prawdopodobnie od samego Ottona von Lutterberga (komtura krajowego chełmińskiego), będącego w opozycji do wielkiego mistrza Karola z Trewiru, dążącego do zawarcia kompromisowej ugody z królem polskim.

²³⁵ J. Tandecki, *Polityka zewnętrzną*, s. 111.

²³⁶ E. Suchodolska, *Dzieje polityczne*, s. 243.

Władysław Łokietek, izolowany Waclaw w obliczu zdecydowanej przewagi przeciwników, dla zakończenia działań wojennych zawarł kompromis na warunkach podyktowanych przez stronę czesko-krzyżacką. Upokorzony książę 29 III 1329 r. (w obozie pod Płockiem) uznał Jana, króla Czech i Polski, za sędziego polubownego we wszystkich swoich sprawach spornych z Zakonem²³⁷. Następnie w Płocku wystawił dla niego dokument (spisany wg formularza kancelarii czeskiej), w którym przekazywał Janowi Luksemburskiemu swoje księstwo z grodami: Płockiem, Wyszogrodem i Gostyninem, przyjmując je od swego suzerena na prawie lennym²³⁸. W kolejnym dyplomie książę Waclaw, przyjmując w lenno swoje władztwo mazowieckie, zobowiązał się nie podejmować żadnych kroków w celu unieważnienia hołdu na drodze prawnej²³⁹. Także w tym samym dniu w Płocku, Waclaw Bolesławowicz zobowiązał się do pomocy, zwłaszcza przeciw królowi polskiemu Władysławowi Łokietkowi, nazwanemu w tym dyplomie (zredagowanym w kancelarii czeskiej) królem Krakowa²⁴⁰. Następstwem opisanych wydarzeń był dokument Jana Luksemburskiego z 29 III 1329 r., w którym nadawał on księciu Waclawowi posiadane przez niego ziemie z grodami: Płockiem, Wyszogrodem i Gostyninem w lenno²⁴¹. Po zhołdowaniu księstwa płockiego król czeski (prawdopodobnie z inspiracji Zakonu) podjął próby narzucenia zwierzchności lennej pozostałym władcom mazowieckim: Siemowitowi II i Trojdenowi I²⁴². Jednak w wyniku prowadzonych działań wojennych w 1329 i 1330 r. nie udało się koalicji czesko-krzyżackiej zmusić książąt mazowieckich do złożenia hołdu, chociaż Siemowit II i Trojden I w zawartym dokumencie rozejmowym zobowiązali się do nieudzielania pomocy królowi Władysławowi Łokietkowi. Było to rozwiązanie kompromisowe, które pozwoliło książętom zachować neutralność w konflikcie polsko-krzyżackim w latach 1330–1332. Po śmierci Władysława Łokietka i objęciu rządów w Polsce przez jego syna Kazimierza Wielkiego (władcę młodego i jeszcze niedoświadczonego w działaniach politycznych), książęta Siemowit II i Trojden I starali się zachować niezależność zarówno od Zakonu i Czech, jak również od Korony Polskiej. Dlatego pomimo prób podejmowanych przez Kazimierza Wielkiego w celu

²³⁷ NKDMaz., cz. 2, nr 191; E. Suchodolska, *Regesty*, nr 128. Problematykę wyprawy czesko-krzyżackiej na Mazowsze szczegółowo omówił B. Włodarski, *Polityka Jana Luksemburczyka wobec Polski za czasów Władysława Łokietka*, Lwów 1933, s. 45n.

²³⁸ ZDLmP, t. 1, nr 22a; E. Suchodolska, *Regesty*, nr 129.

²³⁹ Tamże, nr 22b.

²⁴⁰ NKDMaz., cz. 2, nr 192; E. Suchodolska, *Regesty*, nr 131.

²⁴¹ ZDLmP, t. 1, nr 22c.

²⁴² H. Paszkiewicz, *Ze studiów nad polityką krzyżacką Kazimierza Wielkiego*, PH, t. 25, 1925, s. 191; E. Suchodolska, *Dzieje polityczne*, s. 244.

pozyskania władców mazowieckich do prowadzonej przez niego polityki zagranicznej względem Krzyżaków²⁴³, Bolesławowice (dostrzegając dysproporcje sił na korzyść panów ziem pruskich) kontynuowali swoje dobre stosunki z Zakonem. 8 VI 1335 r.²⁴⁴ w Zakroczymiu, należącym do władztwa Siemowita II, przedłużyli przymierze zawarte z Krzyżakami²⁴⁵. Natomiast Kazimierz Wielki w preliminariach trenczyńskich, a następnie w układzie wyszehradzkim, uznał zwierzchnictwo lenne Jana Luksemburskiego nad księstwem płockim²⁴⁶.

W badanym okresie cień na relacje książąt mazowieckich z zakonem krzyżackim rzucały spory graniczne. Pogranicze mazowiecko-pruskie w XIII w. musiało być bardzo lesiste, przetkane przeszkodami naturalnymi, jak bagna i tereny podmokłe. Pierwsze rozgraniczenia mazowiecko-krzyżackie mogły mieć charakter prowizoryczny, czasowy. Najdalszy zasięg władztwa mazowieckiego na północy, tj. na północ od jeziora Sienno, lasu Raduka, dalej górnym biegiem rzeki Omulew, dopływu Narwi, oraz na północ od lasu Rozogi, wg K. Pacuskiego można odnosić do czasów Bolesława II płockiego i początku rządów Siemowita II wiskiego, ok. 1313 r. Za rządów Siemowita II obowiązywał on jedynie do czasu, zatem Krzyżacy nie chcieli w momencie obejmowania władzy przez Siemowita uznać tej granicy za wytyczoną trwale i ostatecznie²⁴⁷. W latach dwudziestych XIV w., po rozpoczęciu działalności kolonizacyjnej Wielkiej Puszczy (*Wildnis*)²⁴⁸, nastąpiło przesunięcie się kolonizacji krzyżackiej na prawe dorzecze Nidy, czyli na obszar dawnego osadnictwa mazowieckiego. Władze Zakonu pragnęły zagospodarować tereny górnego międzyrzecza Orzyca oraz dorzecza górnej i środkowej Nidy²⁴⁹. Te poczynania musiały zaniepokoić książąt mazowieckich²⁵⁰, gdyż niektórym osadnikom krzyżackim

²⁴³ A. Swieżawski, *Polityka mazowiecka Kazimierza Wielkiego*, w: *Mazowsze i Ruś*, s. 61–62.

²⁴⁴ NKDMaz., cz. 2, nr 213. Zdaniem E. Suchodolskiej, *Regesty*, nr 140, dokument został zredagowany w kancelarii krzyżackiej.

²⁴⁵ E. Suchodolska, *Dzieje polityczne*, s. 245.

²⁴⁶ A. Swieżawski, *Polityka mazowiecka*, s. 62.

²⁴⁷ NKDMaz cz. 2, nr 258 (datowanie wydawców zbyt późne). O tym K. Pacuski, *Puszcza nad Orzycem i jej zasiedlanie w średniowieczu (do początku XV w.)*, w: *1000 lat pogranicza Chorzel. Materiały z sesji popularnonaukowej zorganizowanej w Chorzelach 28 sierpnia 2010 roku*, red. M. Wiśnicki, Chorzele 2011 [2012], s. 40–41.

²⁴⁸ Na temat początków kolonizacji Wielkiej Puszczy zob. m.in. W. Długokęcki, *Kolonizacja ziemi chełmińskiej, Prus i Pomorza Gdańskiego do 1410*, w: *Państwo zakonu krzyżackiego*, s. 205–208.

²⁴⁹ E. Kowalczyk, *Janowo i Mława. Geneza miast pogranicza mazowiecko-krzyżackiego*, *Rocz. Maz.*, t. 13, 2001, s. 44.

²⁵⁰ Może o tym świadczyć, m.in. obecność Siemowita II w Nicku (przy granicy Mazowsza i ziem krzyżackich, gdzie książę wystawił dokument 28 IX 1434 r., NKDMaz., cz. 2, nr 209; E. Kowalczyk, *Dzieje granicy*, s. 180.